

Obrtnički naučnici u Trogiru od druge polovine 13. stoljeća do druge polovine 14. stoljeća

Klarić, Tea

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:105686>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Obrtnički naučnici u Trogiru od druge polovine 13. stoljeća do druge polovine 14. stoljeća

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

Studentica: Tea Klarić

2020.

Zahvala

Zahvaljujem svojoj mentorici, dr.sc. Zrinki Nikolić Jakus, red. prof., na velikoj pomoći, savjetima, komentarima te strpljenju i uloženom vremenu pri izradi ovog diplomskog rada.

Također zahvaljujem svojim roditeljima, suprugu i svim prijateljima na ohrabrenju, poticanju i strpljenju prilikom pisanja ovog rada te na velikoj podršci u svim lijepim i onim manje lijepim trenucima koje smo zajedno proživjeli prilikom studiranja, obogaćujući jedni druge vrijednim iskustvom na životnom putu.

Sadržaj:

1. Uvod	1
1.1. Pregled izvora	3
1. 2. Pregled strane i hrvatske historiografije o naukovanju.....	5
1. 3. Metodologija.....	12
1. 4. Terminologija	14
2. Povijesni kontekst	19
3. Analiza i interpretacija ugovora o naukovanju.....	22
3. 1. Dob naučnika	24
3. 2. Trajanje naukovanja	31
3. 3. Obveze majstora i obrtničkih naučnika	41
3. 4. Odnos majstora i obrtničkih naučnika	49
3. 5. Broj, porijeklo i daljnja sudbina obrtničkih naučnika	52
3. 6. Materijalna kultura obrtničkih naučnika.....	69
4. O obrtničkim naučnicama	79
5. Zaključak	82
6. Sažetak	86
7. Summary	87
8. Bibliografija	88
8. 1. Izvori.....	88
8. 1. 1. Neobjavljeni izvori:.....	88
8. 1. 2. Objavljeni izvori:.....	88
8. 2. Literatura	89

Popis kratica

DAZD *Državni Arhiv u Zadru*

Mon. Trag. *Monumenta Traguriensia*

MSHSM *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*

TS *Trogirski spomenici*

1. Uvod

Dugi niz godina povijesna su se istraživanja bavila gospodarskom, ekonomskom, socijalnom poviješću u različitim aspektima u sklopu kojih su došla do mnoštva korisnih spoznaja i dali detaljan pregled povijesti raznih slojeva srednjovjekovnog društva. Jedan aspekt povijesti i dalje tek dostiže dosadašnja istraživanja, a to je povijest onih najmanjih, povijest djece, iz čega se u stranoj historiografiji razvila posebna grana bavljenja poviješću, a to je povijest djetinjstva. Pri tomu ne treba o tomu govoriti kao o nečem negativnom u polju historiografije već treba imati u vidu dostupnost samih izvora, bogatstvo ili jako mali broj informacija koje pružaju. Isto tako, razvoj povijesne metode i na neki način sam tijekom bavljenja poviješću koji je išao od velikih događanja kao što su ratovi, politička previranja o kojima ima više povijesnih zapisa ka manjim i specifičnijim interesima istraživanja, upravo na temelju dostupnosti podataka utjecao je na povijesna istraživanja.

Zahvaljujući širenju interesa za povijesnom spoznajom polako se i u hrvatskoj historiografiji, potaknutoj stranom, javlja češće bavljenje užim povijesnim pitanjima. Na tim temeljima u devedesetim godinama izašli su prvi radovi koji se bave poviješću djetinjstva u Hrvatskoj, o kojima će više biti riječi u poglavlju o pregledu historiografije. To je bila nit koja je potakla odabir teme ovoga rada, u kojoj se na neki način kombiniraju i moja dva studija a to je povijest i pedagogija. Potrebno je naglasiti kako se pedagogija ne bavi nužno samo djecom, već postoji grana pedagogije, andragogija, koja se bavi osobama treće životne dobi. No, u ovom radu tema su ipak djeca, i to obrtnički naučnici. Sljedeći primjer radova koji su već pisani o temi u povijesnom okviru 15. stoljeća, jedan od ciljeva ovog rada je dodati još neke spoznaje za ranije razdoblje.

Tema ovog rada zahvaća područje trogirske komune od druge polovine 13. stoljeća do druge polovine 14. stoljeća i uvjetovana je dostupnošću izvora. Imajući u vidu kako je arhiv spaljen tako izvori kasnijeg stoljeća nažalost više ne postoje, već ih izvori drugih susjednih dalmatinskih komunalnih gradova nadopunjuju, na isti način primjerice za Split nema mnogo izvora iz 13. i 14. stoljeća, kao što ih ima za Zadar, stoga ih trogirski izvori na neki način nadopunjuju. Komparativnom analizom izvora dalmatinskih komunalnih gradova proširuje se bogatstvo spoznaja o njihovom funkcioniranju i njihovoj svakodnevnicu pod različitom vlašću u različitim povijesnim okvirima.

Kako je nemoguće o obrtničkim naučnicima pisati bez da se dotakne gospodarske i ekonomske povijesti, vrijedi reći nekoliko riječi obrtnoj proizvodnji i njenim posebnostima u sklopu historiografskog istraživanja. Danas u historiografiji ne postoji jedinstven stav o tome što sve smatramo pod pojmom obrtne proizvodnje i koga sve ubrajamo u obrtnike u srednjem vijeku, no u posljednje vrijeme je prihvaćeno mišljenje da se o obrtnicima kao o posebnom sloju može govoriti tek onda ako im je njihova djelatnost osnova tj. primarni izvor egzistencije, a sva ostala djelatnost poput zemljoradnje ili trgovine, samo dodatni izvor prihoda ili posljedica akumulacije kapitala. Prema toj bismo definiciji u obrtnike trebali ubrojiti i zaposlene u uslužnim djelatnostima, dakle brijače, suknare ili mlinare, ukoliko im je to primarni izvor egzistencije. Ipak, prihvatljivijim se čini stav kako su obrtnici oni koji nešto proizvode, odnosno od sirovina stvaraju nešto novo.¹

Prema tomu bi, pri definiciji obrtnika prema Andrić kriterij trebala biti vlastita proizvodnja, a ne kategorija primarnog izvora prihoda. Obrtnička je zanimanja prvi put u domaćoj historiografiji prema strukama podijelio D. Roller godine 1951., a njegov princip je kasnije preuzeo i Josip Lučić, djela navedenih povjesničara i njihov značaj za ovaj rad biti će posebno navedena u sljedećem poglavlju o pregledu historiografije.

Zbog nejasnoća vezanih uz pojam obrtnika, procjene su znanstvenika o omjeru broja zanatlija i ostalog gradskog stanovništva često vrlo neujednačene, te su se kretale od mršavih 12%, preko realnijih 25% do iznimno visokih 50%.² Jedan od ciljeva ovog diplomskog rada bit će na temelju postotka obrtnika koji djeluju u Trogiru od 1263. do 1294. godine, doći do informacije koliko njih ima naučnika u navedenom periodu. Problematizirat će se pitanje zašto je tomu tako da neki obrtnici nemaju naučnika, dok ih drugi imaju te koja je uloga naučnika u daljnjem gospodarskom razvoju komune.

Na temelju uvodnih i završnih formula u ugovorima i oporukama, u kojima se zapisuju osobni podaci o sudionicima sastavljanja dokumenta, doznajemo kako je u komunalnom društvu postojao niz pojedinaca i skupina koji su se bavili raznolikim profesijskim djelatnostima – trgovci, komunalni plaćenici raznih vrsta (na primjer bilježnici, komunalni redari), ribari, pomorci, umjetnici, medicinski djelatnici, među njima obrtnici i njihovi naučnici. Svi zajedno tvorili su gospodarsku cjelinu trogirске komune 13. i 14. st. i svojim radom tvorili

¹ Tonija Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu. Svakodnevica obrtnika u 14. i 15. stoljeću* (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, 2018), 55.

² Ibid.

su osnovicu iz koje će daljnjim razvojem jačati gospodarstvo čitave komune krajem srednjeg vijeka.

Analizom notarskih isprava bit će obuhvaćen jedan segment gospodarskih djelatnosti komune koji metodom komparacije s drugim dalmatinskim komunama može pomoći produbiti spoznaje o gospodarskim procesima u gradu na kraju 13. st. do druge polovine 14. st. U središtu zanimanja u radu je obrtnička struka, tj. obrtnički naučnici (šegrti), potražnja za istima i općenito njihov položaj u društvu. Na temelju sačuvanih obrtničkih ugovora o stupanju u službu i obrtničkih oporuka cilj mi je prikazati prava, položaj i obveze obrtničkih naučnika tijekom izučavanja zanata, njihovu dob i porijeklo, trajanje službe, visinu naknade za ugovoreni posao, uvjete potpisivanja ugovora, obveze majstora prema šegrtu i šegrta prema majstoru, njihov međusobni odnos, materijalnu kulturu naučnika, porijeklo, broj i daljnju sudbinu.

Kao dodatnu motivaciju za pisanje rada navela bih uvjetovanost mjestom rođenja, a to je Dalmacija, koja ima mnoštvo izvora u arhivima koji samo čekaju da budu obrađeni, stoga se lokalna povijest grada Trogira činila kao logičan izbor. Posebno uzevši u obzir vrijednost samih izvora iz 13. i 14. stoljeća koji i dalje pružaju potencijala za obradu jer su do sada obrađeni samo u dva pogleda, u sklopu urbane i ekonomske povijesti.

Dakle, pozornost će se u ovome radu za razliku od već učestalo proučavanih srednjovjekovnih obrtnika usmjeriti prema još užoj skupini koja isto spada u obrtnike i to na buduće obrtnike, obrtničke naučnike, koji također postoje zapisani u notarskim izvorima, i zaslužuju da im se posveti pažnja jer su i oni bili dio srednjovjekovnog društva, definirajući time područje bavljenja ovog rada, koji spada u područje istraživanja povijesti djetinjstva i srednjovjekovne svakodnevnice te društvene, ekonomske i gospodarske povijesti.

1.1. Pregled izvora

Bilježnički spisi korišteni u ovom radu služe kako bi usporedila ono što je propisivao zakon kao obvezu i ono što se stvarno događalo u svijetu obrtničkih naučnika unutar srednjovjekovnog društva. Trogirski notarski spisi, ujedno su najstariji sačuvani dalmatinski notarski spisi koji s prekidima obuhvaćaju razdoblje od 1263. do 1294. godine. U ovom radu analizirat ću ugovore o naukovanju koji se nalaze u objavljenim notarskim spisima *Monumenta Traguriensia – Trogirski spomenici. Zapisci pisarne općine trogirske od 21. X. 1263. – 22. V. 1273.* Svezak 1, dio prvi, vol. 44³, te *Monumenta Traguriensia – Trogirski spomenici. Zapisci*

³ Miho Barada, *Monumenta Traguriensia – Trogirski spomenici. Zapisci pisarne općine trogirske od 21. X. 1263. – 22. V. 1273.* Dio prvi, sv. 1. *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* vol. 44 (Zagreb:

pisarne općine trogirске od 31. I. 1274. – 1. IV. 1294. Svezak 1, dio drugi, vol. 45.⁴ Osim ugovora o naukovanju, analizirat ću ugovore pomoćne radne snage i neke ugovore o služenju iz istih spisa, u svrhu komparacije samih vrsta ugovora, kako bi se objasnile sličnosti, razlike i specifičnosti između službovanja i naukovanja na temelju kojih bi se moglo donijeti neke zaključke.

Autori Marija Karbić i Zoran Ladić objavili su trogirске oporuke koje se nalaze u Arhivu HAZU u Zagrebu.⁵ Ovaj registar oporuka zapisan je na 16 araka papira koji su složeni u svežnjić. Oporuke pružaju vrijedne podatke o gospodarskim prilikama, religioznom životu, te obiteljskim i društvenim odnosima u sredini u kojoj su nastale. Potječu iz 70-ih godina 14. stoljeća, a napisao ih je notar *Vannes Dominici Iohannis* iz Ferma. Od ukupno 83 oporuke, tri su obrtničke i to oporuka Pavla brijača koja ne spominje naučnika, Deše postolara, koji ostavlja svom učeniku neka dobra te oporuka solara Dragoja Misije koja ne spominje naučnika. Ovima se može pribrojiti oporuka Đane, supruge krojača Nikole u kojoj se ne spominju djeca ni naučnici krojača. U radu će biti više riječi o oporuci u kojoj majstor postolar spominje svojeg naučnika.

Statut grada Trogira⁶ koji je sačuvan u redakciji iz 1322. godine također je jedan od važnijih izvora, u radu ću se koristiti odredbama koje se odnose na obrtnike. Prema Statutu kućanstvo su činili krvni srodnici koji su živjeli u istoj kući i jeli isti kruh, što uključuje i sluge, a u obrtničkim obiteljima i naučnike. Prema odredbama Statuta može se vidjeti kako su se pojam obitelj (*familia*) i kućanstvo poistovjećivali, na što ću se osvrnati u radu. Kroz statute imamo uvid u položaj djeteta unutar obitelji, u njegova prava i obveze. Termini kojima se označavalo dijete pomažu u definiranju pojma djetinjstva, dobi stupanja u nauk i duljine trajanja naukovanja. Osim Trogirskog statuta, u radu će se osvrnuti na, među ostalim, Statut Grada Splita⁷, Statut Rapske komune⁸ i na druge statute istočno jadranskih komunalnih gradova kao i na Statut Dubrovačke Republike iz 1272.⁹

Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, dalje JAZU, 1948). Dalje: MSHSM vol. 44., ugovori o naukovanju na stranicama 8, 17, 20, 34, 41, 68, 78, 80, 83, 85, 184, 191-192, 207, 239, 248, 279, 321, 327, 377, 380, 425, 445 i 469.

⁴ Miho Barada, *Monumenta Traguriensia – Trogirski spomenici. Zapisci pisarne općine trogirске od 31. I. 1274. – 1. IV. 1294.* Dio prvi, sv. 2. *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* vol. 45 (Zagreb, JAZU, 1950) Dalje: MSHSM vol. 45., ugovori o naukovanju na stranicama 53, 60, 71, 82, 193, 196, 217, 244, 270 i 328.

⁵ Marija Karbić - Zoran Ladić, "Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti (dalje HAZU)," *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru* 43 (2001): 161 – 254.

⁶ Marin Berket - Antun Cvitanić - Vedran Gligo, *Statut grada Trogira* (Split: Književni klub, 1988).

⁷ Antun Cvitanić prir., *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo* (Split: Književni klub, 1988).

⁸ Lujo Margetić - Petar Strčić, *Statut Rapske Komune - Statutum Communis Arbae* (Grad Rab: Adamić, 2004).

⁹ Mate Križman - Josip Kolanović, *Statut grada Dubrovnika* (Karlovac: Historijski arhiv, 1990).

Obrtnici su također navedeni u Regesti pergamena iz zbirke Fanfogna Garagnin¹⁰ iz koje ću upotrijebiti neke notarske ugovore koje sklapaju obrtnici u svrhu komparacije s izvorima iz *Monumente Traguriensie*.

Djelo Ivana Lučića *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*¹¹ svojevrsna je zbirka izvora o Trogiru jer je Ivan Lučić u njemu sakupio povijesna svjedočanstva narativne, epigrafske i diplomatske prirode odnosno kaptolsku i gradsku arhivsku građu o Trogiru. Analizirajući izvore autor navodi podatke o povijesnim zbivanjima u gradu. Donja vremenska granica su navođenja Trogira u djelima antičkih pisaca dok je gornja vremenska granica 1420. godina koju Lučić prelazi tek u pojedinim slučajevima. Detaljnim navođenjem raznih vijesti često ruši nit povezanosti zbivanja iako same događaje navodi kronološki. Djelo je izvorno pisano talijanskim jezikom kako bi bilo dostupno svim pismenim stanovnicima grada. Autor na više mjesta govori o značenju trgovine kojom su se bavili obrtnici što će biti upotrijebljeno u kontekstu o vrsti obrta i porijeklu obrtnika u gradu Trogiru u srednjem vijeku.

Djelo Pavla Andreisa koristiti će se prilikom smještanja analiziranih izvora u povijesni kontekst vremena unutar kojega su nastali.¹²

1. 2. Pregled strane i hrvatske historiografije o naukovanju

Pregled historiografije o naukovanju bit će izložen kronološki. Prije samog pregleda valja napomenuti kako je zapadnoeuropska historiografija intenzivnije počela istraživati uključenost i doprinos obrtnika u kreiranju srednjovjekovne svakodnevnice prije tri desetljeća, te je na temelju istraživanja napisano niz studija. Hrvatska medijevistička historiografija ima uzletnu putanju slijedeći europske trendove. Na neki način, ta činjenica biva jednim od razloga odabira teme diplomskog rada. Kronološki i tematski pregled strane historiografije daje uvid u dosadašnje spoznaje o područjima istraživanja, kao i uvid u metodološke mogućnosti istraživanja.¹³

U ovome radu, uz relevantnu hrvatsku literaturu koriste se neki od nezaobilaznih radova stranih povjesničara, koji ili imaju članke, ili imaju poglavlja u knjigama, koji doprinose komparaciji teme i dobivanja šire slike prostornog i vremenskog okvira. U nastavku poglavlja

¹⁰ Jakov Stipišić, „Regesta pergamena iz zbirke Fonfogna Garagnin u muzeju Grada Trogira (Dio prvi – Isprave XIII., XIV. i XV. stoljeća),“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 20 (2002): 289-321.

¹¹ Ivan Lučić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv I., prev. i ur. Jakov Stipišić (Split: Čakavski sabor, 1979).

¹² Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira*, preveo i uredio Vladimir Risomondo (Split: Čakavski sabor, 1977).

¹³ Meri Kunčić, „Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u Rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća,“ doktorska disertacija (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011), 22.

slijedi daljnji pregled strane historiografije uz generalni opis koji daje odgovor na pitanje za što se navedeno koristi u radu.

David Herlihy dao je veliki doprinos knjigom *Medieval Households* koja predstavlja nezaobilaznu literaturu u bavljenju srednjovjekovnim obiteljima. Također, u članku "Medieval Children"¹⁴ autor govori o srednjovjekovnoj svakodnevnicu i donosi pregledno pojmovno određivanje obiteljskih struktura, mogućih odnosa u obiteljima te sustavno prikazuje povijesni razvoj institucije obitelji od razdoblja kasne antike do razvijenog srednjeg vijeka.¹⁵

Phillipe Aries u djelu *Vekovi detinjstva*¹⁶ prikazuje promjenu koncepta djetinjstva kroz stoljeća, navodeći kako u srednjem vijeku djetinjstvo nije bilo prepoznato kao poseban stadij već se tek početkom 17. st. oblikuje kao pojam. Do svojih zaključaka dolazi prvenstveno koristeći se književnim radovima Molièra i Montaignea te umjetničkim djelima u ikonografiji kao izvorima za potvrđivanje svoje teze. Naime, autor tvrdi kako izvori 13. stoljeća ne sadrže motive djetinjstva, već se oni pojavljuju na slikama kasnijih stoljeća i prema tomu navodi kako se doživljaj djetinjstva postupno oblikovao tek u kasnijim stoljećima. Važnost ovog djela jest u tomu što nakon njegova izdavanja dolazi do detaljnijih istraživanja o povijesti djetinjstva, na koja ću se referirati u radu, koja su ujedno negirala njegove zaključke¹⁷.

Nicholas Orme autor je knjige *Medieval Children*¹⁸, čiji je cilj bio pobijanje Ariesove teze, u čemu je navodeći mnoštvo primjera i uspio. Također, autor u djelu *English Schools in The Middle Ages*¹⁹ govori kako su srednjovjekovne škole nastale prvenstveno zbog muškaraca jer srednjovjekovna literatura svjedoči ponajviše o obrazovanju muškaraca. Školovanje dijeli ovisno o društvenom sloju, prema čemu navodi kako su nekoj djeci određena zanimanja bila primjerenija no drugoj navodeći primjere djece iz kraljevskih obitelji, djece plemića ili djece obrtnika i trgovaca. U djelu govori i o tomu kakva je bila budućnost djece čiji su roditelji bili sluge.

¹⁴ David Herlihy, "Medieval Children". U: *Women, Family and Society in Medieval Europe: Historical Essays, 1978 - 1991*, 215-243 (Providence - Oxford: Berghahn Books, 1995)

¹⁵ David Herlihy, *Medieval Households* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985)

¹⁶ Philippe Aries, *Vekovi detinjstva* (Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989)

¹⁷ Autorica Edwarda Tompinks McLaughlin u *Studija o srednjovjekovnom životu i književnosti*¹⁷ na brojnim primjerima prikazuje osjećajni svijet djece kojeg Ariès nije čuo. Vrijednost njena djela je u tomu što predstavlja početak istraživanja o djetinjstvu gotovo pola stoljeća prije pojave Arièsa na toj sceni. Više u: *Studies in Medieval Life and Literature* (New York – London: Putnam's Sons, 1894)

¹⁸ Nicholas Orme, *Medieval Children* (New Haven: Yale University Press, 2001)

¹⁹ Nicholas Orme, *English Schools in The Middle Ages* (London: Methuen & Co. Ltd., 1973)

U djelu *Childhood in the Middle Ages*²⁰ Shulamit Shahar navodi faze djetinjstva i karakteristike koje im pripadaju, počevši s opisima djetinjstva koji su nasljeđe antičkog doba. Njen pogled na djetinjstvo izlazi iz obiteljskog okvira te donosi informacije na primjer o školovanju, običajima, crkvenim utjecajima ili nesrećama u kojima su žrtve djeca. Što se tiče naukovanja autorica donosi podatke o tomu s koliko bi godina djeca odlazila od kuće izučavati pojedini zanat, koji su to zanati, koje im je bilo radno vrijeme, kako su tekle isplate šegrtima tj. naučnicima. U zadnjem poglavlju knjige autorica problematizira ljubavne odnose između dječaka i majki obitelji u koju bi dječaci došli.

Autori Daniele Alexandre Bidon i Didier Lett u knjizi *Children in the Middle Ages*²¹ prikazuju percepciju djece od 5. st. do 15. st. kroz dva tematska okvira, slika djeteta u kršćanstvu i slika djeteta u društvu. U sklopu drugog tematskog okvira poglavlje naslovljeno "Naukovanje" opisuje svakodnevicu naučnika i raznolikost muških i ženskih obveza prilikom naukovanja. Problematizirajući moguće iskorištavanje dječjeg rada, autori govore o dječjem ropstvu i ukradenom djetinjstvu.

Philippe Ariès i Georges Duby u djelu *A history of private life II. Revelations of medieval world*²² govore o djetetovu životu od trenutka kada se ono rađa do trenutka kada odlazi iz obitelji. Među ostalim raspravljaju i o naukovanju te emotivnoj povezanosti roditelja s djecom.

Barbara Hanawalt u članku "Medievalists and the Study of Childhood"²³ donosi pregled dotadašnjih spoznaja u historiografiji o povijesti djetinjstva. Posebno se osvrće na Arièsa i upućuje na njegovu netemeljitost pri obradi izvora, ponajviše naglašavajući kako se osvrtao samo na elitnije slojeve društva. S tim u vezi donosi daljnji historiografski pregled povjesničara koji su se pozivali na Arièsa i onih koji su svojim radom došli do različitih rezultata, služeći se njihovim rezultatima navodi terminologiju o srednjovjekovnom djetinjstvu, preuzimajući podjelu iste prema Bidon i Lett. Također, autorica u djelu navodi kako je početak naukovanja u Londonu bio 14. g. u XIV. st. što se povećalo do 18. g. u XV. st.

²⁰ Shulamith Shahar, *Childhood in the Middle Ages* (Abingdon-on-Thames: Routledge, 1990).

²¹ Daniele Alexandre Bidon - Didier Lett, *Children in the Middle Ages* (Notre Dame, IN.: University of Notre Dame Press, 1999).

²² Philippe Ariès - Georges Duby, *A history of private life II. Revelations of medieval world* (London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999). Koristila sam izdanje djela na engleskom jeziku.

²³ Barbara Hanawalt, "Medievalists and the Study of Childhood," *Speculum*, Vol. 77, No. 2., April (2002): 440 – 46.

Knjiga Stephena Epsteina *An Economic and Social History of Later Medieval Europe*²⁴ ispituje najvažnije teme europske društvene i ekonomske povijesti od oko 1000. g. do prvog vala globalne razmjene 1490-ih. Istražujući primjere na razini cijele Europe, Epstein osvjetljava obiteljski život, ekonomsku i društvenu misao, rat, tehnologije i razvoj u trgovini, obrtu i poljoprivredi.

Peter N. Stearns u knjizi *Childhood in World History*²⁵, rukovodeći se tezom kako djetinjstvo postoji u svim društvima opisuje društveno uvjetovano oblikovanje djetinjstva u različitom vremenu na različitim prostorima. Fokus interesa je na promjeni u društvu koja uvjetuje promjenu percepcije djetinjstva navodeći kao primjer lovačko-sakupljačka društva od čega dolazi ka modernoj civilizaciji kao i načinu utjecaja najraširenijih religija na koncept djetinjstva. Problematizira stare i nove debate o razlikovnim obilježjima djetinjstva u zapadnim zemljama kroz stoljeća, uključujući dječji rad.

Nadalje, članci Catherine Richardson²⁶, Gerharda Jaritza²⁷, Davida Austina²⁸, Katherine L. French²⁹, Roberte Gilchrist³⁰, Cornelia B. Horn³¹ te Jane Eve Baxter³² pružaju informacije o materijalnoj kulturi, socijalnoj povijesti, povijesti svakodnevnice, arheološkim istraživanjima koja uz primjenu psihologije donose mnoštvo spoznaja o djetinjstvu i naukovanju, koje ću opisati i na koje ću se referirati u radu.

Hrvatska historiografija dala je mnogo analiza na temelju notarskih dokumenata o temi obrtnika. Problematika obrtnika prvenstveno je vezana za razvoj gradova, stoga je dio urbane povijesti, zbog čega se i u samom diplomskom radu koristim radovima hrvatske historiografije

²⁴ Steven A. Epstein, *An Economic and Social History of Later Medieval Europe (1000 – 1500)* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

²⁵ Peter N. Stearns, *Childhood in World History* (London: Routledge, 2006).

²⁶ Catherine Richardson, "Having nothing upon hym saving onely his sherte": Event, Narrative and Material Culture in Early Modern England," *Clothing Culture 1350-1650.*, ed. C. Richardson, 209-221 (London: Routledge, 2017).

²⁷ Gerhard Jaritz, "Poverty Constructions and Material Culture," u *The Sign Languages of Poverty*, ed. Gerhard Jaritz, 7 – 17 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007).

²⁸ David Austin, "The Presence of Poverty: Archeologies of Difference and Their Meaning," u *The Sign Languages of Poverty*, ed. Gerhard Jaritz, 19 – 41 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007).

²⁹ Katherine L. French, "Genders and Material Culture," u *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe*, ed. Judith Bennett and Ruth Karras, 197 - 212 (Oxford: Oxford University Press, 2013).

³⁰ Roberta Gilchrist. *Gender and the Material Culture. The archaeology of religious women.* (London: Routledge, 1997).

³¹ Cornelia B. Horn, "Childrens play as social ritual," u *Late Ancient Christianity*, ed. Virginia Burrus, 95 - 116 (Minneapolis: Fortress Press, 2010)

³² Jane Eva Baxter, "The Archeology of Childhood," *Annual Review of Antropology*, br. 37 (2008): 159-175.

koji se bave urbanim razvitkom Trogira u 13. i 14. st.³³ Zatim, problematika obrtnika dotiče područje bavljenja socijalne, ekonomske, kulturne povijesti kao i povijesti umjetnosti, zadnjih tridesetak godina nastala su djela koja su sintetizirala rezultate navedenih različitih povijesnih područja te izdvojila problematiku obrtništva kao zasebnu kategoriju s različitim aspektima proučavanja.³⁴ U jedan od tih aspekata spada i obrtničko naukovanje, obzirom kako u naukovanje stupaju većinom djeca, tada je to dio i povijesti djetinjstva, te će radovi hrvatske historiografije koji se bave tematikom djetinjstva također biti korišteni prilikom interpretacije izvora.

U Hrvatskoj su istraživanja o povijesti djetinjstva započela tek u devedesetima kada je Zdenka Janeković Römer 1994. u svojoj knjizi *Rod i grad* o dubrovačkoj obitelji od 13. do 15. stoljeća prikazala i položaj djeteta u obitelji i društvu, te su se nastavila istraživanjima Marije Karbić o položaju djece gradskih naselja u međuriječju Save i Drave, Marije Mogorović Crljenko koja se bavila položajem istarskih žena i brigom o djeci, a 2011. godine u sklopu Istarskog povijesnog biennala izdan je zbornik posvećen djeci³⁵ u kojemu se nekoliko radova bavi srednjovjekovnom tematikom.³⁶ Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u ponudi izbornih kolegija može se naći kolegij "Djetinjstvo u srednjem vijeku" nositeljice Zrinke Nikolić Jakus koja je ujedno bila mentorica jednom od prvih diplomskih radova posvećen slici djetinjstva u hrvatskim srednjovjekovnim narativnim izvorima, kolegice Tee Cerovečki.³⁷

Preko pregleda slike djetinjstva općenito, tema obrtničkih naučnika dosta je pokrivena za istočnojadranske komunalne gradove, za razliku od primjerice grada Varaždina, gdje je o obrtnicima u 15.st. istraživanje napravio Jasmin Medved i naveo kako unatoč tomu što o tomu nema spomena u srednjovjekovnim izvorima, vjerojatno su obrtnici imali i šegrote (djetiče, kalfe), bilo svoje sinove, bilo one koji bi dolazili na poduku na određeno vrijeme.³⁸ Marija Karbić poseban je doprinos historiografiji dala u radovima o povijesti djece u srednjem vijeku

³³ Mladen Andreis - Irena Benyovsky - Ana Plosnić, "Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću," *Povijesni prilozi*, sv. 25 (2003): 37 – 93; Mladen Andreis - Irena Benyovsky Latin - Ana Plosnić Škarić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću," *Povijesni prilozi*, sv. 33 (2007): 103 – 193.

³⁴ Meri Kunčić, "Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u Rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća", 22.

³⁵ *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, 4. Istarski povijesni biennale, zbornik radova, ur. Marija Mogorović Crljenko (Poreč: Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino, Državni arhiv u Pazinu, Sveučilište Juraj Dobrila u Puli, 2011).

³⁶ Zrinke Nikolić Jakus, „Povijest djetinjstva u srednjem vijeku i povijest emocija: osjećaji roditelja prema djeci kao primjer istraživačkog pristupa temi osjećaja u prošlosti”, *Historijski zbornik* vol. 68, br. 2 (2016), 379.

³⁷ Tea Cerovečki, „Slika djeteta u narativnim djelima hrvatskog srednjovjekovlja,” diplomski rad (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2010).

³⁸ Jasmin Medved, "Obrtništvo grada Varaždina u XV. stoljeću", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU u Varaždinu* 24 (2013), 451.

u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave, te se i ona osvrće na naučnike – šegrte.³⁹ Monika Cvitanović u svom diplomskom radu spominje djevojčice naučnice krojačice u Rijeci u 15. stoljeću.⁴⁰

Radovi Zorana Ladića⁴¹ donose podatke o položaju i ulozi obrtničkih naučnika u istočnojadranskim komunama razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u kojima na temelju naučničkih ugovora i gradskih statuta problematizira o ciklusima životne dobi, djetinjstvu i punoljetnosti. Meri Kunčić svojim doktorskim radom o srednjovjekovnom Rabu također donosi spoznaje o naučnicima, dok se Tonija Andrić⁴² bavi obrtništvom srednjovjekovnog Splita i njezin metodološki doprinos je dosta korišten u ovome radu, posebice obrada položaja naučnika.

Neven Budak je na temelju istraživanja položaja radne snage tj. serva, famula i ancilla naznačio potrebu daljnjeg istraživanja ostalih članova srednjovjekovnih kućanstava⁴³ dok se Zrinka Nikolić Jakus, među ostalim, bavi i temom srednjovjekovnog djetinjstva.⁴⁴

Zdravka Jelaska u svom radu o srednjovjekovnoj obitelji u Trogiru uz spominjanje šegrta, navela je i brojeve stranica na kojima se nalaze naučnički ugovori u *Trogirskim spomenicima*⁴⁵, kojima sam ponovnom provjerom nadodala još nekoliko ugovora, uz nju, Josip

³⁹ Marija Karbić, „Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave,” *Scrinia Slavonica* 3 (2003): 57-69; ista, „Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka,” *Scrinia Slavonica* 2 (2002): 168-177.

⁴⁰ Monika Cvitanović, „Život žena u Rijeci u 15. stoljeću,” diplomski rad (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012).

⁴¹ Zoran Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama,” u: *Filii, filiae...*: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru, Zbornik radova s četvrtog istarskog povijesnog biennalea, sv. 4. ur Marija Mogorović Crljenko, 69-96 (Poreč: Zavičajni Muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2011).

⁴² Tonija Andrić, „Prilog metodologiji istraživanja obrtničke svakodnevice: primjer Splita u kasnom srednjem vijeku,” u Zbornik radova s prve mediévističke znanstvene radionice u Rijeci, ur. Kosana Jovanović, Suzana Miljan, (Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2014: 31-54); ista „Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća,” *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 29 (2011): 127 – 147.

⁴³ Neven Budak, „Struktura i uloga serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu,” *Starohrvatska prosvjeta* 14 (1985): 347-360; isti, „Oslobađanje serva i ancila i napuštanje upotrebe njihove radne snage na istočnom Jadranu,” *Historijski zbornik* (1985): 115-130; isti, „Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj,” *Historijski zbornik* (1984): 105-138.

⁴⁴ Zrinka Nikolić, *Rođaci i bližnji: dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku* (Zagreb: Matica hrvatska, 2003); ista, „Ramljaci i Bosanci u dalmatinskim gradovima u četrnaestom i petnaestom stoljeću”, u: *Bosanski ban Tvrtko „pod Prozorom u Rami”*, ur. Tomislav Brković, 347-373 (Prozor, Sarajevo, Zagreb: Općina Prozor-Rama, Synopsis d.o.o. Sarajevo, Synopsis d.o.o. Zagreb, 2016); ista, „Povijest djetinjstva u srednjem vijeku i povijest emocija: osjećaji roditelja prema djeci kao primjer istraživačkog pristupa temi osjećaja u prošlosti”, *Historijski zbornik* vol. 68, br. 2 (2016): 377-381.

⁴⁵ Zdravka Jelaska, „Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII.- XIV. stoljeće),“ *Povijesni prilozi* vol. 18, br. 18 (1999): 9-51.

Kolanović,⁴⁶ Ozren Kosanović,⁴⁷ Marko Vodopija,⁴⁸ Nada Klaić i Ivo Petricioli⁴⁹ također su dali mnoga saznanja o položaju obrtničkih naučnika, koja će u ovome radu biti upotrijebljena kao komparativni primjer.

Makar za grad Trogir nema posebnih historiografskih spisa napose o obrtu, usporedbom s obližnjim gradovima mogle bi se povući paralele u sličnosti uloge i funkcioniranja obrtnika u gradu. Tako Grga Novak u knjizi *Povijest Splita*⁵⁰ navodi kako se u dalmatinskim gradovima, za razliku od talijanskih gradova, nije razvio posebno bogat obrtnički sloj, koji je izvezio svoje proizvode van grada, već su privređivali za lokalne potrebe. Također, navodi kako se splitski notarski spisi kao i spisi splitske komunalne kancelarije nisu sačuvali. Jedino Toma Arhiđakon donosi neke podatke o zlatarskom i cizelatorskom obrtu. No, djela kipara, rezbara, kao i same građevine svjedoče nam o tomu kako je obrta bilo. Novak daje primjer upravo trogirskih dokumenata u kojima se vidi kako obrtnici sklapaju ugovore, bilo da su nešto kupovali ili prodavali, uzimaju naučnike, prave oporuke ili u njima prisustvuju kao svjedoci ili nekim trećim povodom. Međutim, upozorava kako treba imati na umu da u postojećim dokumentima nisu spomenuti svi, već vjerojatnije manji dio obrtnika.⁵¹

Trogirski dokumenti na određeni način mogu nadoknaditi nedostatak splitskih dokumenata za 13. stoljeće jer se može zaključiti kako se obrtnički položaj u te dvije susjedne komune drastično ne razlikuje od ostalih dalmatinskih komunalnih gradova. Vrste obrta su iste, jedino zbog razvoja trgovine raste potreba za jačanjem zanata, koja se provodi poticanjem naukovanja, zbog čega se u gradske statute unose nove klauzule o obrtnicima.⁵²

Rješenje Velikog vijeća u Splitu od 27. listopada 1367. g. govori o tomu kako u roku od mjesec dana od odluke svaki majstor treba imati barem jednog naučnika u radionici, pod prijetnjom globe od deset libara. Ukoliko se neki od majstora u roku mjesec dana od kazne ne bi držao propisa bio bi ponovno kažnjen i tako sve dok ne bi poslušao zakon.⁵³ Jedanaest godina nakon ovog propisa, dana 28. kolovoza 1378. godine donesen je zaključak kako se svake godine

⁴⁶ Josip Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1995).

⁴⁷ Ozren Kosanović, "Obrtnički šegrti i pomoćnici te služinčad u Rijeci prve polovice 15. stoljeća", *Povijesni prilozi*, vol. 33 br. 46 (2014): 47-66.

⁴⁸ Marko Vodopija, "Skica gradskog društva: zadarski obrtnici u polovici 14. stoljeća," diplomski rad (Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište, 2018),

⁴⁹ Nada Klaić - Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku* (Zadar: Filozofski fakultet, 1976).

⁵⁰ Grga Novak, *Povijest Splita. Knjiga prva (od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. g.)* (Split: Matica Hrvatska, 1957).

⁵¹ *Ibid.*, 420 – 422.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*, 422. prema *Statuti di Spalato*, publicati a cura di G. Alačević, *Suppl. Bull. Dalm.* II – X.

imaju birati dva plemića na mandat od godinu dana, koji će provoditi brigu o tomu da očevi svoju djecu daju obrtnicima kako bi kod njih izučili zanat. Ukoliko se neki otac ne bi odazvao tom pozivu, bio bi kažnjen s 25 libara globe.⁵⁴ Statut grada Trogira nema slične klauzule. Novak također navodi kako težaci, ribari i mornari nisu spadali u obrtnike (zanatlije), unatoč tomu što sačinjavaju većinu tadašnjeg stanovništva, oni, a to se ponajviše odnosi na težake, ne borave unutar gradskih zidina, već u podgrađu (varošu).⁵⁵

Umberto Eco ističe kako brojni srednjovjekovni izvori ukazuju kako su osobna nadarenost i inventivnost dvije osobine koje je srednjovjekovno društvo cijenilo kod osoba koje su se bavile zahtjevnijim strukama. Međutim, analizirajući skolastička i post-skolastička vrela od 11. do 13. stoljeća, ukazao je na bitnu razliku u srednjovjekovnom poimanju umjetnosti i umjetničkih profesija koje su na višoj razini naspram obrtničkih struka. Naime, slikovito rezimirajući onovremena teoretska promišljanja, ističe kako vrijedi premisa dok "umjetnost smjera k *bonum operis*, za kovača je važno da napravi dobar mač, a nije važno hoće li on biti upotrijebljen u plemenite ili pokvarene svrhe".⁵⁶ Uz to dodaje kako "umjetnost dakle oponaša prirodu, ali ne zato što bi servilno preslikavala ono što joj priroda pruža kao uzorak: u umjetničkom oponašanju ima intervencije, prerade"⁵⁷ dok se obrtništvo promatra kao puko oponašanje i reproduciranje, manualna izrada već viđenih i napravljenih predmeta, iz čega se vidi distinkcija između te dvije djelatnosti u srednjem vijeku⁵⁸, tj. vidi se kako je za neke struke bila važna nadarenost šegrta.⁵⁹

1. 3. Metodologija

Osnovni metodološki pristup primijenjen u ovom radu jest kvantitativna i kvalitativna analiza izvora. Osnovni razlog zbog kojeg se u vrelima kao što su bilježnički spisi koristi kvantitativna metoda jest činjenica da se u privatnopravnim dokumentima poput na primjer ugovora i oporuka, gotovo redovito navode istovjetne vrste podataka o osobama koje su živjele u komuni u kojoj je dokument nastao. Poštivanjem zadanih pravila pisanja privatnopravnih isprava od kraja 13.st., relativno redovito zapisuju se imena stranaka, odnosno očeva, skrbnika, bračni status, podrijetlo, pravni i društveni status, zanimanje, odnosno profesija i neki drugi

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid., 427.

⁵⁶ Umberto Eco, *Umjetnost i ljepota u srednjovjekovnoj estetici* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2007), 111, prema Meri Kunčić, "Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u Rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća."

⁵⁷ Ibid., 112.

⁵⁸ Meri Kunčić, "Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u Rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća," 76.

⁵⁹ Ozren Kosanović, "Obrtnički šegrta i pomoćnici te služinčad u Rijeci prve polovice 15. stoljeća," *Povijesni prilozi*, vol. 33 br. 46 (2014): 47-66, 53.

podaci koji pružaju mogućnost da se ti podaci raščlanjivanjem rasporede u određene skupine podataka na temelju čije usporedbe i analize možemo doći do ponekad preciznijih, a ponekad manje preciznih rezultata⁶⁰ ovisno o dostupnosti izvora za pojedine slučajeve.

Hrvatska historiografija je osamdesetih godina 20. stoljeća počela primjenjivati kvantitativnu metodologiju, velikim dijelom utemeljenu na bilježničkim spisima, u proučavanju određenih aspekata svakodnevice na istočnoj obali Jadrana. Naznake tog pristupa vidljive su u radovima Dragana Rollera i Josipa Lučića, istraživačima dubrovačkog srednjovjekovlja, dok je Tomislav Raukar⁶¹ prvi u svoje radove unio navedenu metodu i na temelju tog pristupa opisao niz spoznaja o društvenoj strukturi, ekonomskim skupinama ili demografskim kretanjima u dalmatinskim komunama u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Sabine Florence Fabijanec⁶² i Meri Kunčić isto se u svojim radovima koji se koriste u ovom radu, služe kvantitativnom metodom analize izvora. Navedena metoda izuzetno je vrijedna u istraživanju epidemije kuge, koja je naše krajeve zahvatila 1348. godine, a posebice u istraživanju demografskih gubitaka.⁶³

Unatoč učinkovitosti kvantitativne metode u izučavanjima socijalne historije, ona ima i svojih nedostataka. Naime, usprkos pravnoj regulaciji poslovanja u komunalnim društvima, ugovorne su se strane ipak mogle štošta dogovoriti i mimo javnobilježničkog ugovora pa u tim slučajevima notarski spisi ne bi odražavali potpuno realnu stvarnost srednjovjekovnog svijeta. Naposljetku, za poslove od manje vrijednosti nije se ni sastavljala notarska isprava jer je nju na koncu trebalo platiti.⁶⁴

Uz kvantitativnu metodu, bilo je nužno primjenjivati i druge metodološke obrasce, prije svega sadržajnu analizu ugovora između obrtnika i naučnika, oporuke i sudske parnice, kao i

⁶⁰ Ibid., 11.

⁶¹ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: ljudi, prostor, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997); isti *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku* (Split: Književni krug, 2007); isti "Komunalna društva u Dalmaciji u 14. stoljeću", *Historijski zbornik*, br. 33-34 (1980-1981): 183-193; isti "O nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku. U povodu priloga M. M. Frajdenberga, Srednjovjekovna trgovina u Dalmaciji – problemi i argumenti", *Historijski zbornik*, br. 23-24 (1970-1971): 411-442; isti "Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u 14. stoljeću", *Historijski zbornik*, br. 21-22 (1968-1969): 343-370.

⁶² Sabine Florence Fabijanec, "Djeca pod okriljem odraslih. Odrastanje na istočnom Jadranu u srednjem vijeku", Marija Mogorović Crljenko (ur.). *Filii, filiae...*: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru, Zbornik radova s četvrtog istarskog povijesnog biennalea, sv. 4. (Poreč: Zavičajni Muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2011): 131 – 145.

⁶³ Iz vrela doznajemo kako su Dubrovnik, Split, Trogir, Šibenik i Zadar bili pogođeni ovom pošasti, međutim jedino za Dubrovnik imamo dobro sačuvane narativne izvore (za razliku od drugih gradova gdje su narativna vrela djelomično sačuvana) na temelju kojih je moguće po prilici odrediti mortalitet uzrokovan kugom. O primjeni kvantitativne metode u istraživanju mortaliteta u pojedinim europskim zemljama za vrijeme haranja kuge vidi više u: Gordana Ravančić, "Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća", *Povijesni prilozi*, god. 26, br.33 (2007): 199 – 201.

⁶⁴ Tonija Andrić, "Prilog metodologiji istraživanja obrtničke svakodnevice: primjer Splita u kasnom srednjem vijeku", 40 – 41.

dio sadržaja pravnog zakonika – gradskog statuta, u kojemu su propisani uvjeti stupanja u radni odnos, koje su morali poštovati svi trogirski bilježnici i njihovi klijenti. Stoga, za istraživanja društvene povijesti važno je naći pravu mjeru između kvantitativnog i kvalitativnog pristupa jer se pukim prebrojavanjem pojedinih podataka gubi širi kontekst društvenih zbivanja. Također, treba imati na umu kako za proučavanje srednjovjekovne zbilje u Trogiru, javno–pravna građa fragmentirano je sačuvana, što onemogućuje sustavno proučavanje već pruža uvid u pojedine dostupne segmente.⁶⁵

1. 4. Terminologija

Izbor termina odnosno pojmova "obrnici" i "obrnici naučnici" korišten u ovom radu uvjetovan je kontinuitetom njihove opće prihvaćenosti u suvremenoj europskoj medijevistici kao tehničkih termina. Uz znanstvene radove s područja historiografije ili povijesti umjetnosti, korištenje navedenih pojmova osobito je izraženo u leksikografijama i enciklopedijama. Kao najnoviji primjer korištenja pojmova, stoji enciklopedistička natuknica u *The Oxford Dictionary of the Middle Ages*,⁶⁶ naime, jedna od natuknica u abecedariju naslovljena je "artisans and craftwork" te se odnosi na razumijevanje pojmova "obrnici" i "obrnništvo" u srednjem vijeku.⁶⁷ Također, ovi pojmovi koriste se u hrvatskoj medijevistici i to u primjerima djela Dragana Rollera o dubrovačkim zanatima u kasnom srednjem vijeku i renesansi⁶⁸ te Josipa Lučića o obrtničkim i uslužnim djelatnostima u Dubrovniku u ranom i razvijenom srednjem vijeku.⁶⁹

Studije Dragana Rollera i Josipa Lučića zbog sličnosti strukture sadržaja (koji naravno zbog različitih izvora nije istovjetan, ali obrada sadržaja je slično strukturirana) ukazuju na opravdanost grupiranja pojedinih obrta u zasebne skupine. Prilikom grupiranja obrtnici se nazivaju po obrtu kojem pripadaju. Sam termin "obrnici" sam po sebi najlakše je razumjeti jer se i danas najveći dio srednjovjekovnih obrtničkih profesija nazivaju obrtima. No, pritom treba imati na umu kako on u sebi objedinjuje raznolike srednjovjekovne profesije, primjerice postolare, kovače, drvodjelce. Te profesije temeljile su se na manualnom radu za koji je bilo

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Robert E. Bjork (ur.), *The Oxford Dictionary of the Middle Ages*. vol.1. A-C (Oxford: Oxford University Press, 2010), 191.

⁶⁷ Meri Kunčić, "Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u Rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća", 17.

⁶⁸ Dragan Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951).

⁶⁹ Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka 14. stoljeća* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za povijest, 1979).

potrebno školovanje, čija je duljina ovisila o vrsti obrta,⁷⁰ a upravo naukovanje obrtničkih naučnika i jest interes ovog rada.

Prilikom identificiranja obrtničkih naučnika u izvorima zanimljivo je kako svi notari ne imenuju ugovore o naukovanju na jednak način. Naime, u trogirskim notarskim ugovorima naučnik se tek u nekoliko slučajeva označava riječju *discipulus*⁷¹, sam naučnički ugovor prepoznaje se po tomu što dječaka u naučnički odnos netko predaje *ad standum et serviendum*⁷², jer on sam ne može sklopiti ugovor, da živi i služi majstoru za *docendo/discendam artem*⁷³ tj. učenje određena zanata i ne navodi se plaća za njegov rad za razliku od ugovora o službi *ad serviendum*⁷⁴ u kojemu je izostavljen dio o učenju, u kojemu se punoljetna osoba sama obvezuje i sklapa ugovor (*astrinsit et locavit se*)⁷⁵ i isti je sklopljen na samo jednu godinu te je navedena mjesečna plaća od 8 malenih venecijanskih libara uz isplatu 6 denara svaki tjedan, te je majstor obvezan samo osigurati hranu za sebe i svojega pomoćnog radnika, tj. ne spominje se odjeća i obuća.⁷⁶ Posebno je zanimljivo kako se radi o ugovoru o službi od godine dana i ugovoru o naukovanju od devet godina koji su potpisani iste 1264. godine s razmakom od dva mjeseca, kod istog majstora Petra Mađara i tu je ta razlika između ugovora o naukovanju i ugovora o službi prilično očita i raspoznatljiva.

Primjeri za kasniji period pokazuju da je i ugovor o službi bez učenja zanata mogao biti sklopljen na duži period, vjerojatno bi se to moglo odnositi i na ovaj period, tj. vjerojatno nije pravilo da se ugovor o službi bez učenja zanata potpisuje samo na godinu dana, no obzirom kako u analiziranim izvorima postoje samo dva takva ugovora o služenju pomoćne radne snage u majstora i samo u jednom od njih, i to u prethodno opisanomu, je navedeno vrijeme trajanja dok u drugome nije vidljivo što stoji napisano u ugovoru, ne mogu se izvesti zaključci o duljini trajanja ugovora pomoćne radne snage na tako malenom broju primjera.

U drugom primjeru ugovora o službi navodi se plaća od 7 libara, 10 malih venecijanskih solida te 5 denara no ovdje je uz hranu uključena i obuća.⁷⁷ Kako je već navedeno, ova dva primjera su ujedno i jedini primjeri u trogirskim izvorima o služenju pomoćne radne snage u majstora, u oba slučaja kod postolara, te dobro služe za diferenciranje ugovora o naukovanju i

⁷⁰ Meri Kunčić, "Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u Rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća", 17-18.

⁷¹ MSHSM, vol 45, ug. br. 4., 244.

⁷² MSHSM, vol. 44, ug. br. 179, 85.

⁷³ Ibid..

⁷⁴ MSHSM vol 44, ug. br. 142, 68 – 69.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ MSHSM, vol. 44, ug. br. 147, 207.

ugovora o službi u obrtnika. U njima je vidljivo kako je osim plaće ključna fraza *docere artem suam* pomoću koje se utvrđuje razlika u odnosu na druge oblike ugovora o služenju.⁷⁸

Također, prilikom navođenja terminologije tj. identifikacije naučnika, u Trogiru, Šibeniku, Splitu i Dubrovniku se u ispravama naučnik šegrt naziva terminom *discipulus* za razliku od bilježničkih spisa Raba gdje se koristi pojam *famulus*. Tek se u rijetkim rapskim ugovorima može pronaći kako je notar umjesto *famulus* zabilježio termin *discipulus*.⁷⁹ Sam termin *famuli* označava slobodne ljude u dalmatinskim komunalnim gradovima kojima su izvjesna ograničenja nametana samo za vrijeme trajanja ugovora kojim su stupali u nečiju službu za razliku od *serva* koji su predstavljali neslobodnu radnu snagu, od početka trinaestog stoljeća, zaposlenu u kućanstvu, u punom vlasništvu gospodara.⁸⁰ Od četrnaestog stoljeća dolazi do oslobađanja *serva* i *ancila*⁸¹ i većinom se sve osobe u gradu označavaju patronimima ili matronimima ili mjestom porijekla, a ne oznakom službe ili statusa. Neven Budak je istražujući kretanja i smjerove trgovine te odvođenja radne snage s istočno jadranske obale upozorio kako zbog ekonomskih gubitaka koje je iseljavanje radne snage uzrokovalo, vlasti su komuna sluge i sluškinje nastojale zadržati na svome području dajući im pritom slobodu.⁸² Naime, krajem 13. stoljeća čini se da postaje jeftinije uzimati u službu plaćenu radnu snagu nego kupovati robove. Ova pojava vjerojatno je poticala gospodare da poklanjaju servima i ancilama slobodu uz otkup. Najviše slučajeva davanja sloboda zabilježeno je kroz oporuke gospodara.⁸³ Unatoč gore navedenom, čini se kako je termin *famulus* upravo na rapskom primjeru još ostao u upotrebi i u petnaestom stoljeću.⁸⁴

Zanimljivo je i kako je različita i sama organizacija isprava u notara, tj. u trogirskim ugovorima po primjerice gore navedenim ključnim riječima razvidna je tematika ugovora, no ona se iščitava idući od ugovora do ugovora koji su samo navedeni rednim brojevima kako su notaru dolazili slučajevi. Za razliku od nekih drugih notara primjerice u Rabu ili Šibeniku koji već na marginama stranica označavaju kako je riječ o ugovoru o naukovanju *conductio*

⁷⁸ Kosanović, "Obrtnički šegrti i pomoćnici te služinčad u Rijeci prve polovice 15. stoljeća," 49.

⁷⁹ Ladić, "Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama", 85., prema Državni Arhiv u Zadru (dalje: DAZD), *Rapski bilježnici*, Marin Maroman, kut. 4, sv. 3, fol 95'

⁸⁰ Neven Budak, "Struktura i uloga *serva* i *famula* u komunalnim društvima na istočnom Jadranu," *Starohrvatska prosvjeta* 14 (1985): 347, fusnota br. 2.

⁸¹ Neven Budak, "Oslobađanje *serva* i *ancila* i napuštanje upotrebe njihove radne snage na istočnom Jadranu," *Historijski zbornik* (1985): 115 – 130.

⁸² Neven Budak, "Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu," *Historijski zbornik* 37 (1) (1984: 129-137), 136.

⁸³ Neven Budak, "Oslobađanje *serva* i *ancila* i napuštanje upotrebe njihove radne snage na istočnom Jadranu", 126.

⁸⁴ Ladić, "Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama", 84 – 87, ulomak b) "Primjer Raba".

*discipulus*⁸⁵ čime pretragu čine jednostavnijom, no sve je to individualizirani pristup svakog notara i nije zapovjedni model rada. Međutim, vremenskim odmakom dolazi do urednijeg navođenja isprava u notarijatu, tako Kosanović navodi kako je u 15. st. u Rijeci formulacija ugovora o uzimanju slugu i naučnika jest, kao i kod drugih notara, šablonizirana. Na margini je notar označavao o kojoj vrsti ugovora je riječ.⁸⁶

Na posljertku, usporedbom korištenja samog termina *discipulus* u notarijatu primjetno je kako dolazi do razvoja korištenja termina, u ranijim trogirskim izvorima kojima se bavi ovaj rad tek se rijetko naučnik izričito tako imenuje kao naučnik, već se notar služi drugim gore navedenim oblicima ugovora o služenju u svrhu poučavanja, upotrebljavajući za to nekoliko riječi, kako bi dočarao o kojoj vrsti ugovora je riječ, dok se u ugovorima 14. i 15. stoljeća ističe učestalija upotreba termina *discipulus*. Dakle u 13. i prvoj polovini 14. stoljeća, ugovor se, i to ako se uopće imenuje, imenuje kao ugovor o služenju (kao za obične sluge), tek iz sadržaja ugovora (*docere artem* i slično) vidi se kako se radi o ugovoru o naukovanju, dok druga polovina 14. stoljeća i 15. stoljeće imaju točno razlikovanje u navođenju ugovora o naukovanju kao *conductio discipulus*.

Isto tako valja naglasiti kako su što se tiče majstora obrtnika trogirski notari kronološki nedosljedno primjenjivali titulu *magister* za iste osobe. Stoga samo jedan zapis neke osobe primjerice *sutor*, *sartor* bez titule *magister* ne znači da ta osoba nije bila majstor,⁸⁷ isto je vidljivo u dva od 32 analizirana naučnička ugovora.⁸⁸ Jednako tomu, zbog oblika imenske formule 13. stoljeća pojedine se osobe ne mogu uvijek jednoznačno identificirati, te primjerice nije jasno jesu li *magister murarius* Andreas Uataccius iz godine 1264., Andreas Matassa *murarius* iz godine 1272. i *magister* Andreas *murarius* godine 1282. jedna, dvije ili tri različite osobe.⁸⁹

Govoreći o naučničkim ugovorima u kasnosrednjovjekovnoj Italiji točnije u Trevisu, Padovi i Veneciji su zabilježeni ugovori o stupanju u nauk za klerika, tj. očevi su davali svoju djecu svećenicima s nadom kako će postati klerici jednog dana. Očevi mladića ili sami mladići

⁸⁵ Zaključeno na temelju osobnog rada na rapskim i šibenskim izvorima u Državnom arhivu u Zadru primjerice *conductio discipulis ili conductio famuli*, jasno navedeno na margini, DAZD, Bilježnici Šibenika, Karatus Vitale (1451-1470), Kut. 18, Vol 15, 1a1, fol. 36 r, fol. 37 r, fol. 38 r, fol. 50 r; Vol 15, 1a2 fol. 1r, fol. 2r, fol. 4r, fol. 6r, fol. 7v.

⁸⁶ Kosanović, "Obrtnički šegrti i pomoćnici te služinčad u Rijeci prve polovice 15. stoljeća," 49.

⁸⁷ Mladen Andreis, Irena Benyovsky, Ana Plosnić. "Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću," *Povijesni prilozi*, sv. 25 (2003): 37 – 93, 40, fusnota 27.

⁸⁸ MSHSM vol. 45, ug. br. 155, 71; ug. br. 37, 193.

⁸⁹ Andreis, Benyovski, Plosnić, "Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću", 62 – 63; MSHSM 44, 78, br. 162; MSHSM 46, 108, br. 79; 229, br. 90.

ukoliko su bili punoljetni sklapali su ugovor o ulasku u samostansko kućanstvo ili ugovor sa svećenikom lokalne crkve koji je uključivao i eklezijastičke i kućanske obveze, u kojemu su se svećenici obvezivali kako će mladiću omogućiti smještaj i hranu za vrijeme trajanja ugovora. Primjerice 1340. godine Ivan je potpisao petogodišnji ugovor sa Petrom, rektorom crkve sv. Lovre u Trevisu, u kojemu vjerno daje obećanje služiti danju i noću, da neće ništa orobiti ili napustiti Petra. Za vrijeme trajanja ugovora Ivan nije primao plaću, prekršiti ugovor nije mu bilo dozvoljeno jer je njegov otac jamac za isti, možda je čak platio svećeniku da ga uzme kao naučnika.⁹⁰

Osim slučajeva kada otac daje dijete u nauk kod svećenika, često se u talijanskim srednjovjekovnim izvorima znalo dogoditi kako su naučnici ili nećaci koji žive kod svećenika zapravo njegova vlastita djeca. Do ambigvitetne distinkcije o tomu tko su zapravo ta djeca znalo je dolaziti zbog notarskog različitog navođenja istih u ugovorima. Tako nalazimo kako notar u jednom ugovoru terminom *famulus* naziva naučnika koji živi kod svećenika, no taj isti svećenik u svojoj oporuci sva svoja dobra, što uključuje knjige na latinskom i ostalo vlasništvo, ostavlja svome *famulu*. Činjenica kako je dječakova majka jedan od izvršitelja oporuke navodi na zaključak kako je svećenik bio ne samo dječakov učitelj već i njegov otac.⁹¹ Sljedeći primjer različitog navođenja nalazimo kada u jednoj notarskoj ispravi notar dječaka koji živi s njim imenuje *famulom*, dok u drugoj ispravi isti dječak izričito biva imenovan njegovim sinom.⁹²

Dakle, terminologija tih ugovora jednaka je ugovorima o uzimanju u nauk kod obrtnika, tj. prema gore navedenim primjerima vidljivo je kako su iste fraze o služenju upotrijebljene, no naglasak je na sklapanju ugovora sa svećenicima, a dječaci spomenuti u ugovorima postaju dio svećeničke obitelji za vrijeme boravka pod svećeničkim krovom.

⁹⁰ Roisin Cossar, *Clerical Households in Late Medieval Italy* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2017), 71.

⁹¹ *Ibid.*, 75.

⁹² *Ibid.*

2. Povijesni kontekst

Tema ovog diplomskog rada smještena je u povijesni okvir druge polovine 13. stoljeća i prve polovine 14. stoljeća. U sljedećim paragrafima navest će se poneke informacije sačuvane u povijesnim izvorima koje su obilježile taj period u kojemu su naučnici iz analiziranih trogirskih ugovora stupali u nauk. Ponajviše će biti navedene političke prilike koje su svojim mijenjanjem utjecale na gospodarske prilike u gradu što je posljedično utjecalo na profitabilnost i potražnju obrta ujedno i na potrebu za uzimanjem naučnika.

Priznavanje vlasti Arpadovića u 12. stoljeću nije bitno utjecalo na društveni razvoj u komunalnim dalmatinskim gradovima. Kraljevske privilegije garantirale su im autonomiju, koja se odražavala u činjenici da su građani imali svoje vlastite zakone, jamčila im se osobna sloboda, pravni imunitet i sigurnost imovine te od njih nisu bili potraživani veliki porezi.⁹³ Boravak Bele IV. i njegove dvorske svite u Trogiru bio je jedan od najvažnijih događaja 13. stoljeća, neki pripadnici gradske elite su kraljev dolazak iskoristili za jačanje vlastitog materijalnog i političkog položaja, podržavajući kraljevsku vlast. Čini se kako je u Trogiru već u 13. stoljeću postojao pravni priručnik koji nije sačuvan, isto tako prije statuta iz 1322. godine, postojao je i nesačuvan statut iz 1303. godine.⁹⁴ Dakle za vrijeme Arpadovića, komuni se osiguravala sloboda upravljanja zajednicom, bez velikih financijskih opterećenja i nametnutih odredbi.⁹⁵

U 13. stoljeću i prvim desetljećima 14. stoljeća grad je priznavao i kneštvo hrvatskih velikaša iz zaleđa, kneza Domalda, a kasnije i Bribiraca. Njihov odnos prema Trogiru, tako i prema ostalim dalmatinskim komunama, bio je uvjetovan kraljevskim privilegijama. Bribirci su utjecali na stvaranje jedinstvenog političkog prostora na istočnom Jadranu te privremeno sprječavali širenje mletačke vlasti.⁹⁶ Pavao I. Bribirski, knez Trogira 1273. godine, a kasnije ban, htio je učvrstiti vlast nad Trogirom usprkos kraljevim savjetima da ne uznemiruje Trogirane. Nakon godine 1306. prisvojio je Primorje te su Trogirani za uživanje svojih posjeda trebali plaćati podavanja, što im nije išlo u korist. Unutrašnja nesloga među Bribircima uzdrmala je stabilnost njihove vlasti i nakon smrti bana Pavla njihov položaj bio je uzdrman, dok novi ban Mladen II. nameće nove poreze Trogiru.⁹⁷ Dana 25. srpnja 1315. godine izabrana

⁹³ Irena Benyovski Latin, *Srednjovjekovni Trogir* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 21 - 22.

⁹⁴ Neki dokumenti se pozivaju na njegove odredbe; CD, VI, 204 – 211; 422, prema Benyovski Latin, *Srednjovjekovni Trogir*, 23, fusnota 65; Ivan Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, 449.

⁹⁵ Benyovski Latin, *Srednjovjekovni Trogir*, 23.

⁹⁶ Ibid., 23 – 24.

⁹⁷ Ibid.

je komisija od sedam vijećnika koji su trebali procijeniti cjelokupni imetak trogirskih građana prema kojemu se provodilo novo oporezivanje prema imovinskom stanju pojedinaca, što je uzrokovalo nezadovoljstvo građana.⁹⁸

U političkim previranjima u prvoj polovici 14. stoljeća pučani su se priklonili stranci Mateja Zorića Cege, koja nije odobravala daljnje kneževanje Bribiraca, pokušavši na taj način steći bolje položaje u komuni, iako izvan gradskog vijeća. Zorić je vodio pobunu protiv Marina Andreisa, oko kojega je bila grupa ljudi koji su podržavali Mladena II. Bribirskog, no uskoro bivaju poraženi.⁹⁹ Ipak, njegova pobuna dovela je 1322. godine Veneciju na vlast, stoga se njegovi protivnici često nazivaju "promletački" orijentirani.¹⁰⁰ Poslije konačnog zatvaranja vijeća 1340. godine, pučani nisu imali nikakav utjecaj na politiku komune, a članovi vijeća mogli su postati samo sinovi i unuci vijećnika, bez obzira na imućnost ostalih građana.¹⁰¹ Pojedine građanske obitelji su se u razdoblju od 1340. – 1659. tj. do ponovnog otvaranja vijeća zbog premalog broja vijećnika, nekoliko puta obraćale mletačkoj vladi s molbama za imenovanjem u plemićki stalež.¹⁰²

Osobito opasne bile su godine nakon pada Klisa u Ludovikove ruke 1356. godine kada je nakon Ludovikova napada na Veneciju završilo primirje potpisano 1357. godine. Jedan dio plemstva priklonio se Veneciji, a drugi se organizirao oko Josipa Cege koji je bio kraljev pristalica. Lučić spominje rast gospodarske i političke moći obitelji Cega, kojoj je bilo u interesu održati dobre veze s kraljem zbog velikih posjeda na kopnu.¹⁰³ Pučane je na pobunu poticala Venecija, obećavajući im bolji položaj u društvu te su se oni priklonili plemstvu, provalivši 5. prosinca 1357. godine u kuće obitelji Cega i njihovih pristalica obitelji Casotti, Cippico i Mišković, sveukupno četrnaest objekata u gradu, zapalivši ih i opljačkavši ih. Dakle, pučani su se često nalazili u političkim obračunima plemstva, ali su uglavnom bivali iskorišteni za plemićke interese, u kojima su ih plemićke obitelji članovi rodova Andreis, Buffalis, Domišić, Quarco, Sobota, Vitturi i Bivce¹⁰⁴ privukli na svoju stranu, nadajući se domoći Ceginih posjeda, ne dajući im pritom nikakve povlastice.¹⁰⁵ Kraljev dolazak u grad ugušio je

⁹⁸ Nada Klaić, *Trogir u srednjem vijeku - Javni život grada i njegovih ljudi* (Trogir: Muzej grada Trogira, 1985), 304.

⁹⁹ Irena Benyovski Latin, "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku," *Povijesni prilozi* 32 (2007): 25-63, 29.

¹⁰⁰ Nada Klaić, *Trogir u srednjem vijeku - Javni život grada i njegovih ljudi*, 233 – 239.

¹⁰¹ Benyovski Latin, "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku," 29 - 30.

¹⁰² Andreis, *Povijest grada Trogira*, 368.

¹⁰³ Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, 580 - 581.

¹⁰⁴ Andreis, Benyovski Latin, Plosnić Škarić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću," 122.

¹⁰⁵ Benyovski Latin, "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku," 30 – 31.

unutrašnje nemire: kažnjavali su se pobunjenici, a čak devedeset pučana našlo se pod istragom. Svi sudionici u pljački kuća trebali su nadoknaditi počinjenu štetu, a njihova su dobra bila zaplijenjena. Čak je 76 pučana kažnjeno novčanom globom, što pokazuje razmjere bune. Jedna od odluka kojom je pojačana kontrola nad gradskim područjem bilo je i ukidanje bratovština 1365. Prvi korak ka tomu bilo je stavljanje bratovština pod punu kontrolu vijeća.¹⁰⁶

Zbivanja u gradu tijekom cijelog 14. stoljeća povezana su s vanjskim animozitetima Venecije i ugarskih vladara. Kralj odnosno Venecija u 14. stoljeću posredno su utjecali na razvoj gradskih prostora, ponajviše na izgradnju fortifikacija. Unutrašnja zbivanja okarakterizirana su međusobnim sukobima i neposredno su utjecala na oblikovanje grada i vlasništva nad njegovim prostorima, na cijenu kupnje ili najma kuća¹⁰⁷ u sklopu kojih se nalaze i obrtničke radionice. Ipak, cjelokupno uzevši, unutrašnja zbivanja u gradu za vrijeme prve mletačke uprave slabo su poznata, jer notarski spisi ovog razdoblja većinom nisu sačuvani, dok na temelju sačuvanih ugovora, ne samo naučničkih već i kupoprodajnih ugovora ili parnica iz Trogirskih spomenika saznajemo jedino kako su obrtnici navedeni u imali u posjedu ili najmu kuću u gradu u kojoj su prebivali u sklopu koje su imali radionicu.

Poznato je kako je 1348. godine grad pogodila kuga¹⁰⁸, zbog koje je umro veliki dio stanovništva, ta ista godina bila je pogubna za cijelu Europu. Sačuvani su podaci trogirskih i splitskih poslanika koji Mlečane obavještavaju o pomoru kuge koja je bjesnila među njihovim građanima 1348. Notarski spisi za to razdoblje nisu sačuvani pa ne možemo govoriti o posljedicama kuge.¹⁰⁹ Kuga se spominje i 1361. godine ali pojedinosti o toj epidemiji nisu poznate.¹¹⁰ Pomor stanovništva vodi do nedostatka radne snage zbog čega dolazi do potrebe sklapanja ugovora sa radnom snagom iz zaleđa.

¹⁰⁶ Ibid., 31.

¹⁰⁷ Andreis, Benyovsky Latin, Plosnić Škarić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću," 123.

¹⁰⁸ Andreis, *Povijest grada Trogira*, 334.

¹⁰⁹ Andreis, Benyovsky Latin, Plosnić Škarić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću," 110.

¹¹⁰ Benyovski Latin, "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku," 33.

3. Analiza i interpretacija ugovora o naukovanju

Trogirski notarski spisi koji su navedeni u uvodu, u pregledu izvora, doneseni su u dva sveska, prvi koji obuhvaća razdoblje od 1263. do 1273. godine, te drugi koji obuhvaća razdoblje od 1274. do 1294. godine. U ovom radu analizirat će se ugovori oba sveska, sveukupno njih 33, koji su ujedno i jedini sačuvani trogirski spisi tog tipa, uključujući izvore koje su 2001. godine objavili Marija Karbić i Zoran Ladić, a radi se o trogirskim oporukama koje se nalaze u Arhivu HAZU u Zagrebu.¹¹¹

Od ukupno 83 oporuke, pet ih je obrtničkih. Kako je navedeno u uvodu, zbog nespominjanja naučnika u četiri od sveukupno pet obrtničkih oporuka moglo bi se postaviti pitanje, koliko je bilo učestalo spominjanje obrtničkih naučnika u obrtničkim oporukama. U ovom slučaju, radi se o malom broju pomoću kojeg ne možemo donositi zaključke, tek navesti kako nam oporuke govore o tom koji su zanatlije, tj. obrtnici u vremenskom razdoblju od 1370. do 1373. godine¹¹² obrtovali u Trogiru, a to su brijač (*barberius*), solar (*salinarius*) i krojač (*sartores*) i postolar (*chaligarius*) te kamenar, tj. klesar (*lapicide*). Oporučna dobra koja postolar Deša ostavlja svom naučniku Petoji su neka vrst drvenog alata te dobru goveđu kožu za izradu obuće i to tri para kože. Međutim, svo ostalo oruđe (ili alate), od željeza i od drveta, a koje se tiče postolarskog obrta, ostavio je Andriji, svom unuku.

Oporuke kao izvor, makar okrenute prema smrti, pružaju podatke o svakodnevnom životu, u ovom slučaju daju određene informacije o obiteljskim, gospodarskim, religioznim i društvenim odnosima. Njima je oporučitelj želio rasporediti svoju imovinu obitelji, rođacima i drugima te srediti svoja posla na ovome svijetu, na primjer podmiriti dugove.¹¹³ Govoreći o broju djece u jednog obrtnika, ili o veličini kućanstva općenito, dosadašnja istraživanja su upravo na temelju oporuka tj. na temelju broja djece koja su doživjela sastavljanje oporuke, dala naslutiti kako se prosječan broj djece u obrtničkoj obitelji kretao od jednog do dva djeteta.¹¹⁴ Teško je donijeti egzaktnu zaključku imajući u vidu visok infantilni mortalitet, nespominjanje umrle djece u izvorima te činjenicu kako neki obrtnici nisu ni dali sastaviti

¹¹¹ Karbić - Ladić, "Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU," 161 – 254.

¹¹² "Zbog oštećenosti nije bilo moguće datirati sve oporuke, te je moguće da su neke nastale i prije 1370. godine" Opaska u Karbić - Ladić, "Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU," 161.

¹¹³ Karbić - Ladić, "Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU," 169.

¹¹⁴ Tonija Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća," *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 29 (2011), 239.

oporuku, isto tako ne mora biti kako su svi obrtnici koji su djelovali u Trogiru, bili spomenuti u notarskim spisima, neki možda nisu sklopili nijedan pravni akt u promatranom razdoblju.¹¹⁵

Možda je navođenje postolarskog učenika u postolarevoj oporuci tu iz razloga što je oporučitelj želio podmiriti dugove, ukoliko je prethodno naučničkim ugovorom dogovorio kako će dječaku po završetku naukovanja ostaviti neka dobra vezana za zanat kako bi imao od čega dalje samostalno započeti raditi, ili mu ih ostavlja kao nagradu za poslušno i vrijedno naukovanje, kao vrstu milosrdnog legata. Naučnički ugovor nije sačuvan kako bismo usporedili podatke navedene u oporuci i ugovoru. Iz oporuke je vidljivo kako postolar nije u obiteljskoj vezi s naučnikom jer ostala dobra koja se tiču postolarskog obrta ostavlja svom unuku Andriji, koji će se vjerojatno nastaviti baviti djedovim obrtom.

Obiteljska veza, u ovom slučaju krvno srodstvo jače je od veze postolara i naučnika i zbog tog nasljedstvo ostavlja svom unuku. Treba imati u vidu konstataciju N. Budaka koji navodi neke probleme vezane uz strukturu i ulogu obitelji najnižih društvenih slojeva gradskog društva (*serva i famula*) na istočnoj jadranskoj obali. Usporedbom stanja geosocijalno sličnih područja, tj. analizirajući dostupne izvore poput oporuke priora Andrije i dubrovačkih ugovora o stupanju u službu, zaključuje kako su *servi i famuli* sudeći prema statutskim odredbama bili smatrani dijelom gospodarove porodice te upućuje na potrebu daljnjeg istraživanja položaja ostalih članova kućanstva poput ljudi ili dječaka koji se navode u izvorima, a nisu krvno vezani s osnivačem obitelji.¹¹⁶ Perica Vujić navodi kako se naučnici svojim položajem nisu razlikovali od kućne posluge, jer su za vrijeme izučavanja zanata, koje je trajalo i više godina, prije svega bili sluge svojih majstora.¹¹⁷

Upravo tim problemom se u ovom radu bavim, analizirajući položaj obrtničkih naučnika. Prema gore navedenoj oporuci vidljivo je kako oporučitelj krvnom srodstvu daje veću važnost prilikom ostavljanja oporučnih dobara, prije nego nekoj drugoj osobi. Članovi kućanstva u bilo kojem položaju mogli su dobiti oporučne legate, ali nasljedstvo obično odlazi najbližim rođacima descendentima, ascendentima, kolateralima (nećacima, bratićima) ili bračnom drugu. Ipak, ostavljanjem oporučnih legata naučniku, ova oporuka potvrđuje da je naučnik bio dio majstorova kućanstva, kojeg je majstor imao u vidu prilikom sastavljanja

¹¹⁵ Marko Vodopija, "Skica gradskog društva: zadarski obrtnici u polovici 14. stoljeća," diplomski rad (Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište, 2018), 18.

¹¹⁶ Budak, "Struktura i uloga *serva i famula* u komunalnim društvima na istočnom Jadranu," 347 – 360.

¹¹⁷ Perica Vujić, "Dubrovačko (ne)prihvatanje stranaca," *Rostra*, Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru, Vol. 3. No. 3. (2010): 19-38, 28.

oporuke. Unatoč izostavljanju naučnika u ostalim obrtničkim oporukama ovaj slučaj svjedoči o potrebi daljnjeg proučavanja položaja ostalih članova kućanstva kako bi se upotpunila slika obrtničke svakodnevnice u kojoj i obrtnički naučnik ima mjesto.

Oporuka ne navodi koje su to specifične vrste alata koje je postolar imao u svojoj radionici, niti daje podatke o njihovoj količini, tek daje informaciju od koje vrste materijala su alati. Osim tih podataka oporuka ne daje nikakvu informaciju o podrijetlu naučnika, obvezama majstora i naučnika, duljini trajanja naukovanja, dobi stupanja u nauk ili ostalo. Međutim, obrtnički ugovori pružaju o svem navedenom više informacija kako slijedi dalje u analizi.

3. 1. Dob naučnika

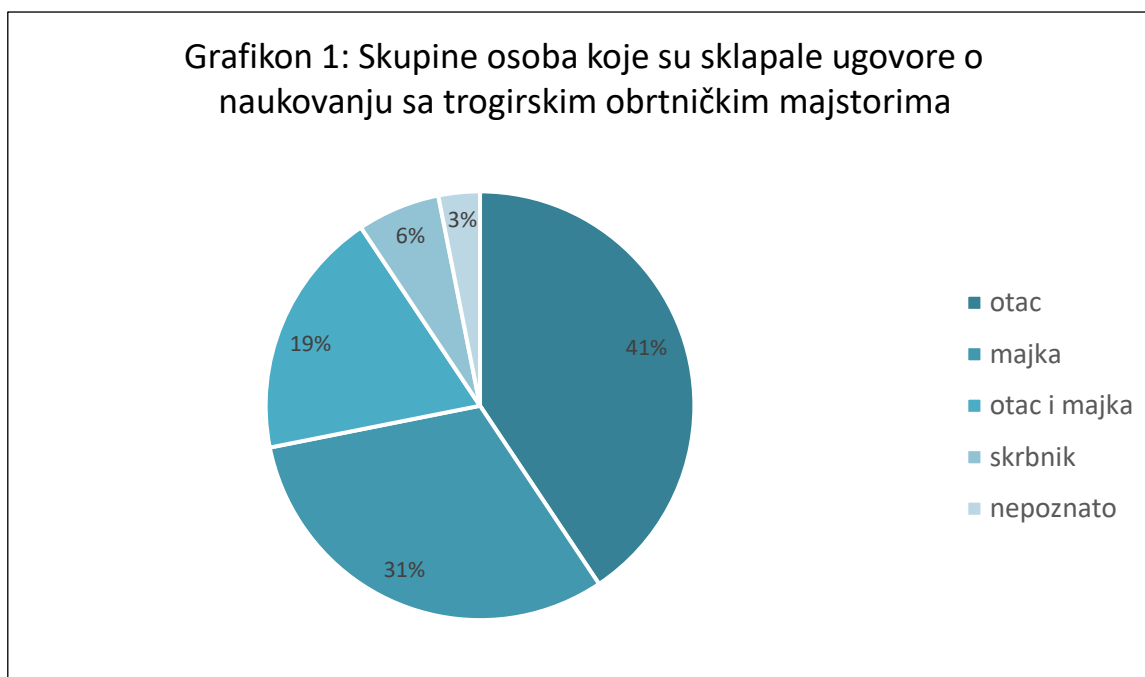
Odmah na početku valja reći kako se ni u jednom ugovoru ne navodi starost učenika, međutim prema literaturi može se zaključiti kako je to bivalo s oko sedam godina i otprilike trajalo do četrnaeste godine. Sa sedam godina djeca bi ulazila u novo razdoblje u fazi djetinjstva, tj. prijelaz iz prve faze *infantia* u drugu fazu djetinjstva *pueritia*. Naime, prema kanonskom pravu, dječaci su bivali punoljetni s 14. g., dok djevojčice s 12. g. i tada bi završavalo razdoblje *pueritia* i označavalo bi početak treće faze u životu djece, kada se odvajaju dječaci i djevojčice, te započinju obrazovanje za buduće razdoblje *adolescentia* koje bi trajalo do 18., 20., 21., 24., 25., 28., 30. itd¹¹⁸.

Srednjovjekovni autori, a posljedično i medievisti iznose različite podatke/mišljenja/stavove po pitanju kada adolescencija završava i započinje *juventus*. Georges Duby navodi kako završava kada dječaci završe vitešku obuku i tada postaju mladićima, nazivaju se *juvenis* i forme specijalnu socio – ekonomsku grupu u kojoj ostaju sve dok ne steknu bračni status. Dante Allighieri navodi kako je dob od 25 godina prekid mladenaštva jer tada dolazi do potpunog razvoja duše te mladi postaju neovisni o skrbniku ili roditeljima. Zakon razliku između odraslog muškarca i mladića radi prema zakonu o nasljeđivanju. Punoljetnost nije označavala i zrelost, koja je posebice u mediteranskim obiteljima ovisila o očevom autoritetu i naposljetku, o duljini očeva života. No bez obzira na razlike u mišljenjima, koje su inače postojale, općeprihvaćeno je bilo da djeca nisu vlasništvo roditelja već da su im povjerena od Boga te da su roditelji dužni brinuti se za njih, štiti ih, odgojiti ih kao dobre kršćane i dati im obrazovanje.¹¹⁹ Prema Gučetiću, jedan od četiri zakona roditelja prema djeci jest stjecanje

¹¹⁸ Shahar, *Childhood in the Middle Ages*, 21 – 31.

¹¹⁹ Marija Karbić, "Položaj djeteta u srednjovjekovnom društvu", *Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom muzeju u Zagrebu povodom 1130. obljetnice od godine uklesane uz ime kneza*

znanja kao treći zakon o stjecanju znanja.¹²⁰ Brigu o dječjem obrazovanju vodi otac kao *pater familiae*, glava obitelji i njegova je uloga osigurati djeci dobrog učitelja. U tu svrhu djeca odlaze od kuće u škole ili na naukovanje ili u građanskim plemićkim obiteljima učitelj dolazi u kuću kako bi podučavao djecu.¹²¹ Obitelj je u srednjem vijeku predstavljala i određeno jamstvo socijalne sigurnosti,¹²² davanjem djeteta u nauk, roditelj je osiguravao da će dijete imati tu sigurnost za vrijeme naukovanja.

Prema naučničkim ugovorima možemo razaznati kako otac¹²³ ili majka¹²⁴, u nekim slučajevima oba roditelja navedena u ugovoru¹²⁵ ili skrbnik¹²⁶ daje i iznajmljuje (*dedit et locavit*) svog sina ili šticećenika u nauk o čemu nam i govori Grafikon 1. Trogirskim Statutom određeno je ako dječak nema 14 godina, ne može se sam zastupati, niti sklopiti neki pravni

Branimira na oltarnu gredu iz Gornjeg Muća ur. Maja Bunčić – Anita Dugonjić, 82-89 (Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu 2019), 83.

¹²⁰ Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji* (Zagreb: Biblioteka Scopus, 1998), 167 – 169.

¹²¹ James Bruce Ross, "Dijete iz srednje klase u urbanoj Italiji (od 14. do ranog 16. stoljeća)", *Lucius* 6 - 7 (2005): 280 - 298.

¹²² Mirna Tomašević, „Obitelj i djeca u Statutu Dubrovačke Republike: osvrt na čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece,“ *Pravnik*, vol. 47, br. 95 (2015), 77.

¹²³ MSHSM, vol 44, ug. br. 19., 8; ug. br. 46., 20; ug. br. 75., 34; ug. br. 167., 80; ug. br. 116., 191-192; ug. br. 36., 239; ug. br. 93., 321; ug. br. 104., 327; ug. br. 205., 377; ug. br. 390., 469-470.

MSHSM vol 45, ug. br. 116., 53; ug. br. 117., 82; ug. br. 110., 217.

¹²⁴ MSHSM, vol 44, ug. br. 40., 17; ug. br. 179., 85; ug. br. 88., 41; ug. br. 102., 184-185; ug. br. 37., 193; ug. br. 20., 279.

MSHSM, vol 45, ug. br. 155,71; ug. br. 131., 60-61; ug. br. 48., 196; ug. br. 8., 270;

¹²⁵ MSHSM vol 44, ug. br 163., 78-79.; ug. br. 174., 83-84; ug. br. 36., 239.; ug. br. 54., 248.; ug. br. 341., 445;

MSHSM vol 45, ug. br. 110., 217.

¹²⁶ MSHSM, vol. 44, 425 – 426; MSHSM, vol. 45, 329.

ugovor, jednako tomu ni jedna žena prije no što navršši 12 godina ne može učiniti oporuku o svojim dobrima.¹²⁷ Naravno, ako nisu mogli sastaviti oporuku, sve odluke umjesto njih donose njihovi roditelji ili skrbnici ukoliko je dijete siroče.¹²⁸ Isto tako uzevši u obzir početak spolne zrelosti i potrebu početka obrazovanja, moglo bi se pretpostaviti kako su svi dječaci u obrađenim ugovorima zasigurno mlađi od 14 godina. Gornja granica dobi do koje su majstori primali naučnike prema A. Teji bila je 30 godina.¹²⁹ Prema ugovorima nije moguće utvrditi točnu dob kada su naučnici mogli započeti svoje obrazovanje u Trogiru jer ona nije bila pravno regulirana.

Promotrimo li odnos između očeva i majki kao skrbnika koji su za svoje dječake sklapali ugovore sa trogirskim obrtnicima prema Grafikonu 1, primjetno je kako većinom ugovore sklapaju očevi¹³⁰, vlast nad djecom majke dobivaju kada ostanu udovice¹³¹ kako je i potvrđeno trogirskim ugovorima.¹³² U jednom slučaju svojega nećaka u nauk predaje muški skrbnik¹³³ dok u drugom ženska skrbnica i to dječakova teta¹³⁴ što kazuje o jednakopravnom skrbničkom odnosu bilo da se radi o muškom ili ženskom.

Što se tiče slučajeva kada majka daje dijete u nauk Shahar navodi problem psiholoških posljedica koje za sobom ostavlja odvajanje. Obzirom na to kako je postojala velika razlika u godinama između očeva i sinova, mnogi očevi nisu dočekali dob u kojoj dijete odlazi od kuće, a zbog nedostatka oca majka je bila prisiljena dati dijete u nauk jer nije postojao drugi izbor da ga se pripremi za život iako je bila uvjerena kako dijete pati. U takvim krnjim obiteljima majke su se postavljale kao zaštitnice kojima je teško padalo odvajanje, jednako tomu Shahar ukazuje na prebrzo odrastanje tih dječaka čiji emocionalni razvoj zbog slabog ili nikakvog kontakta s roditeljem, osim u vrijeme bolesti, pati i nije u skladu s njihovom dobi.¹³⁵

Usporedno s Dubrovačkim statutom, trogirski ugovori ukazuju na različitost odredbi Statuta, po Dubrovačkom Statutu tutorska uloga pripadala je u pravilu muškarcima, a ženama

¹²⁷ *Statut grada Trogira*, knjiga 3, gl. 3., 128.

¹²⁸ Ladić, "Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočno jadranskim komunama", 76; *Statut grada Trogira*, knjiga 3, gl. 10., 131.

¹²⁹ A. Teja, *Aspetti de la vita economica di Zara dal 1289 al 1409. Parte III: L'esercizio dele arti e maestri* (Zadar: 1942): 23 prema Nada Klaić – Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku* (Zadar: Filozofski fakultet, 1976), 465.

¹³⁰ Vidi bilješku 116.

¹³¹ Rabskim statutom regulirano je kako djeca ostaju *filius sub patre et matre* sve do spomenute dobi od 14 godina, čime se vlast u slučaju smrti oca automatski prenosi na majku. Lujo Margetić - Petar Strčić, *Statut Rapske komune*, 43.

¹³² Vidi bilješku 117.

¹³³ MSHSM, vol. 45, 329.

¹³⁴ MSHSM, vol. 44, 425 – 426.

¹³⁵ Shahar, *Childhood in the middle ages*, 217. – 220.; 234.

je tutorska dužnost bila dodijeljena samo ako su bile majka ili baka djeteta¹³⁶ dok u trogirskom slučaju teta postaje tutor. Osim na različitost u izričitom navođenju mogućnosti tko sve može biti tutor, primjeri ukazuju na fleksibilnost statutarnih odredbi u slučaju potrebe. Gradu je bitna samo dobrobit djece, tj. tutorima njihova šticenika, a i njima je u interesu da ne budu pod njihovim krovom jer u oba slučaja majstor u potpunosti preuzima brigu za naučnikovu hranu, odjeću i obuču, dok njegovi skrbnici ispunjavaju svoj društveni akt dobročinstva za siročće istodobno rješavajući se svoje daljnje obveze i brige prema nećaku. Iako, ugovor se može i raskinuti ako dođe do problema, npr. ugroženost djeteta, odlazak majstora izvan komune i slično. Nekad je takva klauzula i navedena u ugovoru.

Ono što je vidljivo iz primjera tutora koji daje dijete u nauk jest briga grada za dijete, kako nakon smrti roditelja djeca nisu nikada bila prepuštena sama sebi, već im je općina imenovala skrbnike koji su odgovarali za njihovu imovinu i odgoj.¹³⁷ To je još jedan primjer koji potvrđuje kako srednjovjekovno društvo skrbi o svojoj djeci. Od rođenja pa do stjecanja samostalnosti djeca su na cijelom području istočnoga Jadrana, bila pravno zaštićena samim time što im je bila osigurana minimalna materijalna skrb, neovisno o pravnom statusu¹³⁸.

Zbog činjenice kako ni u jednom ugovoru nije spomenuta dob dječaka teško je izričito odrediti koju je točno dob naučnik trebao dosegnuti kako bi započeo naukovanje u određenoj obrtničkoj struci. Obzirom da u izvorima nema podataka o točnoj dobi, moglo bi se pretpostaviti kako u razdoblju od sredine 13. st. do druge polovine 14. st. u Trogiru, a ni u drugim dalmatinskim komunama nije postojala točno utvrđena dob u kojoj se mogao započeti izučavati neki zanat. Primjerice ni u radovima o istoj temi za kasnosrednjovjekovno razdoblje, dob stupanja u nauk nije bila pravno regulirana. Dob naučnika se u studiji koju je uradila Andrić 2011, spominje u samo 33 od 88 sačuvanih ugovora za 15. st. Iz tih se notarskih spisa vidi kako su dječaci stupali u službu između desete i šesnaeste godine, pri čemu je u analiziranim ugovorim najviše četrnaestogodišnjaka, prema tomu upravo ta dob između 10. i 16. godine mogla bi se prihvatiti kao uobičajena životna dob u kojoj bi se započinjalo naukovanje.¹³⁹

¹³⁶ Mate Križman - Josip Kolanović, *Statut grada Dubrovnika*, Knjiga VIII, Glava XLII "O siročadi i njihovim dobrima te njihovim skrbnicima."

¹³⁷ Tomašević, „Obitelj i djeca u Statutu Dubrovačke Republike: osvrt na čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece,“ 78; *Statut grada Trogira*, knj. 3, gl. 10, 131 – 132.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća," 132.

Za stupanje u nauk presudna je bila osobna procjena roditelja ili skrbnika i majstora o fizičkoj spremi i motoričkim sposobnostima djeteta.¹⁴⁰ Pri tom valja imati na umu kako neki roditelji daju svoje dijete na školovanje kod majstora kako bi mu omogućili bolje životne uvjete, što je mogao biti razlog ranijeg davanja djeteta u nauk.¹⁴¹ Razmjerno velik broj udovica u ugovorima, 31% njih prema Grafikonu 1, upućuje na potrebu egzistencijalnog zbrinjavanja djeteta. Isto tako, relativno velika zastupljenost udovica u različitim vrstama obrtničkih ugovora mogla bi upućivati na to da su dječaci koji su imali oca obrtnika kod njega ipak nekad bili u nauku i nisu sklapali ugovore o istomu. Primjer da otac obrtnik daje svoga sina drugom majstoru nisam pronašla u analiziranim trogirskim dokumentima, s druge strane u jednom rapskom ugovoru iz 1477. godine postoji jedan takav primjer, gdje otac brodarski majstor, daje svoga sina drugome majstoru, isto kalafatu, na naukovanje.¹⁴² Taj primjer bi negirao raniju tezu, kako nema potrebe za ugovorom kod onih dječaka koji naukuju kod vlastitog oca i zato nemamo zabilježenih takvih ugovora u notarijatu. Međutim, premali broj slučajeva onemogućuje donošenje zaključka po tom pitanju i zahtjeva daljnje istraživanje na većem obimu naučničkih ugovora.

Po završetku naukovanja dječaci bi dobivali naslov majstora i mogli bi stupiti u brak a tek bi tek po završetku perioda *pueritia* dobivali zakonsku odgovornost i mogli otvoriti vlastiti obrt ukoliko je to bilo financijski moguće, dakle prema obrađenim notarskim zapisima i Statutu vidljiv je taj pravni nastavak života mladića neovisno o ocu i majstoru obrtniku.

Treba imati na umu kako završetak djetinjstva i stjecanje punoljetnosti dječaka u četrnaestoj godini nije uvijek značilo kako je on automatski izjednačen u svim drugim društvenim i pravnim aspektima s ostalim punoljetnim osobama. O tomu svjedoči odredba Trogirskog statuta *De quanta etate esse testis* koja kaže kako niti jedna osoba mlađa od 16 godina ne može biti svjedok u građanskim parnicama.¹⁴³ Podupire ga i primjer Paškog statuta iz 1433. godine koji kazuje kako osoba mlađa od 25 godina ne može biti postavljena za komunalnog suca.¹⁴⁴ Ovi primjeri kazuju kako je "put prema pravno i društveno potpuno zreloj

¹⁴⁰ Ibid., 134.

¹⁴¹ Ibid., 132.

¹⁴² Ladić, "Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočno jadranskim komunama", 85.

¹⁴³ Ladić, "Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočno jadranskim komunama", 74-75. prema Ivan Strohal, "Statuti i reformacije grada Trogira" u *Monumenta historico – juridica Slavorum Meridionalium*, vol. X. (Zagreb: JAZU, 1915) Lib. I, cap 42, 23.

¹⁴⁴ Ibid. prema Dalibor Čepulo (ur.) *Statut Paške općine* (Pag: Matica Hrvatska Pag, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2011), 47.

https://www.pravo.unizg.hr/download/repository/Pravna_bastina_i_drustveno_okruzenje_Paskog_statuta_Dalibor_Cepulo.pdf pristupljeno 15.09.2020.

i odgovornoj osobi u komunalnim društvima istočnog Jadrana bio vrlo postupan.”¹⁴⁵ O tomu govori i Marija Karbić u svojim radovima o djeci.

Na određivanje razdoblja trajanja djetinjstva, početka i završetka naukovanja i nastupanja punoljetnosti u istočno jadranskim gradskim i komunalnim statutima najveću je ulogu prema Ladiću 2011., imala spoznaja o spolno reproduktivnoj zrelosti dječaka koji su stupali u nauk. Naime, unatoč vjerskim ili drugim filozofskim promišljanjima, na pravno određivanje punoljetne dobi, najveću je ulogu imao egzistencijalni nagon zajednice za nužnosti kontinuiranog održavanja njene tradicijske, društvene i gospodarske uloge.¹⁴⁶ ”To je bilo moguće ostvariti samo prokreacijom”.¹⁴⁷ Budući kako su temeljni pravni zakonici istočno jadranskih komuna bili ako ne identični, onda barem prilično usklađeni u razdoblju definiranja djetinjstva koje je za dječake trajalo do četrnaeste ili šesnaeste godine, a za djevojčice do dvanaeste ili četrnaeste godine, u tom svjetlu je potrebno promatrati problematiku obrtničkih naučnika koji su svoje naukovanje započinjali u djetinjstvu, a završavali ga zašavši u punoljetnost.¹⁴⁸

Osim u notarskim dokumentima, djeca su vidljiva i u arheologiji, doduše u stranim istraživanjima, tako su arheološki dokazi o naučnicima i to upravo na temelju diferencijacije po dobi raznoliki i često se njihovi materijalni proizvodi rada mogu diferencirati od rada majstora po nekim svojim obilježjima. Primjerice, standardizacija u finalnoj izradi proizvoda je indikativni primjer za stručnost osobe koja je proizvod izradila i na temelju toga, arheolozi zaključuju kako se može jako dobro razlikovati je li proizvod pronađen u sklopu obrtničke radionice rad majstora ili naučnika. Također, majstor obrtnik će koristiti najbolju vrstu sirovine za izradu proizvoda jer je razina njegove vještine dovoljno visoka da se upusti u rizik oblikovanja skupe sirovine, koju zasigurno neće dati naučniku da se na njoj uči zanatu, jer su na naučničkim proizvodima arheološki vidljivi preskočeni koraci u procesu izrade koji su nepoželjni u radu sa skupom sirovinom.¹⁴⁹

Interdisciplinarnim pristupom u arheologiji, Crown je 1999. godine povezala psihološki razvoj djece s arheološkim produktima njihova rada. Zaključila je kako su određene vrste pogrešaka direktno povezane s kognitivnim razvojem djece a ne s manjkom njihova iskustva

¹⁴⁵ Ladić, ”Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama”, 75.

¹⁴⁶ Ibid., 77-78.

¹⁴⁷ Ibid., 78.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Baxter, ”The Archeology of Childhood”, *Annual Review of Antropology*, br. 37 (2008), 167.

ili stručnosti. To saznanje pomoglo je u razlikovanju onih naučnika koji su dovoljno stari i koji su u potpunosti razvili svoje kognitivne vještine mogu za razliku od mlađe djece čije su kognitivne vještine još u razvoju. Fokusirajući se na keramiku, Crown je uspjela identificirati nestručno rađene proizvode, tako je otkrila kako razlike u simetriji govore o dobi naučnika, koju je podijelila u dva godišta, one od četvrte do šeste godine života i one od devete do dvanaeste godine života čiji su uradci precizniji.¹⁵⁰

Bagwel je 2002. godine, nastavljajući se na rad od Patricije Crown istraživala sposobnosti razlikovanja dvodimenzionalnog i trodimenzionalnog prostora u djece. Tako je na 78 pronađenih minijatura plovila u selu Pecos Pueblo u Novom Meksiku analizirala varijable u konstrukcijskim tehnikama, standardizaciji izrade i simetriji koje su se razlikovale od većih plovila iste kolekcije, na temelju tih razlika plovila jednostavnije izrade su identificirana kao dječji tj. naučnički proizvodi.¹⁵¹

Sljedeća tehnika koja služi za identifikaciju naučnika jest analiziranje otisaka prstiju na glinenim proizvodima i minijaturnim plovilima, tako su oni maleni i jednostavnije izrađeni proizvodi povezani s dječjom izradom u kontekstu igre u kojoj su djeca ista izrađivala bivajući tako kulturno asimilirana u buduće zanimanje. Ovi proizvodi također svjedoče o ranoj dobi djece primanih u naukovanje.¹⁵² Vodeći se biološkim razvojem, jasno je kako djeca imaju manje ruke za razliku od odraslih i umanjene vještine finog manualnog rada koje onemogućuju direktnu imitaciju odraslog majstora.¹⁵³

Navedeni primjeri iz filozofije, historiografije i arheologije, obogaćeni spoznajama iz psihologije pokazuju kako interdisciplinarni pristup jedinstveno pridonosi razumijevanju prošlih društava¹⁵⁴ i temelj je na kojemu bi se trebalo provoditi daljnja istraživanja o ovoj kao i svim ostalim temama u povijesti, međutim, problem na koji nailazimo prilikom pokušaja interdisciplinarnosti u hrvatskoj historiografiji prema gore navedenim primjerima jest taj što kod nas nema sačuvanih ili bar do sada analiziranih materijalnih izvora o naučnicima koji to omogućuju.¹⁵⁵ Ipak, pravila psihološkog razvoja djece mogu se dovesti u vezu s duljinom

¹⁵⁰ Ibid. prema Crown P. "Socialization in American southwest pottery decoration", u *Pottery and People: A Dynamic Interaction*, ur. J. Skibo, G. Freinman, 25-43 (Salt Lake City, The University of Utah Press, 2000).

¹⁵¹ Ibid. 168, prema Bagwel Elizabeth, "Ceramic form and skill: attempting to identify child producers at Pacos Pueblo - New Mexico," u *Children in the Prehistoric Puebloan Southwest*, ur. K. A. Kamp, 90-107 (Salt Lake City, The University of Utah Press, 2002).

¹⁵² Baxter, "The Archeology of Childhood", 168.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid., 172.

¹⁵⁵ Hrvatska arheologija po pitanju srednjovjekovnog djetinjstva tek na temelju arheoloških ostataka dječjih grobova oko sakralnih mjesta daje informacije o ritualima, običajima i obredima pokapanja djece u vidu spoznaje

trajanja naukovanja o kojoj će biti riječi u sljedećem poglavlju. Isto tako, odnos srednjovjekovnog društva prema djeci možemo dovesti u vezu sa filozofskim promišljanima toga doba u duhu kršćanstva na promatranom području, koje se očituje u prethodno navedenim primjerima stajališta suvremenika toga doba o pojmu djetinjstva, tako i u brizi komune i obitelji za svoju djecu.

3. 2. Trajanje naukovanja

Za razliku od dobi stupanja u službu, u ugovorima o uzimanju naučnika uvijek je točno određeno vrijeme trajanja naukovanja. Premda ni ono nije bilo pravno regulirano, kako u trogirskoj, tako ni u drugim dalmatinskim komunama. Na primjer u trogirskom statutu navode se tek dva kapitula o obrtništvu,¹⁵⁶ u kojima se ne spominje uvjet trajanja naukovanja, pri čemu se vidi kako trogirski vijećnici koji od druge polovine 13. st. do druge polovine 14. st. sastavljaju statute i reformacije, nisu bili zainteresirani za odnose između obrtnika i ljudi koji s njima stupaju u radni odnos. Obrtnicima, tj. majstorima, pomoćnicima, učenicima i slugama prepušteno je da po vlastitom dogovoru ili po običaju riješe pitanja zajedničkih obveza.¹⁵⁷ Prema podacima sačuvanima u ugovorima o naukovanju, koji temeljem analize ugovora manje više ne mijenjaju svoj sadržaj u 14. st. od onoga koji je bio u 13. st. može se utvrditi prosječna duljina školovanja obrtničkog naučnika. Na osnovu notarskih ugovora iz 14. st. Nada Klaić i Ivo Petrocioli prvi su u hrvatskoj historiografiji napravili studiju o ovoj temi, u knjizi *Zadar u srednjem vijeku*¹⁵⁸ nalazimo kako su izračunali vrijeme naukovanja za najvažnije obrtničke struke kako slijedi:

1. u proizvodnji hladnog oružja (*ars arcorum et balistarum*) vrijeme naukovanja traje 3 – 6 godina¹⁵⁹;
2. za kožarsku – krznarsku struku (*ars peliparie*) 3 – 8 godina¹⁶⁰;

o životnim ciklusima onovremenih mislioca i poimanja društvenog identiteta djeteta kao punopravnog člana kršćanske zajednice na temelju lokacije iskopa. Podrobnije informacije nam pružaju istraživanja provedena za novovjekovno razdoblje. Više u Tatjana Tkalčec, "Odabir mjesta za pokop djece u novom vijeku na primjeru Crkvara kod Orahovice", *Zbornik Instituta za arheologiju / Serta Instituti Archaeologici*, vol. 4 (2016): 161-201.

¹⁵⁶ *Statut grada Trogira*, knj. 2, 126.

¹⁵⁷ Klaić – Petrocioli, *Zadar u srednjem vijeku*, 464 – 465.

¹⁵⁸ *Ibid.*, 465 – 466.

¹⁵⁹ Prema Lučiću u 13. stoljeću nema velikog broja obrtnika specijaliziranih za izradu različitog oružja isto tako se spominje samo jedan naučnik, oružje za širu upotrebu kovali su domaći kovači, a specijalizirano oružje se naručivalo izvana. Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 61.

¹⁶⁰ U Dubrovniku u 13. st. točno postoji razlikovanje u nazivlju ove dvije struke pri čemu je *pelliparius* onaj koji priprema, preparira, štavi i prodaje kožu dok je *pillicarius* onaj koji prodaje krzna. Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 87.

3. za kovačke učenike (*ars fabrili, fabri*) 3 – 4 godina¹⁶¹;
4. u građevinskoj struci, napose za učenike zidarskih i klesarskih majstora (*ars murarie; ars murarii; ars incidendi et fabricandi lapides*) naukovanje traje 3 – 10 godina;
5. za izrađivanje vesala (*ars remarie*) uči se 5 – 9 godina;
6. za naučnike u zlatarskom zanatu (*ars aurificaria, aurifices*) naobrazba traje 2 – 8 godina;
7. postolarski obrt (*ars calegarie, sutorie, sutores, calegarii, galegarii*) zahtjeva nauku od 3 – 10 godina;
8. krojački naučnici (*ars sartorie, sartores*) uče 3 – 7 godina¹⁶²;
9. drvodjelci i brodograditelji (*ars marangonie, calafadie, marangoni, calafati*) uče 3 – 8 godina;
10. brijači (*barbitonsores*) uče 2 – 8 godina;
11. trgovinska struka (*merçarii, ars merçarie*, posebno *ars mercante in panni* tj. pekari) uče 5 – 10 godina.
12. trgovina tekstilom (*ars drapparie, drapparii*) uče zanat 3- 10 godina;
13. nauka u apotekarstvu (*ars speciarie*) traje 5 – 10 godina;
14. u pomorstvu (*ars marinarie*) 2 – 5 godina;
15. bačvari (*ars botarie*) 8 godina¹⁶³
16. kotlari (*ars caldarie, caldenarii*) uče 1 – 6 godina¹⁶⁴ te na kraju
17. učenici u notara (*notarii*) 12 godina¹⁶⁵

Na temelju analize 23 ugovora o naukovanju iz prvog sveska *Monumente Traguriensis* za razdoblje od 21.X. 1263. – 22. V. 1273. te 9 ugovora o naukovanju iz drugog sveska *Monumente Traguriensie* za razdoblje od 31. I. 1274. – 1. IV. 1294. dobiveni su sljedeći podaci o duljini trajanja naučničkih ugovora za 13. i prvu polovinu 14. stoljeća u trogirskoj komuni, navedeni u Tablici 1:

¹⁶¹ Lučić navodi kako u Dubrovniku naukovanje za kovača traje 6, 7 ili 8 godina. Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 54.

¹⁶² Lučić navodi kako u Dubrovniku naukovanje za krojača traje 6, 9 ili 12 godina. Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 74.

¹⁶³ "Koliko se može zaključiti po jednom ugovoru." Opaska u Klaić – Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku* 466.

¹⁶⁴ Lučić navodi kako naukovanje kod kotlara prema dubrovačkim izvorima traje 5 godina. Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 55.

¹⁶⁵ Ibid., 466.

Vrsta obrta	Broj sklopljenih ugovora	Raspon roka službe (u godinama)	Duljina naukovanja po ugovoru (broj godina)															
			5	5	8	?	6	4	3									
krojač	7	3-8	5	5	8	?	6	4	3									
postolar	15	1-12	7	8	10	8	7	8	7	9	7	8	12	7	7	3	9	
kožar	5	8-9	8	9	8	9	9											
drvodjelac/ brodograditelj / <i>lingnaminis</i> *	3	4-9	4	8	9													
<i>ars magnaria et boccaclaria?</i>	1	/	4															

Tablica 1: trajanje naukovanja

Iz priložene Tablice 1 vidljivo je kako su primjetne razlike u duljini naukovanja ovisno o pojedinom obrtu, međutim teško je na temelju malog broja izvora generalizirati zaključak o točnoj duljini trajanja šegrtovanja. Prije daljnje analize potrebno je napomenuti kako naučnički ugovor br. 4. na 244. stranici iz drugog sveska *Monumente Traguriensis* nema naveden obrt niti trajanje istoga, niti se zna tko su sudionici ugovora zbog nečitljivosti rukopisa već su raspoznatljive jedino međusobne obveze sudionika i djelomično ime svjedoka, stoga on nije uvršten u tablicu o trajanju naukovanja ali jest pribrojen sveukupnom broju naučničkih ugovora sklopljenih u Trogiru u 13. stoljeću čineći zbroj od 32 ugovora o naukovanju.

Usporedbe radi, prva sljedeća brojka o broju analiziranih ugovora jest 42 ugovora o naukovanju u Dubrovačkoj Republici koje je analizirao Ladić prema zapisima bilježnika Andrije Beneše za razdoblje od tri godine (1299. – 1301.) što je prilično velik broj za tako kratak period koje se direktno po godinama nastavlja nakon ugovora trogirске komune obrađene u ovom radu, kako je vremenski raspon trogirskih naučničkih ugovora od 1263. – 1299. Zatim dolazi analiza Josipa Kolanovića 26 ugovora o šegrtovanju u razdoblju od 1443.-1476. godine za Šibenik,¹⁶⁶ pa sedam ugovora od 1453. – 1478. analiziranih u radu Zorana

¹⁶⁶ Josip Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1995).

Ladića 2011. godine za Rab, te naposljetku 80 ugovora za razdoblje od 1443.-1449. analiziranih iz jednog splitskog notarskog sveska od strane Tonije Andrić. Ono što se može vidjeti jest uzlazna putanja broja sklopljenih ugovora o naukovanju kao i veća raznovrsnost obrta od najstarijih sačuvanih trogirskih ugovora krajem trinaestog stoljeća do većeg broja sačuvanih notarskih spisa krajem petnaestog stoljeća.

U promatranom uzorku iz Tablice 1 može se vidjeti kako se spominje tek pet različitih struka, dok se u dubrovačkim ugovorima spominje tek 7 različitih struka,¹⁶⁷ u šibenskim 6,¹⁶⁸ u splitskim 12,¹⁶⁹ a poznato je kako ih je u gotovo svakoj komuni bilo više, primjerice Josip Lučić je kategorizirao tridesetak različitih obrta te medicinskih i umjetničkih zanata u Dubrovačkoj Republici u trinaestom stoljeću.¹⁷⁰ Postavlja se pitanje koji su uzroci i razlozi ovakvoj zastupljenosti? Moglo bi se reći kako je specifična gospodarska situacija utjecala na zastupljenost profesija, tj. njihov prosperitet¹⁷¹ koji utječe na potrebu uzimanja naučnika. Čini se kako majstori drugih vrsta obrta nisu uzimali naučnike ili, pak, njihovi ugovori nisu do danas ostali sačuvani prema tomu to ne znači kako u promatranom uzorku drugih struka nije bilo, dapače one se spominju u ostalim izvorima, primjerice kupoprodajnim ugovorima ili sudskim procesima.

Tako primjerice *magister Andreas murarius* iz trogirskih izvora druge vrste, već naveden u poglavlju o terminologiji, biva zabilježen kao jedan od obrtnika u gradu, ali nema bilješke kako uzima naučnika. Usporedno s tim, Lučić navodi primjer kako su u Dubrovniku u istom stoljeću i zidari imali naučnike, naučnik u zidara nazivao se *discipulus* i njegov nauk je trajao oko 4 godine, no ima zabilježen slučaj da naukovanje traje 11 godina, što se slaže s gore navedenom duljinom trajanja naukovanja od Klaić – Petricioli. Malen broj naučnika i kratak rok naukovanja govori o tomu kako je to struka koja se može brzo naučiti, osim tog Lučić navodi kako zanat većinom prelazi s oca na sina.¹⁷² Metodom analogije može se pretpostaviti kako je položaj obrtničkih naučnika bio sličan za sve struke, tako i za one nezabilježene.

U ugovoru br. 8., u drugom svesku Monumente Traguriensie na 270. str. obrt u koji se stupa u nauk je imenovan *ars lignaminis*, to je prvi put da se taj naziv pojavljuje u trogirskim

¹⁶⁷ Ladić, "Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočno jadranskim komunama", 81.

¹⁶⁸ Ante Birin, *Šibenski bilježnici: Bonmatej iz Verone (1449-1452)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 28.

¹⁶⁹ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća", 133.

¹⁷⁰ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 5-6.

¹⁷¹ Ibid., 81.

¹⁷² Ibid., 33.

izvorima. Koristeći se rječnikom latinskog jezika¹⁷³ dobila sam podatak kako je ovaj naziv najvjerojatnije kombinacija dviju riječi, imenice *lignum*, *ligni*, n. koja označava drvo i glagola ući tj. početi, *ineo*, *inire*, *inivi(ii)*, *initus*. Vjerojatno je notar iz nepoznatog razloga umjesto koristeći se uobičajenim nazivom *ars marangonie*, *ars calafadie*, sam spojio novu tvorenicu, naziv za početnika drvodjeljskog obrta, što i nije toliko neuobičajena pojava u notarskim spisima, te sam ga na temelju ovog postupka pridružila naučnicima u drvodjelstvu. Andrić navodi kako se u drvodjeljskoj struci razlikuju tesari ili stolari (*carpentarii*, *marangones*), bačvari (*botarii*) brodograditelji (*calafati*), izrađivači barbitona – drvenih glazbala (*barbitonsores*) te izrađivači lukova i strijela (*arcerii*). Međutim, također navodi kako se u notarskim dokumentima ne spominje točna vrsta drveta koje se obrađuje već se samo spominju općeniti termini *ligna*, *lignamine* potvrđujući time kako se radi o drvodjeljskoj struci.¹⁷⁴

Jedan jedini ugovor govori o naukovanju za *magnaria et boccaclaria*.¹⁷⁵ Nažalost, nisam uspjela odgonetnuti o kojem obrtu je riječ, možda bi jedna od mogućnosti bila da se radi o stočarstvu *becharia*¹⁷⁶ kojeg bi označavala druga riječ u svom iskrivljenom obliku *boccaclaria*, tj. o naučniku u mesara *beccharii*,¹⁷⁷ imajući u vidu kako je imenica *bocairia*¹⁷⁸ tržnica mesom. Riječ *magnaria* mogla bi označavati trgovinu na veliko prema pridjevu *magnarius*, znači može imati neke veze s mesnicama i trgovinom mesom na veliko, stoga bi se moglo raditi o naučniku u mesara. S druge strane *bocalarium*¹⁷⁹ je štit, što bi eventualno moglo upućivati na naučnika u štitara ali ipak se čini kako sve upućuje na prvo značenje.¹⁸⁰ Daljnjim pregledom literature došla sam do informacije koju navodi Bežić – Božanić kako majstor Sabo Bokasov prima naučnika Boleta Marinovog u naukovanje u bačvarskom i bravarskom zanatu.¹⁸¹ Klaić – Petricioli kao naziv za bačvarski zanat navode *ars botarie* i daju napomenu

¹⁷³ Wiliam Whitaker`s Words, University of Norte Dame, Paris, <http://archives.nd.edu/words.html> pristupljeno 8.9.2020.

¹⁷⁴ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu. Svakodnevnica obrtnika u 14. i 15. stoljeću*, 153. - 154.

¹⁷⁵ MSHSM 44, ug. br. 211, 380.

¹⁷⁶ Pojam pronađen u članku Tomislava Raukara u kojemu među ostalim govori o daćama na meso i stoku (*datium becharie*) u vidu sistema prihoda dalmatinskih gradova u 14. stoljeću. Prema Tomislav Raukar "Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u 14. stoljeću", *Historijski zbornik*, br. 21-22 (Zagreb, 1968-1969: 343-370), 347.

¹⁷⁷ Tonija Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu. Svakodnevnica obrtnika u 14. i 15. stoljeću* (Zagreb – Split: Hrvatski institut za povijest, 2018), 54; Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 123.

¹⁷⁸ Komentar Zrinke Nikolić Jakus

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Isto navode Andreis, Benyovski i Plosnić u radu o socijalnoj topografiji Trogira u 13. stoljeću gdje se prilikom ubikacije jedan susjed navodi kao Staš Baccileri, te zaključuju da "iako je Staš zabilježen kao Baccilerus i baccilerius, vjerojatno nije bio vitez, nego je to bio nadimak drugoga značenja", u Mladen Andreis, Irena Benyovsky, Ana Plosnić, "Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću," 39, fusnota 10.

¹⁸¹ Bežić – Božanić, "Arhivske vijesti o trogirskim zanatlijama u XIII. stoljeću", 1030.

kako se u Zadru spominje samo jedan takav naučnički ugovor u trajanju od 8 godina.¹⁸² Lučić za majstora bačvara navodi nazive *botarius*, *butarius*, *botigliarius* te *buticlarius*,¹⁸³ no isto tako navodi kako nema podataka o naučnicima i uvjetima njihova naukovanja, stoga ostavljam otvorenu mogućnost kako se vjerojatnije radi o naučniku u drvodjelca bačvara.

Ono zbog čega je ovaj ugovor posebno zanimljiv jest činjenica kako *Staynicca abbate et eius uxore Jacoba posuit ad pactum suum filium Bolleta*.¹⁸⁴ Iz navedenog proizlazi kako je dječakov otac svećenik, točnije opat prema čemu bi ovaj ugovor bio primjer kako svećenik priznaje svojega sina kojeg ima sa rečenom mu majkom i brine se o njegovoj daljnjoj sudbini, ako nije došlo do greške notara u vidu imenovanja *abbatis* umjesto *pater*, vodeći se kršćanskom predajom prijevoda aramejske riječi *Abba*,¹⁸⁵ koja bi označavala oca.¹⁸⁶ Međutim, treba imati u vidu kako svećenik po crkvenom zakonu nije mogao imati ženu, koja je ugovorom ipak tako navedena, stoga je izvjesnije kako se radi o navođenju oca kao *abbatis*. Ipak kao mjesto sklapanja ugovora stoji naznačeno *actum in circuitu monasterij sancti Johannis* što i dalje ostavlja dozu sumnje po pitanju je li otac zaređen. Možda je riječ i o nadimku. Opat je mogao imati nezakonitog, pa i priznatog sina, mogao je biti udovac sa sinom, pa stupiti u samostan, ali nije mogao biti opat i imati suprugu.

Potaknuta gornjim primjerom, vrijedi spomenuti kako svećeničku djecu često nalazimo u talijanskim srednjovjekovnim notarskim izvorima. Primjerice, 1380 godine venecijanska žena zvana Marta, udana za mornara, daje svog sina u nauk svećeniku crkve svete Marije Majke Božje, Francisku Ferru, kojeg identificira ocem svoga sina, dotični svećenik na ovaj način preuzima brigu o obrazovanju svojeg djeteta. Drugi primjer su žalbe klerika iz Bergama na djecu svojih kolega, koja žive s njima, prilikom vizitacije 1364 godine.¹⁸⁷ Naposljetku, porast broja svećeničke nezakonite djece posebno je zabilježen po epidemiji kuge u 14. stoljeću kada je nakon velikog pada broja stanovnika došlo i do manjka svećeničkog kadra te crkvene institucije dozvoljavaju zaređenje muškarcima nezakonitog rođenja. Ludwig Schmutge je argumentirao kako je čak polovina zahtjeva za dispenzom defekta rođenja papinskom autoritetu

¹⁸² Klaić – Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, 466.

¹⁸³ Lučić, *Obriti i usluge u Dubrovniku*, 45.

¹⁸⁴ MSHSM 44, ug. br. 211, 380.

¹⁸⁵ <http://archives.nd.edu/cgi-bin/wordz.pl?keyword=abba> Pristupljeno 3. 11. 2020.

¹⁸⁶ Mk 14:36

¹⁸⁷ Cossar, *Clerical Households in Late Medieval Italy*, 74.

došlo od strane svećeničke djece.¹⁸⁸ Trogirski slučaj, ako nije došlo do greške notara, bio bi primjer svećeničke djece na istočnoj obali Jadrana.

Usporedbom s ostalim komunalnim gradovima Trogir nije bio iznimka što se tiče trajanja naukovanja jer izučavanje pojedinih obrta nije trajalo jednako ni u drugim srednjovjekovnim komunama, niti je duljina šegrtovanja u pojedinim strukama bila jednakima u svim gradovima, tj. nije bila pravno regulirana.¹⁸⁹ Jedino je u Dubrovniku bilo propisano da se u suknarstvu pomoćnici u obrtu mlađi od 18 godina ne mogu uzimati u naukovanje na rok manji od 4 godine. Obzirom kako je suknarstvo bio obrt koji je Republici donosio najveću dobit, iz tog razloga je Republika i regulirala njegovo poslovanje.¹⁹⁰

Usporedba samih izvora iz *Monumente Traguriensie* za razdoblje kojim se bavim ukazuje na to kako čak majstori koji se bave istim obrtom ne poučavaju uvijek jednako svoje naučnike. Primjerice, za postolarski obrt, za koji ima najviše sklopljenih ugovora jer su postolari bili kao i u drugim dalmatinskim komunama, najbrojnija skupina obrtnika, primjerice, u Dubrovniku ih je krajem 13. stoljeća zabilježeno čak 86,¹⁹¹ duljina naukovanja varira od 7 do 12 godina. Raspon roka službe za naučnike u krojača varira između 3 do 8 godina, u kožara od 8 do 9 dok drvodjelci za nauk sklapaju ugovore od 4 do 9 godina. U pravilu ni za jedan obrt se ne može u pravilu zaokružiti samo jedan točan broj godina, što potvrđuje i komparacija s ostalim gradovima, doduše u kasnijem razdoblju, u kojima je isto tako nejednako definirano trajanje naukovanja, primjerice naukovanje postolarskog naučnika u Šibeniku trajalo je od 4 do 6 godina,¹⁹² u Splitu od 3 do 7,¹⁹³ dok je isto u Firenci trajalo samo 3 godine.¹⁹⁴ Dakle, može se govoriti tek o gornjoj granici trajanja naukovanja što bi podudarajući se sa gradskim Statutom bilo stjecanje punoljetnosti.¹⁹⁵

U analiziranim trogirskim izvorima nalaze se i dva ugovora o naukovanju kod istog majstora krojača, jedan iz 14. 5. 1264. godine,¹⁹⁶ drugi iz 9. 3. 1271. godine.¹⁹⁷ U prvom ugovoru navedeno je kako je duljina trajanja naukovanja 8 godina, u drugom duljina trajanja naukovanja nije čitljiva, međutim sklapanje drugog ugovora prije isteka roka prvog otvara

¹⁸⁸ Ibid. 76.

¹⁸⁹ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća," 133.

¹⁹⁰ Ibid., 132-133 prema Roller, *Dubrovački zanati*, 60.

¹⁹¹ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*, 98.

¹⁹² Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, 263.

¹⁹³ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća," 133.

¹⁹⁴ Ibid., 134. prema Steven A. Epstein, *An Economic and Social History*, 116.

¹⁹⁵ *Statut grada Trogira*, knj. 3., gl. 3., 128.

¹⁹⁶ MSHSM vol 44, ug. br. 163, 78 – 79.

¹⁹⁷ MSHSM vol. 44, ug. br. 102, 184 – 185.

nekoliko mogućnosti, ili je iz nepoznatih razloga ugovor prijevremeno prekinut o čemu nažalost nemamo zapis u izvorima ili majstor ima dva naučnika čije se naukovanje preklapa jednu godinu. Moglo bi se pretpostaviti obzirom da se radi o istom majstoru kako je duljina trajanja naukovanja jednaka, osam godina, ali to ne treba nužno tako biti, obzirom na gore navedene podatke o varijacijama u roku trajanja službe.

Osim poviše navedenog, u trogirskim naučničkim ugovorima nalaze se još dva primjera dvaju ugovora koji se sklapaju kod istog majstora, prvi kod kožara, koji navodi jednak rok od devet godina trajanja naukovanja, obzirom da se radi o istom majstoru kožaru.¹⁹⁸ Drugi primjer je kod majstora postolara, Laurencija Radovanovog koji u jednom ugovoru uzima naučnika u službu na sedam godina s početkom službe u prosincu 1272. godine,¹⁹⁹ dok drugi put zajedno sa svojim kolegom majstorom postolarom Sabom Dominikovicim s početkom naukovanja u ožujku 1273. godine uzima naučnika u službu na rok trajanja od tri godine.²⁰⁰ Ono po čemu je ovaj naučnički ugovor specifičan jest potvrda o tomu kako isti majstor u isto vrijeme može imati dva naučnika, na različit rok trajanja ugovora, a posebno je specifično kako dva majstora dijele naučnika. Čini se kako su isti vjerojatno ranije te iste godine sklopili ugovor o međusobnoj suradnji, možda dijele radionu jednako tomu i šegrta naučnika. Ono što ovaj primjer ugovora potvrđuje jest varijabilan rok trajanja naukovanja čak i kod istog majstora.

Nedefiniran točan rok trajanja naukovanja postavlja pitanje što je utjecalo na majstorovu odluku o duljini obuke novog šegrta? Iako u navedenim ugovorima nije navedena dob naučnika, moglo bi se pretpostaviti kako mlađi dječaci dulje ostaju na obuci kod majstora. Također, uz dob naučnika, na odluku je mogla utjecati i osobna procjena majstora o fizičkim i intelektualnim sposobnostima dječaka.²⁰¹ Nadalje, mogli bi se zapitati je li zaista bilo potrebno toliko vremena za usvajanje određenih vještina ili su obrtnički majstori namjerno isključivali mlade iz modernim rječnikom rečeno utrke za opstanak na tržištu rada unutar komune. Jesu li samostalni majstori produljenim vremenom izučavanja zanata osiguravali sebi slabo plaćenu radnu snagu?²⁰²

Perica Vujić navodi kako je zanatlijama bilo u interesu zadržati te dječake što duže kao naučnike (šegrte) jer im nisu morali davati plaću, a oni su uspijevali već nakon 3 godine

¹⁹⁸ MSHSM vol. 44, ug. br. 20, 279; ug. br. 301, 425 – 426.

¹⁹⁹ MSHSM vol. 44, ug. br. 341, 445.

²⁰⁰ MSHSM vol. 44, ug. br. 390, 469 – 470.

²⁰¹ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća", 134.

²⁰² Ibid.

ovladavali zanatom, stoga je korist od naučnika bila puno veća jer se majstori nisu ustručavali maksimalno ih iskorištavati.²⁰³ Bez sumnje, pojedini zanati zahtijevali su više vremena za izučavanje, ovisno o njihovoj složenosti i prirodi samog posla. Šegrti su prvo učili obavljati pripremne radove i kako održavati alat, a potom su stjecali znanja i vještine u izradi proizvoda, dok ne bi došli do faze u kojoj su mogli samostalno, bez majstorove pomoći sami izrađivati gotove proizvode.²⁰⁴

Govoreći o duljini naukovanja u smislu iskorištavanja šegrta ne treba smetnuti s uma pomoćnu radnu snagu koja se također pojavljuje u ugovorima, tj. majstori bi sklapali ugovore s već izučenim pojedincima ukoliko im je bila potrebna pomoć u radioni i njima bi isplaćivali određenu plaću za rad te bi se u pojedinim radionama istovremeno mogao naći i najamni radnik i šegrt, takav primjer pronalazimo i kod jednog trogirskog majstora, koji iste godine uzima u službu i naučnika i pomoćnog radnika²⁰⁵ stoga bi se moglo zaključiti kako je to jednostavno bio prirodni tijek procesa obuke u kojemu se podrazumijevala i nije se niti dovodila u pitanje majstorova legitimnost u duljinu trajanja jer je naučnik bio pod cjelokupnom majstorovom vlašću za vrijeme izučavanja obrta dok je naučnik za isto trebao osjećati zahvalnosti, poslušnost i pokornost koja je bila dio društvenog ugovora jer je to shvaćanje bilo u naučnika ugrađeno od strane roditelja, skrbnika ili već neke treće strane, koja je dijete davala u nauk znajući kako na taj način ima jedna usta manje za hraniti i to se smatralo djelom onodobnog dobročinstva.

Treba imati na umu kako je majstor na šegrte također prenosio sva znanja o trgovini obrtničkim proizvodima, što bi podrazumijevalo i osnovno čitanje i pisanje ili barem računanje.²⁰⁶ U nekim europskim gradovima su primjerice, naučnici trebali znati ispitati čistoću srebra ili zlata kojim se plaćalo.²⁰⁷ Kasnosrednjovjekovni izvori govore o ograničavanju od strane bratovština broja novih, čak i stranih majstora u gradu.²⁰⁸ Primjerice dubrovačka je bratovština grebenara (grebanja tj. češljanja sirove vune prije tkanja) pod prijetnjom novčane globe odredila kako se njihovi naučnici ne smiju uzimati na rok manji od 2 godine, dok je krojačka bratovština taj rok ograničila na 6 godina.²⁰⁹ Kako je 13. st. vrijeme u kojem se obrtničke bratovštine tek formiraju ograničenja broja naučnika od strane vlasti nije bilo, već je

²⁰³ Vujić, "Dubrovačko (ne)prihvatanje stranaca", 28.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ MSHSM vol. 44, ug. br. 142, 68 – 69.; ug. br. 179, 85 – 86.

²⁰⁶ Ibid, 135.

²⁰⁷ Steven A. Epstein, *An Economic and Social History of Later Medieval Europe (1000 – 1500)* (New York, 2009), 117.

²⁰⁸ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća", 135.

²⁰⁹ Ibid. 135. prema Roller, *Dubrovački zanati*, 70, 73, 75-77.

ovisilo isključivo o majstorovoj potrebi za istim. Prema tomu, moglo bi se zaključiti kako je naposljetku duljina službe ovisila ili o dogovoru majstora i roditelja / skrbnika dječaka koji je stupao u službu,²¹⁰ ili o egzistencijalnim razlozima, kako je ranije navedeno, dječaci koji nisu imali oca, slani su ranije u nauk, jednako tomu roditelji koji daju dijete na duži rok su prema Lučiću siromašniji i na taj način na duže vrijeme osiguravaju egzistenciju svojeg djeteta uz izučavanje struke.²¹¹

Za kasnije razdoblje Ladić razlikuje vrijeme trajanja naukovanja odraslih, punoljetnih osoba i mladih dječaka, naime odrasli koji su uzimani u nauk imaju kraće vrijeme naukovanja jer su bili izbjeglice iz šibenskog zaleđa pred Osmanlijama, time upućuje na potrebu uzimanja u obzir okolnosti sklapanja ugovora koje diktiraju različite uvjete ugovora i izraz su kaotičnog stanja izazvanog prodorima osmanlijskih pljačkaša, zbog kojih su roditelji bili prisiljeni davati svoju mušku djecu na obuku kod šibenskih obrtnika jer su im polja bila spaljena, opljačkana ili uništena. Uz to, na ovaj način roditelji su iskazivali ljubav i brigu za sinove, kojima su na ovaj način osiguravali preživljavanje, mičući ih s opasnog distriktualnog područja, šaljući ih na sigurno, u grad zaštićen zidinama i vojnom posadom.²¹²

Postojali su slučajevi kada je služba bila prekinuta i prije isteka ugovorenog roka. Primjerice, trogirski isprava datirana u 1321. g. svjedoči o parnici koja je pokrenuta između Drage, majke naučnika i majstora Radoje. Naime, parnicu je pokrenula majka koja svjedoči kako njenom sinu nije isplaćen posao koji je obavljao kod majstora pune tri i pol godine. U ispravi se navodi kako je dječak obavljao razne službe poput ispaše i pripomaganja u kućanstvu za 30 solida godišnje. Iz isprave se također saznaje kako je majstor u krvnoj vezi s naučnikom, moguće da mu je bio stric ili ujak i time se brani da zbog tog nije bilo dogovoreno da će dječaku plaćati za njegovu službu, već ga je prihvatio u kuću kako dječak ne bi pošao po "zlu putu". Majka Draga na to odvrća kako je sina dala u službu isključivo zato što je siromašna.

Navedena parnica mogla bi rasvijetliti nekoliko činjenica. Ako je vjerovati majci, dječak je siromašan. S obzirom na to da se ona zalaže sa dječaka, vodeći se ostalim izvorima, moglo bi se pretpostaviti kako je ona ta koja je sklopila ugovor s majstorom, što opet govori o tom kako ona odlučuje o djetetovom obrazovanju jer dječak vjerojatno nema oca koji bi inače bio taj koji sklapa ugovor o obrazovanju svog sina. Isprava nam ne daje informacije je li dječak bio

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 74.

²¹² Ladić, "Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama", 91 – 93.

dijete kojem je otac preminuo ili je potomak nezakonite veze. Isto tako ne govori da je dječak izučavao ikakav zanat, što može biti potvrda majčinog argumenta kako je dala sina samo da nešto zaradi. Međutim, moguće je i da su majstorove riječi točne s obzirom na to da se radi o krvnom srodstvu. To bi govorilo o velikodušnosti ili dobročinstvu majstora zbog primanja dječaka u svoju obitelj, međutim isto tako može govoriti o dvostrukim razlozima majstora za primanjem dječaka, prikazati se velikodušnim na tuđim leđima. No isto tako može potvrditi već spomenutu činjenicu kako osim izučavanja samog zanata dječak u kućanstvu radi i sve ostale poslove. Obzirom da se dječakova dob ne spominje, jedino što se može zaključiti jest da dječak nema četrnaest godina jer prema Statutu grada Trogira dječak s četrnaest godina stječe pravnu sposobnost (poput mogućnosti sastavljanja oporuke), a na sudu ne može svjedočiti osoba mlađa od 16 g. zbog čega majka govori u sinovo ime.²¹³

Osim zbog navedenog slučaja iskorištavanja naučnika od strane majstora, zbog čega dolazi do prekida ugovora, događalo se da se ugovor smatra poništenim u slučaju odlaska majstora iz komune, jedan takav primjer trogirskog ugovora je ugovor o naukovanju kod majstora kožara u kojemu stoji klauzula, ako majstor promjeni mjesto boravka, naučnik nije obavezan ići s njim.²¹⁴ Još jedna zanimljivost o naučničkom ugovoru kod istog majstora, vezana za obvezu praćenja majstora biti će navedena kasnije u poglavlju o međusobnim obvezama naučnika i majstora.

Prema trogirskim izvorima, nije poznato je li postojala mogućnost produljenja ugovora jer za to nema navedenog primjera u sačuvanim izvorima. U studiji koju je napravila Andrić, 2011. zabilježen je samo jedan takav slučaj produljenja klesarskog ugovora o naukovanju na još tri godine.²¹⁵

3. 3. Obveze majstora i obrtničkih naučnika

Statut Grada Trogira nema posebne klauzule o obvezama naučnika, no ima dvije klauzule o obrtništvu koje govore o obvezama onih koji se obvežu da će stanovati s drugima ili im služiti i onima koji se obvežu kako će služiti godinu dana. U njima se navodi kako je momak ili nadničar ili pastir koji se nekome obvezao da će mu služiti dužan mu je služiti kako dolikuje. Ako napusti službu prije isteka dogovorenog roka, bez pristanka gospodara, neka izgubi zaradu za sve dane koje je radio, osim za one koje nije radio, osim ako se ne vrati

²¹³ Statut grada Trogira, knj. 1, gl. 43, 28.

²¹⁴ MSHSM vol. 44, ug. br. 20, 279.

²¹⁵ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća", 135.

gospodaru u roku od 8 dana da dovrši službu. Isto tako ako ga gospodar protjera prije navršenog roka, dužan mu je isplatiti cijelu plaću, osim ako ga ne bude htio primiti natrag u roku od 8 dana.²¹⁶

U Statutu također stoji navedeno kako je rok službe godinu dana, te u sljedećoj klauzuli stoji ako netko postupi drugačije, dužan je platiti gospodaru 20 solida, i obratno, ako gospodar momka ne bude htio primiti dužan mu je platiti 20 solida.²¹⁷ Trogirski statut sačuvan je u redakciji iz 1322.g., i unatoč tomu što ne daju direktne podatke o naučnicima svejedno su navedene ove klauzule usko vezane za obrtništvo. Iz njih se ipak može iščitati briga srednjovjekovne komune za svoju djecu, a ta ista briga je nesumnjivo bila vidljiva i u ostalim gradovima, možda je jedino zbog brojnosti stanovništva bila uvrštena u Splitski statut dok u Trogiru za tim nije bilo potrebe jer su u manjem gradu potrebe za tim bile manje jer se briga o tom već vodila dovoljno dobro bez potrebe za statutarnom intervencijom, tj. to nije bio jedan od problema.

Vrlo je karakteristično i to što se primjerice Zadarski statut, tako ni Šibenski koji su preslika jedan drugoga, uopće ne bavi problemima obrtničke proizvodnje. Nekoliko razbacanih kapitula dokaz su tomu kako se organizacija obrtne proizvodnje prepušta samim majstorima i njihovim pomoćnicima, učenicima i slugama, odnosno da isti običajem ili ugovorom riješe pitanja zajedničkih obaveza. Prema tomu slijedi kako nije bilo interesa od strane komune u 13. i 14. stoljeću za obveze niti za odnos između majstora i osoba koje kod njih stupaju u radni odnos.²¹⁸ Ako povučemo paralele sličnosti Statuta između dalmatinskih komunalnih gradova, isto bi se na temelju tek nekoliko kapitula Statuta o obrtnoj proizvodnji moglo reći za Trogir.

Više informacija o međusobnim obvezama od Statuta daje nam analiza naučničkih ugovora koja govori o tomu kako su obaveze majstora prema učeniku i učenika prema majstoru pretežito iste prema svim ugovorima jer su ugovori pretežito jednoobrazni prema sadržaju i stilu. U njima se zapisuju rok trajanja naukovanja, međusobne obveze, prvo naučnikove potom majstorove i obećanje da će majstor dobro poučiti dječaka zanatu.²¹⁹ Čak ugovor br. 4. na 244. stranici iz drugog sveska *Monumente Traguriensie* koji zbog svoje nečitljivosti ne daje nikakve

²¹⁶ Statut grada Trogira, knjiga 3, gl. 28 i 29., 141. – 142.

²¹⁷ Ibid., 141 - 142.

²¹⁸ Klaić – Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, 464. - 465.

²¹⁹ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 223.

informacije, ima prepoznatljivu ponavljajuću formulaciju o obećanju o poštivanju međusobnih obveza, međutim nije moguće iščitati koje su to točno obveze.²²⁰

Nada Klaić na osnovu ugovora iz 14.st. navodi ako učenik savjesno i dobro izvršava svoje obaveze, majstor ga ne smije potjerati. To je i jedan od dokaza kako se onaj tko sklapa ugovor osigurava od majstorove samovolje.²²¹ Međutim, nijedan trogirski ugovor ne sadržava takvu klauzulu. S druge strane, događalo se da naučnik štogod ukrade majstoru ili ga prevari. Prijevara je mogla biti izvedena na najmanje dva načina: naučnici su mogli skuplje prodati robu no što ju je majstor cijenio i sebi zadržati razliku ili izjaviti kako je neka roba ukradena a zapravo su je prodali ili na neki način otuđili. Ukoliko mu ukradeno ne vrati, naučnik ili onaj koji je dijete predao u nauk ima obvezu ukradeno nadoknaditi, u slučaju neispunjavanja tog uvjeta, nije navedeno ima li majstor pravo otpustiti naučnika, čini se kako ga samo ima pravo kazniti.²²² Tako je i u svim analiziranim trogirskim ugovorima navedena klauzula kako naučnik ne smije majstora prevariti ili nešto uništiti (*non rumpere nec rem aliquam devastare vel fraudare*), u slučaju da se takvo što dogodi onaj koji dijete daje u nauk ima obvezu štetu nadoknaditi pod jamstvom svoje imovine.

Isto tako se događalo da naučnici ponekada bježe s posla, mogu se pretpostaviti različiti razlozi bijega od promašenosti struke, zbog obiteljskog pritiska, siromaštva, čežnje za starim zavičajem, domom, selom, nesnalaženja u gradu, gradskom životu ili zbog teških uvjeta rada kod majstora ili loših odnosa s majstorom ili ako ga je majstor tukao. Majstor je uglavnom nalazio načina da putem suda ili jamca vrati odbjeglog naučnika.²²³ U dva trogirski naučnička ugovora stoji naznačeno kako majstor naučnika ima ovlast uhvatiti bilo gdje, bez pozivanja na sud ili da mu netko u tomu proturječi.²²⁴ U svim trogirskim ugovorima stoji klauzula o majstorovom vlašću nad naučnikom, navodi se kako majstor ima pravo u slučaju bijega produžiti službu dok se namire dani za koje je oštećen, u jednom slučaju posebno navedeno stoji bez protivljenja roditelja,²²⁵ dok u dva ugovora o naukovanju kod postolara čak stoji navedena klauzula o novčanoj kazni, ako naučnik pobjegne kazna za to je 10 malenih venecijanskih libara²²⁶ ili u drugom slučaju šest malenih venecijanskih libara.²²⁷

²²⁰ MSHSM, vol. 45, ug. br 4, 244.

²²¹ Klaić – Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, 467.

²²² Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 224.

²²³ Ibid., 225.

²²⁴ MSHSM vol. 45, ug. br. 48, 196; ug. br. 110, 217.

²²⁵ MSHSM vol. 44, ug. br. 179, 85.

²²⁶ MSHSM vol. 44, ug. br. 36, 239.

²²⁷ MSHSM vol 44, ug. br. 390, 469 – 470.

Učenici koji idu majstorima na naukovanje zdrava su djeca i mladići stoga se u ugovorima ne spominje što će biti ako se razbole. Ipak, Teja navodi kako u se u jednom splitskom ugovoru majstor obvezao kako će držati učenika "kako bolesna, tako i zdrava" (*tam infirmum tam sanum*). Također, u jednom zlatarskom ugovoru, doduše iz 1367. jedan zlatar daje riječ kako će svom učeniku plaćati liječenje do svote od jednog florina, naime Karin, njegov učenik imao je bolesnu nogu (*ipsum medicari facere de gamba de que ipse Charinus patitur*).²²⁸ Naučnik je imao obvezu nadoknaditi svoj rad za vrijeme kada je bio bolestan. Djeca su osim učenja imala zadatak čuvati trgovinu u majstorovoj odsutnosti ili majstora pratiti u njegovim aktivnostima.²²⁹ Tako Klaić i Petricioli navode kako dječak koji stupa u nauk, po njegovim obvezama u ugovoru nije samo naučnik već je na neki način i majstorov sluga jer mora izvršavati sve druge zapovijedi i službe koje mu majstor povjeri.²³⁰

U Zadarskim ugovorima za razdoblje 13. stoljeća navodi se pozivanje na običaj *consuetudo* po kojemu se majstor i naučnik ravnaju prilikom sklapanja ugovora. To je dokaz kako tada još nema cehova ni cehovski pismeno učvršćenih pravila o obvezama majstora i naučnika, već notar po običaju ima šprancu zapisivanja ugovora, sve ostalo je stvar individualnog dogovora između majstora i onoga koji daje dijete u nauk i podudaranja istog s običajem, no upravo taj običaj obvezuje majstora da po završetku nauke pokloni naučniku *utensilia artis*.²³¹ Običaj se spominje u tri trogirski ugovora, dva kožarska i jedan postolarski.

U postolarskom naučničkom ugovoru stoji naznačeno kako je majstor obvezan na kraju naukovanja dati naučniku alat rečenog zanata prema običaju majstora trogirski komune *et in fine dare sibi fetellas a laborando de ipsa arte secundum consuetudinem magistrorum civitatis traguriensis*.²³² U ostalim postolarskim ugovorima nema izričito naznačenog pozivanja na običaj, tek u jednom ugovoru je navedeno što točno od postolarskog alata učenik dobiva, koji dva majstora postolara, Lovre Radovanov i Saba Dominikov koji su zajedno radili, ostavljaju svojem naučniku Mišanu, tako slijedi da učeniku ostaje postolarski nož, par postolarskih kalupa, postolarski tronožac i jedno šilo (*unum cultellum a caligaris, unum par formarum, assidem unam et unam subulam*)²³³, dakle najosnovnija sredstva za daljnji samostalan rad, dok

²²⁸ Teja Aspetti *de la vita economica di Zara dal 1289 al 1409. Parte III: L'esercizio delle arti e maestri* (Zadar: 1942), 15 prema Klaić – Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, 466.

²²⁹ Fabijanec, "Djeca pod okriljem odraslih. Odrastanje na istočnom Jadranu u srednjem vijeku", 143.

²³⁰ Klaić – Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, 461.

²³¹ Ibid.

²³² MSHSM, vol. 44, ug. br. 36, 239.

²³³ MSHSM, vol.44, ug. br. 390, 469 – 470; Nevenka Bezić - Božanić, "Arhivske vijesti o trogirskim zanatlijama u XIII. stoljeću", *Mogućnosti* 10. - 11. (1980): 1026 -1036, 1028.

u samo još 2 od sveukupno 15 ugovora u postolara je naznačeno kako naučniku ostaje alat, koji je označen samo tom skupnom imenicom,²³⁴ u svim ostalim ugovorima je navedeno kako je majstor dužan dječaku osigurati odjeću, obuću i hranu potrebnu za njegov život za vrijeme trajanja naukovanja, sukladno svojim mogućnostima. Na kraju jednog naučničkog ugovora u postolara naznačeno je kako dječak dobiva cipele koje mu je majstor bio dužan osigurati, dok što se tiče odjeće, iz naukovanja dječak izlazi u onoj istoj odjeći u kojoj je i ušao u naukovanje.²³⁵ Dakle u samo 4 od 15 ugovora o naukovanju kod postolara dječak dobiva postolarski alat. U pojedinim ugovorima je navedeno kako dijete prvi dio službe oblači majka, dok drugi dio službe to preuzima majstor²³⁶ i u pravilu djetetu na kraju uz novo znanje o zanatu kojemu ga je majstor poučio ostaje samo par cipela koje je dobio od majstora i odjeća, uz zahvalnost za krov nad glavom i topli obrok.

Za dubrovačke postolare Lučić navodi kako je postolar tj. crevljar prosječno imao 30 kalupa, te postoji zapisan slučaj kada je naučnik na kraju naukovanja dobio čak 6 kalupa te sav ostali drveni i željezni alat potreban za izradu obuće.²³⁷

Kao jedna od obaveza koja se zna pojaviti u naučničkom ugovoru stoji obveza dječaka da prati majstora u nabavi, na putovanju ili po preseljenju u drugu komunu. Često je navođenje obveze praćenja majstora u dubrovačkim ugovorima o naukovanju kod krojača, još specifičnije kod *zuppariusa* tj. krojača dugih kaputa jer majstor često ide u nabavu sukna i platna za šivanje u druga mjesta prilikom čega ga naučnik ima obvezu pratiti u svrhu poduke.²³⁸ *Zupparii* su prema Lučiću brojniji od *sartores*, bili su pokretniji i često su duže izbivali iz grada jer su usput krojili i šivali osobama kod kojih su se zadržavali po putu.²³⁹ Samo u jednom trogirskom ugovoru o naukovanju kod krojača naznačeno je kako se za hranu naučnika ima brinuti onaj koji ga daje u nauk, tj. njegov otac dok mu je majstor dužan osigurati obrok jedino ako putuju van Trogira, isto tako za vrijeme trajanja ugovora, kada dođe vrijeme žetve ili berbe grožđa otac ima pravo sina zadržati da radi na polju.²⁴⁰ Spominjanje klauzule o praćenju majstora na putu ili po preseljenju u drugi grad u trogirskim naučničkim ugovorima pronađeno je kod majstora kožara, o tom malo više u idućim paragrafima.

²³⁴ MSHSM, vol. 44, ug. br. 88, 41; ug. br. 176, 85-86.

²³⁵ MSHSM, vol. 44, ug. br. 19, 8.

²³⁶ Ibid., ug. br. 88: prvu godinu oblači majka, 41; ug. br. 176, 85-86: prve tri godine oblači majka

²³⁷ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 99.

²³⁸ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 75, 223.

²³⁹ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 81. – 82.

²⁴⁰ MSHSM, vol. 44, ug. br. 75, 34.

Nadalje, što se tiče ugovora u naukovanju kod krojača, u pet od sedam ugovora uopće nema spomena odjeće, obuće i hrane tek obveza majstora krojača kako će dječaka dobro podučiti zanatu, izuzev već gore navedeni ugovor u kojemu je naznačeno kako otac hrani sina i još jedan u kojemu je isto naznačeno da roditelji imaju obvezu oblačenja i hranjenja²⁴¹ Zanimljivo je kako se u tri ugovora navodi kako majstor naučniku svake godine o Uskrsu treba dati novi prsluk/ogrtač od kože (*unum guarnellum seu fustaynum novum*),²⁴² dok u jednom od njih uz to stoji kako mu treba dati i nove cipele (*par calcolarium novuum*).²⁴³ Dakle, u svih sedam ugovora o naukovanju u krojača u pravilu se za razliku od drugih naučničkih ugovora ne spominje hrana ni odjeća ni obuća za koju je obvezan brinuti se majstor, već je u dva čak navedeno kako se za to brinu roditelji, pri čemu ostaju tri mogućnosti za tumačenje preostalih u kojima to nije navedeno, prva kako je na roditeljima da hrane i oblače djecu, druga da se podrazumijeva kako ta briga prelazi na majstora stoga nema potrebe za navođenjem istog u ugovorima, treća mogućnost je da majstor nije bio dobrog imovinskog stanja i zato ugovorom nije naznačeno kako ima obvezu hranjenja i oblačenja, međutim to je najmanje vjerojatno. Možda to ovisi i o tomu stanuje li naučnik u Trogiru pa možda živi s roditeljima stoga majstor nema obvezu hranjenja i oblačenja.

U kožarskoj struci, kako je već ranije navedeno, u dva od pet ugovora naznačeno je kako majstor po kraju naukovanja učeniku po običaju daje alat (*dare ferramenta a laborando de ipsa arte secundum consuetudinem magistrorum ipsius artis civitatis Traguriensis*),²⁴⁴ u jednom ugovoru isto se spominje dobivanje alata no ono nije iskazano formulacijom kako je to po običaju,²⁴⁵ dok u preostala dva ugovora alat se uopće ne spominje već ugovori jedino navode majstorovu obvezu hranjenja i odijevanja naučnika za vrijeme trajanja naukovanja pri čemu u jednom od ta dva ugovora otac prvu godinu ima obvezu hraniti sina dok ostale preuzima majstor²⁴⁶ dok u drugom otac sina hrani prve tri, majstor drugih pet godina.²⁴⁷

Ono što je zanimljivo kod kožarskih naučničkih ugovora u kojima se spominje formulacija *ad consuetudinem* jest činjenica kako su oba sklopljena kod istog kožara, Canne iz Zadra, pri čemu je ugovorna obveza naukovanja ista, devet godina a razmak između uzimanja naučnika je godina dana. Zanimljivo je i to kako u prvom ugovoru iz listopada 1271. godine

²⁴¹ Ibid.; ug. br. 163., 78 – 79.

²⁴² MSHSM, vol. 44, ug. br. 104, 327; ug. br. 116, 191 – 192; MSHSM, vol. 45, ug. br. 116, 53.

²⁴³ MSHSM, vol. 44, ug. br. 116, 191 – 192.

²⁴⁴ MSHSM, vol. 44, ug. br. 20, 279; ug. br. 301, 425 – 426.

²⁴⁵ MSHSM 45, ug. br. 205, 377.

²⁴⁶ MSHSM 45, ug. br. 110, 217.

²⁴⁷ MSHSM 44, ug. br. 93, 321 – 322.

stoji klauzula kako dječak ne mora pratiti majstora ako isti ode iz Trogira i tada se ugovor smatra poništenim²⁴⁸ dok u drugom ugovoru iz prosinca 1272. stoji klauzula gdje god po Dalmaciji majstor ide raditi ili boraviti, dječak ga mora pratiti do kraja naukovanja.²⁴⁹ Čini se kako se upravo to dogodilo, prvi ugovor je zbog navedene klauzule poništen, vrijedi drugi upravo zbog naučnikove fleksibilnosti praćenja majstora. S tim kako treba naglasiti da u prvom ugovoru majka Maruša daje svog sina u nauk, nije navedeno je li udovica, no moglo bi se pretpostaviti kako jest obzirom da je ona ta koja sklapa ugovor ili je otac često odsutan zbog čega ugovorom osigurava ostanak svojeg sina pokraj sebe, dok u drugom ugovoru dječak koji stupa u nauk je vjerojatno siročić obzirom kako je navedeno da skrbnik svog nećaka daje u nauk i zbog te činjenice dječaku nije problem pratiti majstora gdje god treba.²⁵⁰

Što se tiče tri naučnička ugovora o naukovanju kod majstora drvodjelca nema nijednog ugovora u kojemu se poziva na običaj, samo se u jednom ugovoru navodi kako majstor po završetku naukovanja ima naučniku dati prikladan alat za samostalni nastavak zanata,²⁵¹ dok u sva tri ugovora stoji kako je majstor dužan za vrijeme trajanja naukovanja dječaku osigurati odjeću i obuću koja će ostati dječaku po završetku naukovanja,²⁵² u istom ugovoru gdje dječaku ostaje alat također se navodi kako je odjeća zadnje dvije godine i majčina i majstorova briga. Kako je u jednom postolarskom ugovoru bilo navedeno kako otac u vrijeme žetve i berbe grožđa može uzeti sebi sina, tako u jednom ugovoru o naukovanju u drvodjelca stoji klauzula kako dječak čak 15 dana svake godine za vrijeme trajanja naukovanja radi kod oca na polju.²⁵³

Na temelju analize trogirskih ugovora i njihove usporedbe s ugovorima 14. i 15. stoljeća vidljiva je velika razlika u plaći, tj. šegrtovoj otpremnini po završetku naukovanja. Naime, za 13. i 14. stoljeće ista je u Trogiru jako malena, ako je uopće ima, ovisno o obrtu, dok za kasnije vrijeme ona čak biva izražena u novcu ili svaki naučnik neovisno o obrtu osim samog znanja o istomu obavezno dobiva i radni alat što nije bio slučaj s ranijim stoljećem prema trogirskim ugovorima. Možda to govori i o broju djece u obitelji, tj. smrtnosti djece zbog kuge u kasnijem razdoblju, zbog čega je potražnja za naučnicima bila veća, paralelno tomu i otpremnina je bila veća, no teško je na ograničenom broju primjera donijeti egzaktni zaključak. Generalno,

²⁴⁸ MSHSM, vol. 44, ug. br. 20, 279.

²⁴⁹ MSHSM, vol. 44, ug. br. 301, 425 – 426.

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ MSHSM vol. 45, ug. br. 8, 270.

²⁵² MSHSM vol. 44, ug. br. 21, 140; ug. br. 167, 80; MSHSM vol. 45, ug. br. 8, 270.

²⁵³ MSHSM vol. 44, ug. br. 167, 80.

naknada za rad po izlasku iz naukovanja nije bila pravno regulirana i čini se kako je ovisila isključivo o dobroj volji i materijalnom stanju majstora.²⁵⁴

Što se tiče šegrtove otpravnine za 14. i 15. stoljeće, vjerojatno je i profitabilnost pojedinoga obrta utjecala na njenu visinu. U usporedbi sa Splitom, gdje je novac dobivao znatno manji broj šegrta, u ugovorima o naukovanju u 15. st. u Rijeci je samo novac ili novac s alatom po završetku nauka dobivalo oko osamdeset posto šegrta²⁵⁵, dok u Zadru u većini slučajeva majstor naučniku daje *utensilia artis*, jedino u strukama koje nemaju oruđe, kao što je kako Klaić i Petricioli navode trgovinska struka, majstor naučniku ponekada daje novac. Tako je trgovac Toma dužan isplatiti 6 groša Ivanu nakon izvršenih 6 godina od obećanja stajanja, čuvanja, prodavanja, kupovanja u dućanu i izvan njega te rada u trgovčevoj kući i izvan nje.²⁵⁶

Otpavnina kako navode Klaić i Petricioli po svojoj prilici ovisi i o potražnji za radnom snagom u dotičnom obrtu, gdje je potražnja veća, plaća je također veća,²⁵⁷ međutim, ne bi se moglo reći kako isto vrijedi za trogirске naučničke ugovore jer po ugovorima je vidljivo kako je velik broj ugovora kod postolara koji su generalno jedno od brojnijih zanata u gradu, što doista potvrđuje kako je potražnja za njima veća te kako je njima samima korisno zbog velike potražnje uzimati naučnika, no zarada od samog posla, time ni naučnička otpremnina, upravo zbog velikog broja postolara u gradu, nije toliko velika, kako je već navedeno, samo četiri od petnaest trogirskih postolarskih naučnika dobiva alat. Povoljni uvjeti nabave sirovine za postolarsku struku i trajna potreba stanovnika grada za obućom i kožnom odjećom, učinili su taj obrt obrtom visoke potražnje, ali se upravo zbog tog ne ubrajaju u otmjene obrtnike.

Prije bi se moglo reći kako plemenitiji zanati poput zlatarske struke imaju mogućnost naučnicima isplatiti veću naknadu za rad i to novčanu po završetku ugovora, koja se ne sastoji samo od kao što je u većini trogirskih ugovora navedeno hranjenja i osiguravanja odjeće i obuće naučniku za vrijeme trajanja naukovanja. Uostalom, o uglednosti zlatara među obrtnicima svjedoči i činjenica kako su već u 13. st. u gradu Zadru imali svoju ulicu *contrata aurificum* koja se nalazila u središtu grada kraj današnjeg Narodnog trga koji je bio u središtu prometnih puteva grada.²⁵⁸

²⁵⁴ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća", 138.

²⁵⁵ Ibid., 137, prema Kosanović, "Obrtnički šegrti i pomoćnici te služinčad u Rijeci prve polovice 15. stoljeća", 56; u Zadru je plaću dobivala većina šegrta, Tomislav Raukar, *Zadar u XV. stoljeću*, 227.

²⁵⁶ Klaić – Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, 468.

²⁵⁷ Ibid.

²⁵⁸ Ibid., 460.

Izrazi koji se u ugovorima koriste kako bi opisali obveze majstora ili poslodavca, podsjećaju na one kojima bi se mogle opisati i dužnosti roditelja prema djeci, a ponekad se o tome i izrijekom govori.²⁵⁹ Primjerice, u Dubrovačkom statutu stoji kako je dužnost roditelja prema djeci osigurati im prikladnu odjeću i slično,²⁶⁰ ta se dužnost predaje s oca na majstora, isto tako dužnost djece prema roditeljima je pokornost, poštovanje i briga u starosti,²⁶¹ izuzev posljednje, poštovanje i pokornost se u naučničkim ugovorima prenose s oca na majstora, tako je naučnikova obveza majstora poštovati, slušati i biti mu pokoran. Kao prilog tomu, Gučetić navodi kako se od rođenja do sedme godine najviše inzistiralo na tomu da roditelj nauči svoje dijete da ga poštuje, čak do te mjere da oca naziva "gosparom", dok nakon sedme godine, najbitnija dužnost roditelja postaje da dijete prione znanju, tj. da ga se obrazuje dobrim umijećima.²⁶²

3. 4. Odnos majstora i obrtničkih naučnika

Stupanjem u službu, obrtnički je naučnik većinu svog vremena provodio uz majstora. Kako je taj suživot izgledao? Je li jedna strana imala više koristi iz tog odnosa? Je li odnos bio strogo poslovan ili je postojalo međusobno povjerenje i poštovanje i određen stupanj bliskosti u kojem se mladog naučnika smatra dijelom obitelji, je li se među njima razvilo poštovanje i povjerenje?²⁶³ Budući da su bila primljena u majstorovu obitelj, za njih su vrijedila jednaka pravila ponašanja kao i za ostale članove.²⁶⁴ Iz šturih podataka ugovora o naukovanju ne može se opisati emocionalni odnos majstora i naučnika, no moguće je opisati neke situacije iz njihova svakodnevna života.²⁶⁵

U nekim dalmatinskim komunalnim gradovima, ugovori o naukovanju sadrže posebne klauzule u kojima se naučnicima zabranjuje da potkradaju majstore ili da bježe s posla.²⁶⁶ U svim ugovorima *Monumente Traguriensie* nalazimo istu klauzulu, koja kaže ako naučnik pobjegne od majstora, ukrade mu neka dobra ili učini neku štetu, oni koji su sklopili ugovor sa majstorom (roditelj ili skrbnik), dužni su navedeno nadoknaditi, tj. oni su jamci za dobro ponašanje onoga kojeg daju u nauk. Govori li unošenje takvih zabrana u ugovore o učestalosti takvog ponašanja? Svakako govori o tom kako je postojala takva opasnost, a njeno uvođenje u

²⁵⁹ Karbić, "Položaj djeteta u srednjovjekovnom društvu", 87.

²⁶⁰ Križman - Kolanović, *Statut grada Dubrovnika*, Knjiga IV, Glava XLIV.

²⁶¹ Zdenka Janeković-Römer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, 106-107.

²⁶² Gučetić, *Upravljanje obitelji*, 181. – 183.

²⁶³ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća", 141.

²⁶⁴ Fabijanec, "Djeca pod okriljem odraslih. Odrastanje na istočnom Jadranu u srednjem vijeku", 143.

²⁶⁵ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća", 141.

²⁶⁶ Ibid.

skoro svaki ugovor navodi na zaključak o učestalosti istoga.²⁶⁷ Izuzev navedenog ugovori ne daju informacije o nekom drugom obliku kazne za takva ponašanja naučnika.

U ugovorima drugih dalmatinskih komuna nalaze se klauzule koje zabranjuju majstorima da tuku i ponižavaju svoje naučnike, da ih ne tjeraju na rad noću nedjeljom i blagdanom, kada ni oni sami ne rade.²⁶⁸ Splitski Statut čak sadrži klauzulu o zabrani rada noću u obrtničkim radionicama i trgovinama nedjeljom i blagdanima.²⁶⁹ Pitanje je jesu li naučnička loša ponašanja bila odgovor na loše ophođenje od strane majstora ili su majstorova zahtijevanja bila rezultat dječaćkih nepodopština, lijenosti i sitnih prijevara zbog čega su morali poduzimati kaznene mjere?²⁷⁰ Vjerojatno je u oba slučaja moguć potvrđan odgovor.

Prelaskom u naukovanje, naučnik postaje dio majstorova kućanstva, kako je kućanstvo zajednica ljudi koji žive pod istim krovom bez obzira na svoju rodbinsku povezanost, taj pojam obuhvaća sve ukućane, čineći prema tome naučnika dijelom majstorove obitelji za vrijeme trajanja naukovanja.²⁷¹ Janeković Romer izričito navodi kako su se obrtničke obitelji gotovo bez iznimke proširivale na jedan osobit način, zapošljavanjem jednog ili više naučnika šegrta koji bi postali članom njihova kućanstva.²⁷² Glavnu riječ u kući uvijek vodi *pater familias*, najstariji muški član kućanstva čija se vlast protezala na sve članove zajednice. Kako je srednjovjekovna obitelj bila ustrojena na temelju patrilinarnog sustava, odnosi u obitelji temeljili su se na autoritetu i hijerarhiji, a takvo je stanje bilo pravno ozakonjeno,²⁷³ isto se reflektiralo na ulazak naučnika u naukovanje. Dakle, ulaskom u naukovanje autoritet s oca prelazi na majstora,²⁷⁴ dolazi do razvijanja očinskog odnosa majstora prema naučniku u kojemu su sve metode odgoja dopuštene.²⁷⁵

Statut grada Trogira sadrži klauzulu o dopuštenom šibanju djece od strane oca koji za to ne snosi nikakvu odgovornost već je to smatrano odgojnom metodom.²⁷⁶ Isto tako prema Dubrovačkom statutu, u zakonu o ovlasti roditelja nad sinovima i kćerima, ovlast kažnjavanja i šibanja odnosila na pravo oca da nekažnjeno šiba i kažnjava sinove i kćeri. Istu je ovlast imao

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ Ibid. prema Lučić, *Obrti i usluge*, 223-225; Kolanović, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*, 261.

²⁶⁹ Antun Cvitanić prir., *Statut grada Splita, Splitsko srednjovjekovno pravo*, 898.

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, 228. – 229; David Herlihy, *Medieval Households*, 132; Lučić, *Obrti i usluge u srednjem vijeku*, 140; Zdenka Janeković Romer, *Rod i grad*, 19. – 20.

²⁷² Janeković Romer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, 24.

²⁷³ Ibid., 216.

²⁷⁴ Ross, "Dijete iz srednje klase u urbanoj Italiji (od 14. do ranog 16. stoljeća)," 280 - 298.

²⁷⁵ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća," 142.

²⁷⁶ *Statut grada Trogira*, knj. 3, gl. 59, 153.

i brat nad braćom i sestrama, sestra nad sestrama i braćom, stric, ujak i tetka, te djed i baka nad svojom unučadi, kako ženskom tako i muškom.²⁷⁷ Jedan takav slučaj navodi Lučić iz dubrovačkih izvora 1284. godine u kojemu se naučnik Bratko tuži da ga je njegov majstor krojač kaputa Fusko de Zerepo kojemu služi već sedam godina, tukao na radu pri čemu mu je počela curiti krv iz nosa i usnice, dok se majstor brani kako mu naučnik često bježi i ne želi raditi i zbog tog mu je dao šamar, na ispitivateljevo pitanje odakle krv majstor je odgovorio kako ne zna.²⁷⁸

Je li se majstor koristio kaznom kao disciplinskom metodom, prema trogirskim ugovorima to nije vidljivo, no zasigurno stoji kao mogućnost jer je upotreba sile kao način discipliniranja bila uobičajena u srednjem vijeku i pravno dopuštena. Dapače, u Zadru i Šibeniku se smatralo kako "gospodar mora vladati nad svojom čeljadi te ukoliko bi istukao nekog tko živi od njegova kruha, nije bivao kažnjen".²⁷⁹ U Splitskom statutu isto tako stoji kako je djeci bilo zabranjeno tući roditelje, no ako bi roditelji tukli djecu, čak i uz prolijevanje krvi, na njih se ne bi primjenjivala nikakva kazna.²⁸⁰ Shahar također navodi mogućnost fizičkog nasilja nad šegrtima, nakon čega bi se ugovor poništio, a dijete bi odlazilo u drugu obitelj.²⁸¹

U europskoj historiografiji postoje primjeri uspostavljanja obiteljskih veza između majstora i naučnika, udajom majstorove kćeri za naučnika. Moglo bi se pretpostaviti kako je takvih slučajeva bio i u hrvatskom srednjovjekovlju,²⁸² primjerice, Statut Grada Dubrovnika sadrži zakon *O zetu koji se prihvaća umjesto sina*²⁸³ takozvano domazetstvo. Radilo se o posvojenju zeta kojim je on stjecao prava na imovini tasta i punice, dok bude čuvao vjernost ženinoj postelji, no, pri čemu je zakon štitio prvenstvo njegove žene kao biološke nasljednice. Do adopcije zeta dolazilo je nešto češće na seoskim područjima, u onim obiteljima u kojima je nedostajalo radne snage. Ovaj zakon ne koristi pojam *adoptio*, nego *afiliatio*, što bi u prijevodu bilo posinjenje.²⁸⁴ Stoga postoji mogućnost takvih slučajeva, posebice ako majstor nema nasljednika kojima bi ostavio obrt, poput postolara iz navedene oporuke koji sve ostavlja svom nećaku.

²⁷⁷ Križman - Kolanović, *Statut grada Dubrovnika*, Knjiga IV, Glava XXIII.

²⁷⁸ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 247.

²⁷⁹ Fabjanec, "Djeca pod okriljem odraslih. Odrastanje na istočnom Jadranu u srednjem vijeku", 210-213.

²⁸⁰ *Statut grada Splita*, knj. IV, glava 72, 670; glava 30, 628.

²⁸¹ Shahar, *Childhood in the middle ages*, 235.

²⁸² *Statut grada Splita*, knj. IV, glava 30, 142.

²⁸³ Križman - Kolanović, *Statut grada Dubrovnika*, Knjiga IV., 175.

²⁸⁴ Zdenka Janeković-Römer, "O napuštanju, udomljivanju i posvajanju djece u srednjovjekovnom Dubrovniku i Dalmaciji", u *Istarski povijesni biennale*, 4 (2011): 15-32, 28-30 prema Tomašević, „Obitelj i djeca u Statutu Dubrovačke Republike: osvrt na čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece”, 90.

Andrić također navodi zanimljiv primjer dobrih odnosa između naučnika i majstora, prema jednoj zabilježenoj obrtničkoj oporuci u kojoj majstor Stjepan na samrti svojemu naučniku povjerava svoju suprugu. Naime pod uvjetom da nastavi iduće tri godine živjeti u njegovoj kući i pritom se brine za njegovu suprugu, naučnik će biti bogato nagrađen, čak polovinom njegova klesarska alata. Za navedeni primjer Andrić navodi kako prikazuje razvijanje očinskog tj. obiteljskog odnosa između majstora i naučnika.²⁸⁵

Zanimljiv primjer mračnih strana odnosa unutar nove obitelji navodi Shahar u posljednjem poglavlju svoje knjige *Djetinjstvo u srednjem vijeku*, koje se odnosi na ljubavne veze koje su znali imati dječaci koji bi došli u novu kuću s majkama tamošnjih obitelji.²⁸⁶ Za pretpostaviti je kako su to bili stariji dječaci, na kraju naukovanja, ili je moguće da se radi i o mladićima na kraćem ugovornom roku, tj. pomoćnoj radnoj snazi u majstora. Navedeni slučajevi nisu pronađeni u analiziranim trogirskim izvorima no valja ostaviti otvorenu mogućnost da se možda koji put i takvo što dogodilo.

Obrađeni izvori ne pružaju dovoljno podataka za daljnje analiziranje međusobnih odnosa. Međutim, mogli bi zaključiti kako je život djece siromašnih roditelja bio je drukčiji od života djece iz bogatijih kuća utoliko što su takva djeca mogla osjetiti roditeljsku ljubav samo u najranijem djetinjstvu jer su u potrazi za kruhom napuštala dom i zapošljavala se kao šegrtri ili sluge kod stranih obitelji.²⁸⁷

3. 5. Broj, porijeklo i daljnja sudbina obrtničkih naučnika

Odmah na početku ovog poglavlja o demografskim gibanjima trebalo bi reći kako "prije 16. stoljeća ne postoje nikakvi egzaktni podaci prema kojima bi se mogao utvrditi prosječni broj stanovnika dalmatinskih komuna".²⁸⁸ Inače, prvi su popisi stanovništva rađeni u svrhu utvrđivanja vojno sposobnih osoba koje treba prehraniti u slučaju opsade.²⁸⁹ Prema tomu točna kvantifikacija i porijeklo stanovnika grada i distrikta trogirskog područja teško je pretpostaviti ako to nije izričito navedeno u notarskim spisima. Isto se potvrdilo u trogirskim naučničkim ugovorima.

Ako postavimo pitanje o broju obrtničkih naučnika kod jednog majstora, tada je prema analiziranim ugovorima vidljivo kako se radi o jednom ili dva naučnika po majstoru. Koliko je

²⁸⁵ Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća", 142.

²⁸⁶ Shahar, *Childhood in the middle ages*, 218.

²⁸⁷ Janeković-Römer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, 107.

²⁸⁸ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu. Svakodnevica obrtnika u 14. i 15. stoljeću*, 20.

²⁸⁹ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje : ljudi, prostor, ideje*, 169.

sveukupno bilo djece u obitelji iz koje naučnik dolazi teško je pretpostaviti. No, na temelju analize Tonije Andrić za kasnije stoljeće, u kojoj donosi podatak kako su obrtnici uglavnom imali malene, nuklearne obitelji, s jednim eventualno dva djeteta, ipak, treba uzeti u obzir da su to "istovremena" djeca, moguće je da se rađa više djece, no ne preživljavaju sva. Moglo bi se pretpostaviti kako se ni u 13. i 14. st. taj broj nije pretjerano razlikovao. Naime, zbog lošeg životnog standarda i česte neimaštine obrtničkim obiteljima nije bilo lako hraniti velik broj djece, ukoliko se njima pridoda nekoliko obrtničkih naučnika, a možda i pokoja sluškinja, životni se troškovi realno povećavaju, a obiteljski odnosi nužno pogoršavaju.²⁹⁰

Ipak, navedeni broj jednog ili dva naučnika kod obrtnika govori u prilog tomu kako je obrtništvo u Trogiru u 13. st. bilo usmjereno na lokalne potrebe zbog čega nema većeg broja naučnika u majstora, isto tako moglo bi se govoriti u prilog skromnijim prihodima od samog obrta jer naučnici ne primaju novčanu naknadu već je vjerojatnije kako i sami obrtnici posluju u vidu prirodne razmjene dobara uz manju kupovnu i prodajnu moć za razliku od trgovaca.

Prije pokušaja analize porijekla naučnika istaknula bih nekoliko bitnih odrednica o strukturi Trogirskog stanovništva, tako i strukturi stanovništva u drugim dalmatinskim komunama koje su funkcionirale po istom načelu, kako bi se definirale ključne razlike između *cives*, *habitatores* i *forenses* na koje ću se kasnije referirati prilikom analize. Naime, na području komune živjele su navedene tri grupe stanovništva, pravo na posjedovanje nekretnina u gradu imali su samo stanovnici Trogira. Također posjedovanje nekretnina bilo je temeljni, ali ne i jedini kriterij civiteta. Osim građana na području komune živjeli su i "obični stanovnici" - *habitatores*. To su uglavnom bili niži slojevi pučana, koji su imali mogućnost stjecanja prava civiteta.²⁹¹ Civitet se gubio ako je građanin učinio štetu komuni. Tada se građanin, bez obzira na status, izgnao iz grada a građanska prava su mu bila privremeno ili trajno oduzeta. Dakle, afirmirala se ideja zajednice osoba koje su svoju slobodu i prava zasnivale na posjedovanju kuća u gradu. Stranci su bili osobe rođene izvan teritorija komune te podložne jurisdikciji domicilnog područja. Kao takvi bili su isključeni iz sudjelovanja u vlasti. Ipak, stranci su često bili privremena kategorija do trenutka kada bi postali stanovnicima, naselili se u gradu i stekli nepokretnu imovinu, temeljem koje su mogli postati punopravni građani.²⁹² Dakle, majstori kod

²⁹⁰ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, 216.

²⁹¹ Tomislav Raukar, "*Cives, habitatores, forenses* u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima," *Historijski zbornik* 29 – 30 (1977): 139-149.

²⁹² Andreis, Benyovsky, Plosnić, "Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću," 41.

kojih su naučnici išli u naukovanje bili su stanovnici grada Trogira koji su u njemu posjedovali ili imali u najmu nekretninu, tj. obrtničku radionicu te kuću.

Nadalje, tadašnji sustav identifikacije temeljen je najčešće na osobnom i očevom imenu ili imenu i pridjevku te ne omogućuje uvijek ni identifikaciju pripadnika patricijata, a kamoli obrtnika. Iako neki patricijski rodovi imaju formirana prezimena već od druge polovice 13. stoljeća (npr. Cega od god. 1264., Vitturi od god. 1295., Cippico od god. 1308., Casotti od god. 1362. itd.), ona se vrlo rijetko rabe u notarskim spisima.²⁹³ Obrtnici su najčešće zabilježeni zanimanjem i osobnim imenom (katkad dodatno imenom oca, osobnim nadimkom ili obiteljskim imenom). Stoga se ne može sa sigurnošću utvrditi jesu li obrtnici zabilježeni samo imenom i zanimanjem iste osobe ili su to različite osobe. Primjerice nije sigurno je li krojač Vučina (*Volcina sartor*) koji se spominje god. 1357., 1373. i 1390. ista osoba, ili su to dvije, ili tri različite osobe istoga imena. Krznar Obrad zabilježen godine 1317. bez prezimena vjerojatno je identičan s krznarom Obradom koji je god. 1339. zabilježen s prezimenom Vuković, no identifikacija postolara imenom Nikola zabilježenog god. 1312. i 1342. također dopušta da je to ista osoba, ali i da su to različite osobe.²⁹⁴ Tijekom 14. stoljeća u izvorima se spominje oko 200 obrtnika i uslužnih djelatnika, od kojih je nekoliko zabilježeno samo kao *magister*,²⁹⁵ i to upravo u naučničkim ugovorima, dok su u drugim ugovorima zabilježeni bez pobliže oznake zanimanja. Naučnici se isto najčešće identificiraju prema ocu ili onomu koji daje dijete u nauk, bez dodatnih opisa porijekla.

Dakle, porijeklo naučnika nije lako moguće rekonstruirati jer se ono u ugovorima izričito ne spominje. Dalo bi se pretpostaviti kako su osobe navedene u ugovorima osobe iz upravo te komune, obzirom na brojnost komune, svi se više-manje međusobno poznaju, stoga nema potrebe za imenovanjem porijekla, eventualno, ako je osoba iz druge komune, bilježnici to izriječkom navode.²⁹⁶ Primjerice u jednom ugovoru o sklapanju posla majstor je naveden kao *Pasqualis Leonardi de Baro lapicida et nunc habitator Tragurii*.²⁹⁷ Isti se primjeri mogu naći i u naučničkim ugovorima, tako u jednom ugovoru stoji kako dječak ide u nauk *cum magistro Petro Hungaro, ad artem suam calcolarie*²⁹⁸ ili još jedan u kojemu dječak ide *cum Cane*

²⁹³ Andreis, Benyovsky Latin, Plosnić Škarić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću," 111.

²⁹⁴ Andreis, Benyovsky Latin, Plosnić Škarić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću," 112.

²⁹⁵ Ibid.

²⁹⁶ Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, 172.

²⁹⁷ DAZD, Arhiv Trogira, LXVI/16, f 10v prema Andreis, Benyovsky Latin, Plosnić Škarić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću," 176, dodatak 464.

²⁹⁸ MSHSM, vol 44, ug. br. 179, 85.

*pilipparie de Cadera et nunc habitatore Traguriensi*²⁹⁹ (majstor kožar vjerojatno iz Zadra, greška notara u pisanju). Još jedan primjer ugovora o služenju, u kojemu skrbnik naučnika daje *cum Staphany Formino de Jadra*,³⁰⁰ svjedoči kako notar izričito naglašava kako dječaci idu u službu kod osoba koje su se doselile u Trogir.

Studija Vesne Jakić Cestarić, temeljena na lingvističkoj metodi, analizom antroponima, došla je do spoznaja o etničko jezičnim odnosima u srednjovjekovnom Zadru. Prema rezultatima navodi kako je Zadar već u 11. i 12. stoljeću bio većinski kroatiziran, kako u nižim, tako i u višim slojevima.³⁰¹ Broj narodnih imena, ili narodnih sufiksa na opće kršćanskim imenima raste u 13. stoljeću, a upravo se preko sufiksa poprilično točno može saznati i jezik samog stanovništva. Neki od prepoznatljivih hrvatskih tj. narodnih sufiksa su: -ača, -ica, -ka, -e, -uša, -oša, -hna, -na, te -a, kada zamjenjuje -ia ili -i.³⁰² Vodeći se ovim spoznajama, analizom imena u trogirskim notarskim ispravama moglo bi se doći do zaključka vuku li imena romansko ili slavensko porijeklo tj. jesu li kršćanska, narodna ili strana i na temelju toga možda postaviti tezu o pretežno hrvatskom sloju neplemičkog stanovništva u Trogiru u promatranom razdoblju?

U svim ispravama imena su zapisana latinskom inačicom imena uz neke iznimke primjerice Jure.³⁰³ Tako imena naučnika idu redom: Stane, Radiša, Jure, Dezula, Martin, Dujam, Drusko, Kres, Petoja, Sabola, Stojan, Berinja, Petrosije, Bogdan, Stanko, Leonardo, Francisko, Georgije (Juraj), Pergomet, Mauro, Ivan, Marino, Dezola, Desan, Budinga, Misan, Radovan, Rugongo, Canne, Bolleta, dok u dva ugovora nedostaje ime. Nijednom naučniku, ni onomu koji naučnika daje u nauk, tako ni majstoru nije navedeno prezime koje tek kasnije ulazi u upotrebu, za promatrano razdoblje djeca su navedena po patronimu ili matronimu. Jesu li dječacima roditelji doseljenici, stanovnici iz zaleđa ili građani Trogira, izvori te podatke ne pružaju no pitanje je bi li se moglo na temelju onomastike navesti neke pretpostavke?

Novonaseljeni stanovnici, koji su došli iz zaleđa, iako sami nose narodno ime, dolaskom u grad često su davali kršćanska imena djeci.³⁰⁴ Također, nije rijetkost, da očevi s narodnim imenom daju djeci kršćanska imena, što je u 13. stoljeću bilo uobičajeno za novopridošle

²⁹⁹ MSHSM vol. 44, ug. br. 20., 279.

³⁰⁰ MSHSM, vol. 44, ug. br. 61, 153, greška u pisanju? Notar vjerojatno umjesto Stephany upisao Staphany.

³⁰¹ Vesna Jakić-Cestarić, "Jezični odnosi srednjovjekovnog Zadra u svjetlu osobnih imena," doktorska disertacija (Sveučilište u Zagrebu 1977), 23 prema Vodopija, "Skica gradskog društva: zadarski obrtnici u polovici 14. stoljeća," 19.

³⁰² Ibid., 28-40.

³⁰³ MSHSM, vol 45, ug. br. 155, 71.

³⁰⁴ Jakić -Cestarić, "Jezični odnosi srednjovjekovnog Zadra u svjetlu osobnih imena," 57 prema Vodopija, " Skica gradskog društva: zadarski obrtnici u polovici 14. stoljeća," 19-20.

stanovnike, a predstavljalo je želju za stjecanjem društvenog statusa,³⁰⁵ te je čak postalo tradicija zbog kršćanske kulture življenja, tako su kršćanska imena redovito bila u paralelnoj upotrebi s narodnim imenima.³⁰⁶ "U obzir treba uzeti i asimilaciju pridošlog stanovništva, koje se preko onomastike nastojalo prilagoditi okolini".³⁰⁷

Razvidno je kako ima imena kršćanskog porijekla primjerice Jure, Martin, Dujam, Leonardo, Petrosije, Francisko, Georgije, Ivan od kojih su neka romanizirana primjerice Francisko (umjesto Frane kako ga se vjerojatno u svakodnevnom govoru nazivalo, potvrdu o istomu možemo naći u zapisima osobnih imena glagoljaškog notarijata³⁰⁸), Petrosije (kršćansko ime grčkog porijekla, može biti i Petroš za razliku od imena Jure tj. Juraj koje je pohrvaćeno, i koje je dvaput zapisano ali u različitom obliku Georgije i Jure), zatim Leonardo i Marino. Prema gore navedenom to bi u nekim slučajevima moglo predstavljati nagovještaj porijekla naučnika, tj. da su rođeni izvan samog grada Trogira, međutim ista kršćanska romanizirana imena ujedno su i narodna tj. pohrvaćena, a ujedno su i strana stoga je teško donijeti pretpostavku.

Andrić navodi kako je gotovo sigurno da su vlasnici romaniziranih imena svoja imena zapravo izgovarali u kroatiziranoj formi, jer su tim jezikom svakodnevno komunicirali, no kako je notar cijelu ispravu napisao latinskim jezikom, tako su i njihova imena koja su zapisana u latiniziranoj formi.³⁰⁹ Kao dokaz tomu navodi činjenicu kako notar ponekada ista imena bilježi u latinskom, a ponekad u hrvatskom obliku³¹⁰, što se potvrđuje i u trogirskim izvorima, u već navedenom primjeru bilježenja imena Jure tj. Georgije, ili koristi samo latinski padežni nastavak, sufixs *-us* na hrvatskom imenu.³¹¹ Ostala strana imena su Mauro (romansko), Sabola (mađarsko), Berinja (arapsko), Rugongo (romansko) i Bolleta (romansko), uključujući ime Canne jer je to vjerojatno Zvane, Đanni - od Ivan, Đovani.³¹² Preostala imena su narodna, dakle Bogdan, Budinga, Dezula, Desan, Druško, Kres, Misan, Stojan, Stane, Stanko, Petoja, Pergomet, Radovan i Radiša.

Nasljeđivanjem imena u zadarskom patricijatu bavila se Zrinka Nikolić koja donosi primjere horizontalnog ili vertikalnog obrasca nasljeđivanja.³¹³ U analiziranim ugovorima

³⁰⁵ Ibid., 22 prema Ivan Lučić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, 172.

³⁰⁶ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, 31.

³⁰⁷ Ibid, fusnota 140.

³⁰⁸ Dr. sc. Luka Špoljarić ukazao na navođenje hrvatskih imena u glagoljaškom notarijatu.

³⁰⁹ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, 31.

³¹⁰ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, 31. – 32.

³¹¹ Ibid.

³¹² Komentar Zrinka Nikolić Jakus

³¹³ Zrinka Nikolić, *Rodaci i bližnji: dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku* (Zagreb: Matica hrvatska, 2003), 34-35.

nema ni jednog primjera nasljeđivanja imena s djeda ili oca na sina, što se posebno ističe u ugovorima u kojima i otac i majka daju sina u nauk.³¹⁴ Isto tako u ugovorima u kojima majka daje dijete u nauk nema primjera nasljeđivanja imena njenih roditelja, jer su većinom označene kao udovice određenog pokojnika³¹⁵ međutim, iako to nije ugovorima potvrđeno, to ne isključuje mogućnost nasljeđivanja imena djeteta prema matronimu. Zbog nečitosti teksta u jednom ugovoru nije jasno po komu se imenuje žena koja daje sina u nauk³¹⁶, dok se u drugom ugovoru isto ne uspijeva razaznati iz notareva imenovanja žene koja daje svojeg nećaka u nauk.³¹⁷

Iz prikazanoga, vidi se kako je jednaka zastupljenost narodnih, kršćanskih i stranih imena, prema čemu se iz analize naučničkih ugovora trogirskog notarijata ne može zaključiti kako je prevladavalo određeno pravilo davanja imena u 13 i 14. st već je vladala "simbioza jezičnog izričaja"³¹⁸, koju je lingvističkim sredstvima prvi obilježio Petar Skok i koja se potvrdila u daljnjim studijama o dubrovačkoj i zadarskoj srednjovjekovnoj antroponimiji,³¹⁹ shodno tomu teško je isključivo na temelju onomastike odrediti porijeklo naučnika i njihovih roditelja.

Naime, istraživanja Irmgard Mahnken o dubrovačkom patricijatu u XIII. i XIV. st. donijela su na vidjelo čvrste dokaze o dosljednosti nasljeđivanja osobnih imena predaka i rodbine s očeve i majčine strane. Taj se rimski pa bizantski običaj zadržao u Dalmaciji do danas, a za ono davno vrijeme donosi nam sigurnu potvrdu o slavenskom udjelu i u plemićkom sloju građana i da se prema porijeklu antroponima ne može stanovništvo gradova dijeliti na Romane i Slavene, jer se u najviše obitelji nalaze i jedni i drugi, a opće kršćanskim imenima ne može se u to vrijeme pridati etnička karakteristika.³²⁰

³¹⁴ Navedeni ugovori u bilješki 125.

³¹⁵ *Boghedana uxor condam Jurisclai..filium suum Stoiannem*, MSHSM, vol 44, ug. br. 40., 17.

Rada filia quandom Menaccie...locandi filium suum Rugongam MSHSM, vol 44, ug. br. 179., 85.

Stana uxor condam Prede Priscich filium suum Boghedanum, MSHSM, vol 44, ug. br. 88., 41.

Marucca posuit filium suum Johanellum, MSHSM, vol 44, ug. br. 20., 279.

Rana uxor condam Vinco dedit, et locavit et possuit fillium suum Jure, MSHSM, vol 45, ug. br. 155,71;

Dobrascha filia Jacode dedit, locavit et possuit filium suum Radissi, MSHSM, vol 45, ug. br. 131., 60-61;

Bogdana relictata condam Dessauacc ...dedit et locavit Martini filli sui, MSHSM, vol 45, ug. br. 48., 196.

Rada uxor condam ? dedit et locavit filium suum Drusco, MSHSM, vol 45, ug. br. 8., 270.

³¹⁶ MSHSM, vol 44, ug. br. 102., 184-185.

³¹⁷ MSHSM vol 44, ug. br. 301., 425-426.

³¹⁸ Ibid, 23.

³¹⁹ Vesna Jakić Cestarić, "Nastajanje hrvatskoga (čakavskog) Splita i Trogira u svjetlu antroponimima XI. stoljeća", *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, (1981): 93-112, 96.

³²⁰ Ibid.

Ipak treba navesti kako na temelju jedne ranije studije o trogirskim ispravama u 11. stoljeću, Jakić Cestarić zaključuje da je Trogir već od 11. stoljeća za razliku od Splita i Zadra, bio više kroatiziran jer su u tomu gradu čak i najugledniji građani nosili pretežno hrvatska osobna imena i nadimke. Bio je najmanji, najviše utisnut među hrvatsko stanovništvo, koje je lako prevladalo usku morsku prepreku od desetak metara i u starome gradu počelo živjeti zajedno sa zatečenim starosjediocima Romanima, stasati do ugleda i moći, pa i do brojčanog i jezičnog prestiža.³²¹

Na temelju sveg navedenog, moglo bi se pretpostaviti kako su generalno dječji roditelji bili ruralnog porijekla, stanovnici grada ili njegova zaleđa, jer djeca građanske elite nisu obavljala ovakve vrste poslova. Također, odlaskom djeteta u naukovanje, roditelji su imali jedna usta manje za prehraniti, što je bilo znatno olakšanje za obitelj. Ukoliko usporedimo način bilježenja notara moglo bi se zaključiti kako nenavođenje porijekla naučnika govori o tomu da su svi bili iz njemu poznatih obitelji, da tomu nije tako, vjerojatno bi ih naveo drugačije kao one majstore koji nisu iz grada. Prema analiziranim ugovorima ne može se pratiti neko pravilo davanja imena djeci, već su imena u podjednakom omjeru istodobno kršćanska, kroatizirana ili romanizirana te strana. Između ostalog, moglo bi se reći kako se davanjem djeteta u nauk u neku ruku radi o mogućem društvenom usponu, mogućnosti da se izučni zanat, napredovanju djeteta u odnosu na oca.

Naposlijetku, treba uzeti u obzir kako je promatrani uzorak za razmatranje etničke strukture stanovništva nedovoljan za analizu jer bi se trebali uzeti u obzir sve ostale osobe navedene u notarijatu promatranog perioda, dok je ovaj diplomski rad studija užeg obima, tj. analiza obrtničkih naučnika u navedenim izvorima, koji su kako je već napomenuto jedini sačuvani za promatrani period. Pitanje je koliko majstora nije imalo potrebu za sastavljanjem ugovora o naukovanju iz raznih razloga te koliko bi ih još bilo da su izvori sačuvani u cijelosti. Međutim, na temelju promatranog uzorka i studije Jakić Cestarić za Trogir u 11.st., mogla bi se potvrditi teza o pretežno hrvatskom sloju neplemičkog stanovništva Trogira.

Prema analiziranim ugovorima nije vidljivo koliko se naučnika po završetku obuke vraćalo u mjesta svojeg porijekla, ukoliko to nije bio grad Trogir. Što se tiče razvijenosti seoskog obrta, utvrđen je boravak pojedinih obrta na selu, no obrtnici nisu činili poseban društveni sloj, već su to bili pojedinci koji se obrtom bave za osobne potrebe.³²²

³²¹ Ibid., 112.

³²² Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, 248.

Usko vezano za podrijetlo može se vezati zakonitost ili nezakonitost djece po rođenju. Važnost istoga za naučnike jest u tomu što su nezakonito rođena djeca tijekom srednjeg vijeka bila ograničena u svojim pravima. Ona npr. nisu mogla primiti sveti red, tj. postati svećenicima,³²³ a nezakonito im je rođenje moglo onemogućiti da budu članom ceha, što je bio slučaj u gradovima na prostoru između Save i Drave.³²⁴

Tako Marija Karbić daje primjere kako prema pravilima gradečkog krojačkog ceha iz 1447. kandidat za majstora mora dokazati da je sin zakonitih roditelja.³²⁵ Isto tako navodi kako statut križevačkog ceha bravara i ostrugara³²⁶ iz 1510. traži da budući majstor bude zakoniti sin.³²⁷ I u pravilima gradečkog zlatarskog ceha iz 1519. stoji da kandidat za majstora pokaže list kojim će dokazati da je rođen u braku sklopljenom prema odredbama Crkve, a dječak koji želi učiti zlatarski zanat mora dokazati da je rođen u braku, od poštenog oca i poštene majke.³²⁸ U statutu varaždinskog ceha tkalaca iz 1561. stoji kako se prilikom primanja u ceh budućeg majstora treba pitati je li iz "postenoga zakona rogien", te da nijedan majstor ne smije primiti naučnika ako ovaj nije iz "postene posztelie porogien".³²⁹ Navedeni primjeri svjedoče o važnosti podrijetla prilikom primanja u naukovanje. Isto tako govore o tomu kako nezakonitoj djeci život nije bio lagan jer su bila izložena raznim ograničenjima. Ipak, gradska je uprava nastojala zaštititi njihove živote, a u izvorima nalazimo i zapise koji svjedoče o brizi roditelja za njih.³³⁰

³²³ "Godine 1078. koncil u Poitiersu zaključio je *ut filii presbyterorum et ceteri ex fornicatione nati ad sacros ordines non promoveantur*, a Gratianov dekret kaže da *presbiterorum etiam filii ad sacra officia non sunt admittendi.*" prema Marija Karbić, "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka", fusnota 13., 170. M. Karbić također napominje da "iako je prevladalo mišljenje da nezakonita djeca ne mogu primiti sveti red, pojedini su teolozi smatrali da to nije ispravno, pri čemu su se pozivali i na sv. Jeronima koji je upozorio da je prema rodoslovlju u Matejevom evanđelju (Mt 1,3) i sam Krist vukao podrijetlo od Faresa, nezakonito rođenog sina Jude i Tamare (Post 38, 25)" Zaključno, "nezakonita su djeca mogla postati svećenicima, ako bi dobila dispenzu", *ibid.*

³²⁴ Karbić, "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka", 170.

³²⁵ Rudolf Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj* (Zagreb, 1994), 200 prema Marija Karbić, "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka", 171.

³²⁶ <https://www.ogorje.net/prezime/8559/spoljar.html> Špoljar/Špoljarić porijeklo prezimena: izvedenica je od njemačke riječi *der sporer* koja označava obrtnika, metalca, specifičnog kovača koji je izrađivao a) metalne dodatke za pete čizama (ostruge) kojim se konji podbadaju ; b) hladno oružje (sablje, mačeve i dr.). Pristupljeno 17. 02. 2121.

³²⁷ *Ibid.*, 202 prema Karbić, "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka", 171.

³²⁸ Horvat, *Povijest trgovine*, 206 prema Karbić, "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka", 171.

³²⁹ Mirko Androić, "Nauvka tkalechkoga mestre modussi nauade, red, szloboschine y prauicze". Pravila ceha tkalaca u Varaždinu iz godine 1561. na hrvatskom jeziku," *Arhivski vjesnik* 10 (1967), 65 prema Karbić, "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka", 171.

³³⁰ Karbić, "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka", 177.

Tako u jednom trogirskom ugovoru o naukovanju Vlado, sin pokojnog Androša daje u nauk svog "prirodnog" sina (*filius naturalis*), uz pristanak dječakove majke.³³¹ Pojam *filius naturalis* označava dijete rođeno izvan bračne zajednice i upravo u ovom primjeru se ogleda prethodno spomenuta briga roditelja i za svoju vanbračnu djecu. Djeca iz takvih veza su uglavnom priznata od očeva, kako o tomu svjedoči navedeni primjer, no nisu izjednačena sa zakonitom djecom.³³²

Sličnih primjera u pravilima trogirskih bratovština o nezakonitoj djeci nema, isto tako nema spominjanja naučnika, mogli bi se pitati zašto je tomu tako? Naime, već 1272. godine opatija trogirskih benediktinaca sv. Ivana Krstitelja osniva bratovštinu³³³ koja se u notarskim se spisima nazivala *affratillia*³³⁴, obzirom na to kako je bila jedna od najstarijih društava vjernika laika u to doba³³⁵ stoga treba uzeti u obzir ranu pojavu iste, a kasnije se sama pravila nadograđuju, možda im je bilo važnije za početak u Matrikuli navesti duhovno i socijalno djelovanje. Također, kako u sklopu srednjovjekovnog društva bratovštine okupljaju ljude s istim interesima, predstavljale su društveni i politički čimbenik koji je bio protuteža plemstvu i komunalnim vlastima.³³⁶ Tako su imale jako političko djelovanje u sklopu kojega su održavale Skupštinu koja se od 1587. godine naziva *congregazione*, na kojemu su pučki branitelji (*defensores populi*) pred komunalnim vlastima zastupali interese pučana.³³⁷ Prema tomu moglo bi se zaključiti kako su kroz stoljeća postajale dosta politički orijentirane, uz svoju osnovnu duhovnu i socijalnu funkciju u sklopu koje su sudjelovale na misnim procesijama i slavljinama, brinule se za tjelesno i duševno zdravlje svojih članova, novčano pomagale svoje članove i njihove obitelji, pri ukopu, osiguravanju miraza i slično. Dakle, u razvijenom i kasnom srednjem vijeku ta socijalna uloga se institucionalizirala i proširila na cijelu zajednicu, osnivajući pritom skloništa za siromahe i napuštenu djecu te hospitale za stare, bolesne i nemoćne.³³⁸

U Trogirskom Statutu iz 1322. godine spominje se nekoliko bratovština, bratovština sv. Duha (jedina koja nije bila ukinuta nakon pobune pučana odlukom iz 1365.), te dvije obrtne bratovštine krznara i postolara.³³⁹ U trogirskom predgrađu u 14. stoljeću nalazila se i bratovština

³³¹ MSHSM 45, 110, 217 prema Jelaska, "Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII – XIV)", 48.

³³² Jelaska, "Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII – XIV)", 49.

³³³ Benyovski Latin, "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku", 26.

³³⁴ MSHSM 45, 261, 336.

³³⁵ Benyovski Latin, "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku", 26.

³³⁶ Ibid.

³³⁷ Ibid., 29.

³³⁸ Ibid.

³³⁹ Statut grada Trogira, knjiga 3, 63.

sv. Mihovila, dok u 15. stoljeću jedna od važnijih bratovština Novog Grada biva bratovština Svih Svetih, godine 1435 spominje se dućan u vlasništvu bratovštine sv. Katarine.³⁴⁰ Pavao Andreis navodi kako su u 15. i 16. stoljeću osnovane i bratovštine na kopnu, Sv. Jurja i Sv. Marije, te dvije s obale, sv. Jakova (1452.) i bratovština Blažene Djevice Marije kraj mora na Čiovu (1552.).³⁴¹ Od navedenih zanimljivo je kako su svi pravilnici pisani latinskim ili talijanskim jezikom, tek su dva i to Gospe od Mora na Čiovu iz 1552. i Gospe na Zvirači još nazivana Gospe od Sniga pri današnjoj župi Gospe od Anđela u Trogiru, pisane hrvatskim jezikom³⁴², no u njima isto nema spomena naučnika. Na Čiovu je postojala i bratovština sv. Nikole, koja nije bila član gore navedene Skupštine³⁴³, kao bratovština mornara koje generalno nisu uzimale naučnike, nema potrebe za njihovim spomenom u Matrikuli.

Jedini uvjeti koji su spomenuti za primanje u bratovštinu su primjerice, za bratovštinu Svih Svetih, trebalo je izglasati najmanje osamdeset bratima. Kao preduvjet se tražilo da živi s ocem do smrti, što opet ističe socijalnu ulogu bratovština. Svatko tko postane bratim nije dobivao niti jednu dužnost u bratovštini prve tri godine, a bratimi su morali slušati župana i suce, također, pri stupanju u bratovštinu trebala se plaćati određena pristupna svota novca, kojom bi se bratimu kupila odora, dok je sin koji stupa na očevo mjesto plaćao dvostruko manje.³⁴⁴ U Matrikuli Gospe od Karmela određeno je da bratim koji se prima u bratovštinu mora imati najmanje 14 godina³⁴⁵ što se može povezati s vremenom prestanka naukovanja i stupanja punoljetnosti. Prema pravilnicima moglo bi se zaključiti kako upis u bratovštinu nije bio ograničen, kako je vidljivo po popisu članova iz primjerice bratovštine sv. Duha iz 1429. godine u kojem se spominju i razni majstori³⁴⁶ te su u nju mogli stupiti i obrtnički naučnici po završetku naukovanja.

Klaić i Petricioli navode samo jedan primjer postojanja obrtničke organizacije od 1289. godine koja je nastala povodom potreba zajedničkog vlasništva, tj. uređenja vlasništva nad kožarom koja se nalazila van gradskih zidina, čiji su članovi morali plaćati troškove uređenja. Obzirom na njenu namjenu, nikakva spomena o obrtničkim naučnicima nema.³⁴⁷ Osim nje u Zadru se 1318. godine spominje bratovština crevljara postolara (*fratela calegariorum*),

³⁴⁰ Benyovski Latin, "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku", 28.

³⁴¹ Andreis, *Povijest grada Trogira*, 338.

³⁴² Cvito Fisković, "Dva pravilnika trogirskih bratovština na hrvatskom jeziku", *Čakavska rič*, sv. 1 (1971): 99 – 122, 99; 101.

³⁴³ Benyovski Latin, "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku", 29.

³⁴⁴ Fisković, "Dva pravilnika trogirskih bratovština na hrvatskom jeziku", 108.

³⁴⁵ Ibid.

³⁴⁶ Benyovski Latin, "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku", 50-51; 55-56.

³⁴⁷ Ibid., 483. – 484.

međutim o njoj se malo zna, isto tako Lučić navodi kako je zabilježeno postojanje bratovštine crevljara, tj. postolara (*fraternitas calegariorum*) u Dubrovniku u 13. stoljeću prema ispravi iz 1299. godine u kojoj crevljar oporučno toj bratovštini ostavlja 18 groševa.³⁴⁸ Kako tvore jednu od najbrojnijih skupina obrtnika, razumljivo je da su oni među prvima koji tvore takvu organizaciju.

Što se tiče obrtničkih bratovština u Trogiru, kako navodi Bežić–Božanić nije poznato postoje li u Trogiru u 13. stoljeću bratovštine ili neka druga zanatska udruženja, već se u ugovorima jedino može saznati kako se ponekad nekoliko obrtnika udružuje u zajedničkom poslu.³⁴⁹ Tako u jednom ugovoru o naukovanju, kako je već ranije navedeno, nalazimo primjer kako dva majstora postolara čak dijele naučnika u nekom poslu, u roku trajanja naukovanja od tri godine.³⁵⁰ Tek mletačka vlast od 1409. godine, nastojeći zaštititi svoje interese, organizira obrtničke bratovštine kako bi imala nadzor nad proizvodnjom, tako tek od 15. stoljeća počinje formiranje izrazito obrtničkih bratovština.³⁵¹ Ovaj rad ne obuhvaća taj vremenski period, no ipak je naveden pregled postojećih bratovština u gradu Trogiru kako bi se provjerilo postoji li u njima spomena naučnika i kako bi se ukazalo na važnost njihova istraživanja za buduća istraživanja o naučnicima u kasnijim razdobljima i drugim gradovima, jednako tomu mogu poslužiti za istraživanja ostalih tema o povijesti djetinjstva.

Iako nema primjera o nezakonitoj djeci, u trogirskim izvorima ima primjera o zakonskom priznavanju djeteta od strane roditelja, međutim, prema ugovorima, tj. nedostatku istih, nije moguće pratiti postaje li neko od te djece naučnik. Na temelju navedenih podataka o bratovštinama valja ostaviti mogućnost za neka daljnja istraživanja perioda od 15. stoljeća pa na dalje, u kojima osim u naučničkim ugovorima, ima spominjanja naučnika u matrikulama obrtničkih bratovština za neke druge dalmatinske komune.

Mladići koji su završili školovanje ili su ostajali u gradu kao pomoćna radna snaga kod već poznatih obrtnika, ili su išli u drugi grad u potrazi za poslom dok su neki, ukoliko je bilo sreće, sami započinjali svoj posao.³⁵² Trogirski izvori nam ne daju podatke o tom koja im je bila sudbina po završetku naukovanja upravo zbog tog što nisu sačuvani stoga to u njima ne možemo pratiti. Međutim metodom analogije mogli bi se pretpostaviti neki mogući scenariji.

³⁴⁸ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 220.

³⁴⁹ Bežić–Božanić, "Arhivske vijesti o trogirskim zanatlijama u XIII. stoljeću", 1028.

³⁵⁰ MSHSM vol. 44, ug. br. 390, 469 – 470.

³⁵¹ Klaić – Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, 484.

³⁵² Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća", 140 – 141.

Naime, prema analizi Tomislava Raukara o nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku, za primjer Zadra navodi kako "u trinaestom stoljeću zadarski pučani u većem broju nego plemići kreditiraju zadarske *societates*".³⁵³ Prema ugovorima o trgovačkim društvima svega jedan od onih koje sklapa patricijat kreditira obrt, za razliku od trgovačkih ugovora koje sklapaju pučani *habitatores* koji u većem broju kreditiraju i obrtne uz trgovačke djelatnosti. U Tablici 2. preuzetoj iz Raukarova članka "O nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku" na stranici 415 vidljivi su usporedni podaci na temelju analize ugovora trgovačkih društava od 1400. do 1425. godine koji mogu zornije predočiti strukturu kapitala:

Tablica 2: ZADAR, societates i kolegancije (1400-25): struktura kapitala		
Ulaganja u librama u	trgovinu	obrtu
A) Puk		
1) trgovci	60.500	800
2) obrtnici	2.900	1.990
3) neoznačeni cives-habitatores	5.600	1.020
Svega	69.000	3.810
B) Patricijat	45.000	samo neoznačen iznos u jednom ugovoru
C) Stranci	11.250	/
Ukupna ulaganja libara	125.250	3.810

U istom razdoblju pojavljuje se još jedan način ulaganja kapitala u obrte, a to je posudba novca *mutuum*.³⁵⁴ Za razdoblje od 1400 do 1425 godine navedeno je 9 takvih ugovora i to u mesarski obrt.³⁵⁵ Gore navedeni primjeri služe kako bi se metodom analogije upotrijebili za uspoređivanje prilika dalmatinskih komunalnih gradova u kojima bi jedan obučeni obrtnički naučnik trebao otvoriti vlastiti obrt, doduše s velikim oprezom jer trogirski izvoru potječu iz druge polovice trinaestog stoljeća za razliku od gore navedenih podataka. Ako za primjer uzmemo Zadar, tada su postojale dvije opcije za pokretanje posla, a to je ili kreditiranje ili

³⁵³ Tomislav Raukar, "O nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku. U povodu priloga M. M. Frejdenberga, Srednjovjekovna trgovina u Dalmaciji – problemi i argumenti", *Historijski zbornik* 23-24 (1970-1971): 411-442, 414.

³⁵⁴ Raukar, "O nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku", 415.

³⁵⁵ Ibid.

posudba i obje su u jednako malom broju slučajeva zabilježene za obrt generalno, a kamoli za uspostavu nove radione koja bi se uključila u trgovinu. Moglo bi se pretpostaviti kako je to sudeći po gore navedenim financiranjima bilo jednako teško ostvarivo kako u Zadru tako i u drugim gradovima poput Trogira, pogotovo u ranijem razdoblju, a to je svakako jedan od bitnih faktora o kojemu je ovisila budućnost obrtničkog naučnika.

Kao dodatni primjer neizvjesnosti naučničke budućnosti Tonija Andrić o sastavu obrtničkog sloja navodi kako je već M. Frejdenberg na temelju popisa zadarskog stanovništva iz 1527., koji je usputno i prvi takav popis, zaključio kako je u Zadru 12,6% građanskog pučanstva živjelo od obrta. Isto tako navodi kako je Josip Kolanović na temelju oporuka i inventara šibenskih obrtnika zaključuje kako je 15-19% stanovništva Šibenika bilo obrtničke struke, dok Tomislav Raukar zaključuje kako je u Splitu 25% stanovništva činilo obrtnički sloj³⁵⁶. Uz njih J. Lučić "je smiono zaključio" kako se u Dubrovniku potkraj 13.st. čak polovina stanovništva bavila obrtom.³⁵⁷ Usporedbe radi, količina sveukupnog pučanstva Splita krajem 13. i početkom 14. stoljeća bila bi 4000- 5000 ljudi, što je Andrić pretpostavila na temelju ugovora o međusobnoj obrani između Zadra, Splita i Trogira iz 1290,³⁵⁸ koji govori o omjeru vojnika koje je svaka komuna trebala poslati: Zadar 3, Split 2, Trogir 1. Prema tim izračunima broj stanovnika Zadra bio bi 7000-8000 ljudi,³⁵⁹ a broj stanovnika Trogira kretao bi se negdje između 2000-3000 ljudi. Preciznije podatke o dalmatinskim gradovima imamo tek iz 16. stoljeća.³⁶⁰

Na temelju topografske analize Trogira u 13 i 14. stoljeću Andreis, Benyovski Latin i Plosnić naveli su sljedeće podatke o broju stanovništva: oko 80 % podataka o zemljištu Prigrada odnosi se na nenastanjene čestice ili čestice s drvenom kućicom, a u Gradu je u sačuvanim dokumentima zabilježeno približno 150-200 kuća (na neki način identificirane kuće u Gradu samo su dio ukupnog broja od 250-300 kuća). Uz pretpostavku da je u prosječnom kućanstvu živjelo 5-6 članova, Trogir je u 13. stoljeću na naseljenoj površini oko 3-4 ha imao oko 1.500 do dvije tisuće stanovnika. Pri tome bi gustoća naseljenosti iznosila oko 440 stanovnika na 1 ha, a udio plemstva u gradskom stanovništvu bio bi veći od 15%.³⁶¹ Od navedenog broj identificiranih obrtnika u Trogiru u 13. stoljeću bio bi 115, međutim nedostatak podataka o

³⁵⁶ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, fusnota br. 310, 55.

³⁵⁷ Ibid. 310.

³⁵⁸ Lučić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, 329.

³⁵⁹ Vodopija, "Skica gradskog društva: zadarski obrtnici u polovici 14. stoljeća," 17.

³⁶⁰ Raukar, "Komunalna društva u Dalmaciji u 14. stoljeću," 154.

³⁶¹ Andreis, Benyovski, Plosnić, "Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću," 42.

mogućim dodatnim kupoprodajnim ugovorima ili zamjenama vlasništva onemogućuje preciznu ubikaciju njihovih kuća i ne razjašnjava radi li se o jednoj ili dvije kuće, dok se neki uopće ne navode kao vlasnici kuća, morali su negdje živjeti, no jednostavno te informacije nisu navedene u postojećim izvorima.³⁶² Jedino što se iz naučnih ugovora može o obrtničkim kućama iščitati jest činjenica kako su obrtnici imali kuću bilo svoju ili unajmljenu u gradu jer u dva ugovora na kraju stoji naznačeno kako je ugovor sklopljen ispred majstorova doma (*actum ante domum*)³⁶³ ili u majstorovoj radionici (*in statione dicti magistri Oblade*)³⁶⁴

Što se tiče 14. stoljeća, Trogir je prema nekim procjenama imao dvije do tri tisuće stanovnika, pri čemu je prva brojka vjerojatnija, s tim kako treba imati u vidu posljedice kuge iz godine 1348. koja je i u Trogiru zasigurno znatno promijenila demografsku sliku.³⁶⁵ U radu o socijalnoj topografiji Trogira u 14. stoljeću ne donose egzaktno podatke o broju obrtnika, dok je precizna ubikacija njihovih kuća vjerojatno isto zbog nedostataka podataka onemogućena zbog čega nije moguće ni smjestiti naučnike u obrtničke kuće po gradu kako bi se u idućem poglavlju moglo reći više informacija o njihovoj materijalnoj kulturi.

Prema gore navedenoj Tablici 4 vidljivo je koliko je kapitala bilo potrebno uložiti u obrt, kojemu prethodi posjedovanje prostora za bavljenje istim, prema čemu sama ideja početka vlastita obrta završenog obrtničkog naučnika postaje ambiciozan pothvat kojemu je potrebno dosta faktora za realizaciju, o tomu svjedoči sljedeći primjer kupnje kuće majstora krojača.

U trogirskim izvorima ipak nalazimo jedan ugovor o kupnji kuće u kojemu stoji kako majstor krojač Gruppisca koji u prosincu 1271. godine kupuje *unam domum cum muris et hedificiis suis...que domus posita est in civitate Traguriensi iuxta viam publicam et iuxta domum Boghidani Tecole per medium murum et alia latera...pro precio septuaginta librarum venetorum parvulorum*.³⁶⁶ Navedeno ne daje preciznu ubikaciju, samo potvrđuje kako je kuća na javnom putu i upravo zbog te lokacije majstoru odgovara kupiti ju kako bi imao izlaz na ulicu odakle mu lako dolaze mušterije, isto tako daje informaciju o cijeni kuće koju se može uzeti u obzir govoreći o daljnjoj sudbini obrtničkih naučnika koji bi si isto trebali jednog dana zaraditi kako bi si slično priuštiti. Iste godine, samo dva mjeseca ranije u listopadu isti majstor uzima naučnika Maura koji vjerojatno seli u navedenu kuću zajedno s majstorom i tu boravi

³⁶² Ibid., 63.

³⁶³ MSHSM vol. 44, ug. br. 167., 80;

³⁶⁴ MSHSM vol 44., ug. br. 102, 184 – 185.

³⁶⁵ Andreis, Benyovski Latin, Plosnić Škaričić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću", 111.

³⁶⁶ MSHSM vol 44., ug. br. 18., 278 – 279.

narednih šest godina za vrijeme trajanja svojega naukovanja.³⁶⁷ Po završetku naukovanja dug je put koji ga čeka kako bi postigao isto što i njegov majstor, obzirom da se radi o prilično jednostavnom ugovoru u kojemu se ne spominje ni odjeća ni obuća nit alat koji naučnik dobiva po završetku naukovanja.

Kao zanimljiv ugovor koji govori o daljnjoj sudbini naučnika mogao bi se izdvojiti ugovor br. 61. iz drugog sveska *Monumente Tragurisesie* u kojemu gospodin Natal Mišina, stanovnik Trogira, kao legalni skrbnik daje sina zlatara Radovana u službu Forminu Stjepanu iz Zadra, ne u naukovanje, već se radi o ugovoru o službi na osam godina.³⁶⁸ Uvjeti ugovora o služinčadi su jednaki onima iz naučničkih ugovora, no zlatarev sin je zbog nepoznatih okolnosti, možda zbog smrti oca dan pod skrbništvo Nataliju koji ne nastavlja dječakovu izobrazbu u očevom smjeru, već dječak postaje sluga. Uzevši u obzir kako je riječ o zlatarevu sinu moglo bi se reći kako je to uistinu nesvakidašnja situacija jer dalo bi se pretpostaviti kako je to dijete iz imućnije obitelji čim se bave zlatarstvom, no nešto se dogodilo i dječak ne ide istim stopama, kako je zapisano u notarskoj knjizi, iz tog je razloga zanimljivo za izdvojiti i navesti kao primjer kako nije nužno da je daljnja sudbina dječaka ići očevim stopama.

Inače, koncept obiteljskog života obrtnika nije bio određen širim rodbinskim vezama, nego u pravilu ograničen na jedno kućanstvo. Tako ima primjera kada se otac i sin ne bave istim obrtom, primjerice drvodjelac majstor Nikola iz 1264. godine, sin kovača majstora Mateja.³⁶⁹ Upravo ovaj primjer se nalazi u ugovoru o naukovanju gdje isti majstor Nikola prima u nauk naučnika Leonarda, no zanimanje oca koji daje dječaka je nepoznato.³⁷⁰ Katkad su se, međutim, i bliski srodnici bavili istim obrtom, primjerice krojači braća Grubiša/Grupša (*magister Grupissça Damiani sartor*) i Marin/Marinko (*Marinus frater Gruppisce sartor; Marinus sartor filius olim Damiani*), sinovi Damjanovi.³⁷¹ Dakle, u analiziranim trogirskim izvorima imamo primjere različitih daljnjih sudbina, jer i ovi majstori su nekoć bili naučnici, tj. nema utvrđenog nekog pravila nasljeđivanja zanata za razliku od veće pojavnosti nasljeđivanja zanata s oca na sina u dubrovačkim izvorima, u kojima se često vidi kako se sin priučio radeći uz oca.³⁷²

³⁶⁷ MSHSM vol 44., ug. br. 54., 248.

³⁶⁸ MSHSM, vol. 45, 153.

³⁶⁹ Andreis, Benyovski, Plosnić, "Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću", 63.

³⁷⁰ MSHSM 44, 80, ug. br. 167.

³⁷¹ Ibid., 64.

³⁷² Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 90.

Također je zanimljiv ugovor broj 80 iz regeste zbirke pergamena Fanfogna Garagnin iz 1398. g. u kojemu se prodaje na dražbi kuća brijača Luke iz Zadra, sa svim pripadnostima (dakle doseljenika u Trogir, izričito notarski navedeno) kako bi se isplatio Lukin dug i miraz žene mu Marije, koja se po brijačevoj smrti nanovo udala. Njen novi muž, isto Zadranin, kupuje navedenu kuću.³⁷³ Ono što je interesantno jest činjenica kako par očito nije imao nasljednika koji bi naslijedio očev zanat, niti je brijač zbog duga ostavio zanat u rukama svojeg naučnika, jer da je tomu tako bilo, isto bi vjerojatno bilo navedeno ugovorom. Kao treća mogućnost mogla bi stajati pretpostavka kako sama brijačnica ipak nije zatvorena već je prešla u nečije ruke, no isto nije potvrđeno u analiziranim izvorima. Uzevši u obzir kako se obrtnička radionica najčešće nalazi u sklopu kuće, vjerojatno je u prizemlju Lukine obiteljske kuće bila njegova brijačnica. Nijedan drugi ugovor o najmu ne govori o tomu kako se ista nalazila negdje drugdje u gradu te se na temelju sveg navedenog dolazi do zaključka kako smrću brijača Luke, dolazi do gašenja obrta, tj. zatvaranja brijačnice. Dapače, u sljedećem ugovoru pod brojem 81, sva prava koja je Marijin novi muž stekao kupnjom kuće daje trogirskom plemiću Jakovu ser Zoilu de Ferra, kojemu je brijač očito dugovao, te je na taj način isplatio dugove koji su prešli na njegovu ženu a oni vjerojatno sele iz navedene kuće, dok se sam plemić zasigurno neće baviti brijačnicom.

U obrađenim izvorima nema zabilježenog ugovora o naukovanju isključivo u brijača, no ima naveden jedan u kojemu stoji kako dječak ide u nauk kod Obrada krojača i brijača,³⁷⁴ dok se u drugom ugovoru kod istoga Obrada, majstor navodi samo kao krojač.³⁷⁵ To je dosta zanimljiva kombinacija jer inače brijači se ne spominju kao dvojno zanimanje uz krojače, već im se pridodaju neke druge vrste usluga na mjestima kupališta, poput koji puštanja krvi, povijanja manjih ozljeda i rana, u dalmatinskim komunama u tom vidu djeluju gradske brijačnice.³⁷⁶ Možda bi se Obrad krojač i brijač mogao navesti kao izoliran slučaj, dok se Luka brijač može promatrati individualno u okviru svog zanata.

Slučaj Luke brijača otvara pitanje čemu je tomu bilo tako da on nema naučnika i da je u dugu? O slaboj profitabilnosti brijačkog obrta svjedoči sama prodaja kuće na dražbi, što može biti jedan od razloga zašto nema zabilježenog naučničkog ugovora, međutim, uzevši u obzir

³⁷³ Jakov Stipišić, „Regesta pergamena iz zbirke Fanfogna Garagnin u muzeju Grada Trogira (Dio prvi – Isprave XIII., XIV. i XV. stoljeća),“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 20 (2002), 306.

³⁷⁴ MSHSM 2, ug. br. 163, 78-79.

³⁷⁵ MSHSM 2, ug. br. 102, 184-185.

³⁷⁶ Sabine Florence Fabijanec, „Prilog poznavanju uloge vode u svakodnevnom životu srednjovjekovne Hrvatske“, *Bibe aquam de cisterna tua et fluenta putei tui (Prov. 5:15). Voda i njezina uloga kroz povijest*, ur. Filip Novosel (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2011), 17 – 47, 29 – 30.

kako naučnik ne dobiva plaću, ne bi mu bio velik novčani izdatak, osim u jelu i piću, no očito nije bilo ni toliko posla, već je brijač sve obavljao sam i nije mu trebala pomoć. Iznenadujuće je što par nije pod svoje okrilje kao akt dobročinstva uzeo neko dijete ili naučnika obzirom da nisu imali svoje djece, no tomu može biti mnoštvo razloga, kojima nema potrebe ući u daljnje polemiziranje jer nemamo na temelju čega doći do odgovora. Da je brijač imao naučnika, sudeći prema dugovima iz ovog prodajnog ugovora, njegova daljnja sudbina bila bi neizvjesna tj. brijačnica zatvorena, a njegovo naukovanje gotovo. U samom gradu Trogiru, u analiziranim izvorima navedeno je kako u gradu djeluje, međutim nijedan nema zabilježen naučnički ugovor.

Prema navedenim podacima, tek nekolicina njihovih naučnika dosta kasnije, nakon brojnih ugovora o pomoćnoj radnoj snazi, po stjecanju iskustva, možda otvara svoj vlastiti obrt ili preuzima majstorov po njegovoj smrti kako bi se mogli ubrojiti u postotke za kasnija razdoblja, no za to potvrde u obrađenim izvorima nema.

Još bi jednu zanimljivost bilo dobro navesti za kraj poglavlja, a to je još jedna kategorija kojom se imenuju dječaci, naime, osim kao obrtnički naučnici dječaci se u izvorima navode i samo izrazom *puer*. *Puer* je sluga, nižeg položaja od *serviensa* ali višeg položaja od roba, jer je slobodan. To su uglavnom dječaci koji prate trgovce, čuvaju i timare njihove konje, obavljaju usluge potrebne gospodaru, brinući se o njihovoj higijeni te čuvaju njihovu robu. Spominju se i kao čuvari skladišta ili kao mornari na brodovima, dok se pojedini spominju kao pastiri.³⁷⁷ U pravilu bili su pratnja gospodaru, i nisu radili teže fizičke poslove jer to nije odgovaralo njihovom uzrastu. Nakon nekog vremena odvajali su se od svog gospodara i tada su u izvorima navedeni kao *puer quondam*. To je bila neka vrst legitimacije, kako bi poslovni partneri imali povjerenje u njega, ako je on dugo vremena bio u službi kod gospodara, da mu se može vjerovati. U svom kasnijem samostalnom životu Lučić navodi kako se relativno dobro snalaze.³⁷⁸ Nije navedeno koje su dobi bili ovi dječaci, za pretpostaviti je kako nisu bili bogatog porijekla, možda bi ih se ipak moglo imenovati momcima, koji su stariji od dječaka koji stupaju u nauk i na pragu su punoljetnosti, ali upravo to razdoblje je dodirna točka naučnika pred kraj naukovanja i tih dječaka koji dalje samostalno idu kroz život koja govori o različitim mogućnostima dječaka siromašnijeg porijekla u srednjovjekovnom društvu.

³⁷⁷ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 158.

³⁷⁸ *Ibid.*, 159.

3. 6. Materijalna kultura obrtničkih naučnika

U poglavlju će se, na temelju referencija iz drugih djela kao nadomjestak za manjak informacija iz obrađenih izvora, opisati materijalna kultura obrtnika, tako i naučnika, kako bi se vizualizirala njihova svakodnevnica koja čini bitan aspekt naučničkog života.

Prema Andrić 2018. život u kamenim kućama sebi i svojoj obitelji čiji dio je i naučnik mogli su osigurati samo oni obrtnici koji su se bavili profitabilnijim zanimanjima, većina ostalih živjela je u skromnijim drvenim kućama.³⁷⁹ Međutim, prilikom izračuna cijene materijala treba uzeti u obzir kako je cijena ovisila o raspoloživosti jedne sirovine u odnosu na drugu. Kako je u Dalmaciji prevladavajući bio kamen, zasigurno su tu kamene kuće bile jeftinije no tamo gdje kamena kao sirovine nije bilo. Stoga, ukoliko bi si uspjeli osigurati parcele majstori bi gradili kuće polovinom od kamena, a polovinom od drveta. Najčešće se radilo o drvenim kućama podignutima na kamenim temeljima.³⁸⁰ Zbog materijala od kojeg su građene, te su kuće često podlijegale vatri. Tako Pavao Andreis i Ivan Lucić izvještavaju o požaru u kojem su se zapalile drvene kuće, u listopadu 1398. godine, u kojem je bio uništen velik dio Prigrađa.³⁸¹

Andreis, Benyovski Latin i Plosnić na temelju socijalne topografije za Trogir navode kako su vlasnici kamenih kuća imućniji građani, većinom plemići, no nađe se i poneki obrtnik. Cijene tih kuća znatno su veće od drvenih kućica ili kamenih kuća u Prigrađu, ali općenito su u odnosu na one u 15. stoljeću dosta niže.³⁸² U dalmatinskim komunama, vlasnici drvenih objekata obično nisu posjedovali samo zemljište na kojem je objekt izgrađen. To je zemljište bilo unajmljeno na određeni rok, a na njemu se gradio objekt ograničenog trajanja.³⁸³ Tako se i u dubrovačkom statutu nazire starije običajno pravo koje potvrđuje postojanje ovog običaja: *quod nullum laborerium lignaminis habeat possessionem vel terminum stabilem*.³⁸⁴ Te su kuće bile višenamjenske, u njihovim prizemljima nalazile su se gospodarske prostorije, konoba (*canipa*), dućan ili obrtnička radionica s dućanom (*statio*), na taj se način omogućavao lakši pristup kupcima s ulice.³⁸⁵ U konobama su se često nalazile krčme, a u dućanima su često

³⁷⁹ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, 234.

³⁸⁰ Ibid., fusnota 1370.

³⁸¹ Andreis, *Povijest grada Trogira*, 175; Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, 950.

³⁸² Andreis, Benyovski Latin, Plosnić Škarić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću," 112.

³⁸³ Andreis, Benyovski, Plosnić, "Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću," 51.

³⁸⁴ *Statut grada Dubrovnika*, L. V., glava 11.

³⁸⁵ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, 234.

sklapane različite vrste ugovora.³⁸⁶ Dućani u prizemljima gradskih kuća bili su središta obrtničke proizvodnje.³⁸⁷

U 14. stoljeću možemo pratiti proces definiranja gospodarskih zona na otočiću. Većina privrednih i proizvodnih aktivnosti odvijala se u Prigrađu i u luci, a unutar grada na glavnom trgu. Statutarne odredbe pokazuju namjeru gradskih vlasti da se gospodarski prostor grada planira i kontrolira, sukladno s potrebama građana i određenih djelatnosti.³⁸⁸ Dućani, odnosno konobe, često su se, prodavali odvojeno od ostalog dijela kuće, pa se stoga događalo da se i katovi kuća prodaju odvojeno od prostorija smještenih u prizemlju istih kuća.³⁸⁹ Dakle, osim za stanovanje, jedan dio kuće je služio i za rad, tako se u njima odvijalo i naukovanje.

Što se vanjskog izgleda kuća tiče, u bolje opremljenim kućama prozori su se zatvarali drvenim pločama koje su se umetale u drvene okvire, što znači kako se tijekom zime valjalo odreći svjetlosti, time i topline koju ona sa sobom nosi jer kuće do petnaestog stoljeća još nisu imale prozorska stakla.³⁹⁰ Prozori siromašnijih obrtnika zatvarali su se tkaninama koje su visjele s drvenih štapova umetnutih u kamene konzole iznad i ispod prozora. Vrata su se zatvarala drvenim vratnicama koje su se željeznim klinovima pričvršćivale za nadvratnik i dovratnike.³⁹¹

Krovovi kuća su bili prekriveni kamenim pločama ili slamom, cijela obitelj se u zimskim mjesecima grijala oko središnjeg ognjišta bez dimnjaka, na kojemu su se i pripremali obroci, što znači kako je prostorija u kojoj se boravilo cijelo vrijeme bila zadimljena. Pojedini inventari splitskih obrtnika petnaestog stoljeća navode i peći koje su zasigurno trebale imati nekakav sustav odvodnje dima kroz dimnjak pa su možda pojedine kuće krasile i takve konstrukcije.³⁹² Pojedine kuće imale su vanjsko stubište koje je vodilo na kat odjeljujući tako privatne od gospodarskih prostorija. Njihova gradnja se kontrolirala i zabranjivala kako se ne bi komunalni prostori koristili u privatne svrhe, isto tako kako bi bilo dovoljno prostora između samih kuća za prolaz koji je po svoj prilici ujedno bio i kanal za odvodnju otpadnih i oborinskih voda, u koje je bilo zabranjeno bacati smeće.³⁹³

³⁸⁶ Andreis, Benyovski Latin, Plosnić Škarić, "Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću", 114.

³⁸⁷ Ibid. 112.

³⁸⁸ Ibid.

³⁸⁹ Andreis, Benyovski, Plosnić, "Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću", 48.

³⁹⁰ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, 244.

³⁹¹ Ibid., 245.

³⁹² Ibid., 245-246.

³⁹³ Ibid., 246-247.

Unutarnji izgled kuća, ponajviše njihov inventar, ovisio je o materijalnim mogućnostima njihovih vlasnika, a unutrašnjost pučanskih kuća je u potpunosti bila drvena, što je povećavalo opasnost od požara, pogotovo ako su u prizemlju neke od obrtničkih radionica koje koriste plamen za proizvodnju. Kako je kuhinja u zimskim mjesecima bila najtoplija, tu se vjerojatno i spavalo, na ležajevima s nogarima i daskama na koje se stavljalo slamarice i krznene prekrivače.³⁹⁴ U obrtničkim inventarima uvijek se navodi samo jedan krevet u kući, koji naučnik sigurno nije koristio, no smještao se oko ognjišta s ostalim članovima obitelji. Moglo bi se zaključiti kako je interijer obrtničkih kuća ipak bio funkcionalan, i to je ono što oblikuje aspekte materijalne obrtničke, tako i naučničke, kulture stanovanja u svim srednjovjekovnim komunama.³⁹⁵

Što se tiče prehrane, u svakom ugovoru je navedeno kako majstor ima obvezu hraniti naučnika, raznovrsnost hrane mogli su si priuštiti samo imućniji društveni slojevi, ostali su imali obroke koji su se sastojali od jedne vrste hrane, primjerice od ječmene kaše ili suhog kruha.³⁹⁶ Što se tiče naučnikovih obveza, u svakom ugovoru je spomenuto kako naučnik ima majstora služiti, a ta služba je nerijetko obuhvaćala druge poslove osim izučavanja zanata. Kako spremanje hrane nije obuhvaćalo samo kuhanje već i druge radnje, poput nabavljanja drva i održavanja vatre, nošenja vode i dr.³⁹⁷ naučnik je vjerojatno obavljao i te poslove. U jednom je šibenskom ugovoru o naukovanju posebno navedena klauzula kako naučnik šegrt nije obavezan "prati rublje i nositi vodu",³⁹⁸ dok u drugom stoji zabilježeno kako dječak mora participirati i u svim ostalim poslovima u domaćinstvu,³⁹⁹ navedeno potvrđuje kako je naučnik svakodnevno sudjelovao i u takvoj vrsti poslova, bolje rečeno dobivao je i takve zadatke nevezane za izučavanje zanata. Na taj način je naučnik ipak sudjelovao, s ostalim članovima majstorove obitelji, u svojoj prehrani obavljajući te pripremne radnje, pomažući u kućanstvu.

S tim u vezi, Roberta Gilchrist upozorava da kada rekonstruiramo izvore, ne smijemo se povesti za zabludom kako je identifikacija artefakata povezanih sa obrtima bazirana na implicitnim pretpostavkama o podjeli rada prema spolu, pogotovo među djecom. Gilchrist upozorava kako je to problematična interpretacija jer isključiva podjela rada nije generalna činjenica obzirom da je u većini slučajeva očekivana jednaka podjela zadataka unutar kućanstva

³⁹⁴ Ibid., 251.

³⁹⁵ Ibid., 252.

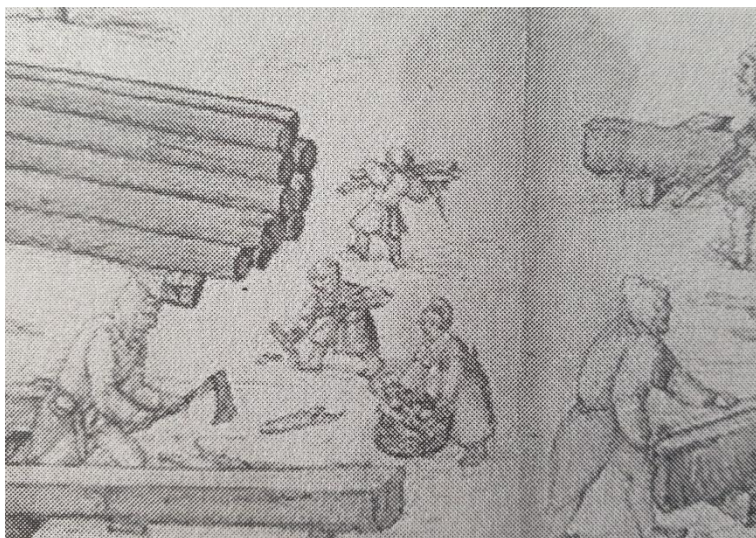
³⁹⁶ Ibid., 264.

³⁹⁷ Ibid., 264-265.

³⁹⁸ Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, 261.

³⁹⁹ DAZD, Šibenski bilježnici, GL, kut 21/1a, fol. 65r., prema Ladić, "Na razmeđu djetinjstva i zrelosti...", 91.

među djecom.⁴⁰⁰ Prema navedenim izvorima, njena teza kako naučnici jednako dijele rad u kućanstvu s ostalom majstorovom djecom, je potvrđena. Ilustracija 1. također svjedoči o tomu. Ono što je također zanimljivo na slici su detalji kojima se prikazuju tesarske radnje jer odrasle osobe na ilustraciji su tesari u rudarstvu stoga ona zorno prikazuje materijalni svijet naučnika u tesara.

Ilustracija 1: djeca sakupljaju drva za ogrjev⁴⁰¹

Ilustracija 2: tesari, 13. stoljeće⁴⁰²

Lučić također donosi ilustraciju tesara iz 13. stoljeća na kojoj su vidljivi radni alati (Ilustracija 2). Obzirom na česti prikaz djece kao malih odraslih na srednjovjekovnim ilustracijama, moguće je da je osoba u sjedećem položaju u sredini slike, naslikana u manjoj

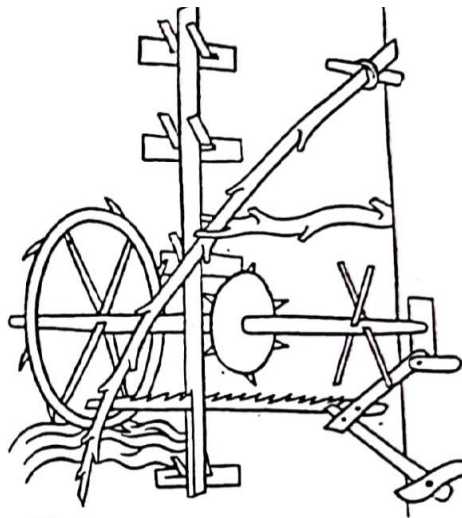
⁴⁰⁰ Gilchrist, *Gender and the Material Culture. The archaeology of religious women*, 4.

⁴⁰¹ Heinrich Gross, *La rouge myne de Saint Nicolas*, Saint-Die, 1530, fol 2v-fol 3r prema S. F. Fabjanec, " Djeca pod okriljem odraslih. Odrastanje na istočnom Jadranu u srednjem vijeku", 135. Tesari i tesarske radnje (detalj)

⁴⁰² Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 41.

veličini no ostali, koja ima kapicu i drugačiju obuću od ostalih i koja pomaže tesaru u piljenju drveta upravo tesarski naučnik.

Ilustracija 3 koju također donosi Lučić predočava zahtjevnost tesarskog posla i govori o nužnosti učenja točnih matematičkih mjerila i pravilnog rukovanja osim alatom, također i strojevima za obradu drva. Prikazanom pilom se vjerojatno nije znao služiti svaki naučnik, niti ju je posjedovao svaki majstor, već su ju imali jedino oni imućniji ili je bila u zajedničkom vlasništvu nekoliko majstora, no sigurno su neki od naučnika koji su se nastavili baviti izučanim zanatom bar jednom u životu došli u kontakt s istom.

Ilustracija 3: pila na vodeni pogon, skica 1250.⁴⁰³

Prethodno opisano oslikava dio naučničke svakodnevnice te se iz tog razloga navodi, kako bi vizualiziralo svijet koji okružuje naučnike. Unatoč tomu što trogirski notarski dokumenti koji se analiziraju u ovom radu ne daju podatke o gore opisanoj kulturi stanovanja ipak svjedoče o jednom njenom segmentu, a to je vrijednosti odjeće u srednjem vijeku, tj. o njenoj skupoći i njenim vrstama. Kako je odjeća bila skupa, tako se nerijetko oporučno ostavljala, poklanjala se kao miraz⁴⁰⁴ ili se davala kao plaća obrtničkim naučnicima po isteku službe. Tako se u sva 32 trogirski naučnička ugovora odjeća i obuća spominje kao dio onog što dječak dobiva po isteku naukovanja, dok se tek u nekoliko njih posebno imenuje, kako je već navedeno u poglavlju o obvezama, pretežno se radi o paru cipela i ogrtaču.

Usporedbom trogirskih izvora po pitanju odjeće s onima iz 15. stoljeća, doduše iz drugih komuna, dolazi se do zaključka kako je navođenje individualnih komada odjeće učestalije. Tako

⁴⁰³ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 39.

⁴⁰⁴ Andrić, *Život u srednjovjekovnom Splitu*, 254.

se primjerice u jednom ugovoru iz Šibenika specifično navodi vrsta odjeće: *unum mantellum et unam gonellam de grisio nigro, unum biretum pretio librarium trium parvorum, unam camisam, unam mudantam de lana, unum cingulum*⁴⁰⁵ i cipela (*unam par caligarum panni latini, unum par subtularium*).⁴⁰⁶ Isto tako se u svim ostalim naučničkim ugovorima iz Šibenika za razdoblje od 1449. – 1452. posebno imenuje svaki komad odjeće, iznimka su tek dva ugovora, jedan u kojemu se odjeća i obuća imenuju zbirnim imenicama *vestius et calciamenti*⁴⁰⁷ dok u drugom naučniku ostaje ona ista odjeća i obuća koju je imao pri ulasku u naukovanje.⁴⁰⁸ Navedeni primjeri govore o bitnom razlikovanju po pitanju imenovanja odjeće u ugovorima 13. i 15. stoljeća. Međutim može se pretpostaviti kako se temeljne boje odjeće ne mijenjaju, tako se spominju siva, bež i smeđa odjeća izrađena od grubljih materijala, svakako ne od svile ili žarkih boja koje su nosili djeca pripadnika plemićkog sloja.

Osim obveze da majstor mora naučniku dati hranu, odjeću i obuću (*dare vitium, vestium et calciamentum*), na kraju naukovanja neki naučnici bi na poklon dobili alat. Bez obzira je li i alat na kraju dobiven ili ne naučnik je njime bio okružen tijekom cijelog svog radnog dana i znao je njime rukovati. Te klauzule se iste u svim naučničkim ugovorima i govore o približno istom položaju svih koji stupaju u nauk. Tek u jednom trogirskom ugovoru su dijelovi alata posebno navedeni, kako je već u poglavlju o obvezama navedeno, učeniku ostaje postolarski nož, par postolarskih kalupa, postolarski tronožac i jedno šilo (*unum cultellum a caligaris, unum par formarum, assidem unam et unam subulam*),⁴⁰⁹ u ostalim ugovorima alati nisu individualno navedeni već su označeni kolektivnom imenicom. Makar nam to, nažalost, ne daje detaljnije podatke o samom alatu, komparacijom izvora 13., 14., i 15. stoljeća iz drugih komuna dolazi se do zaključka kako poimenično navođenje alata ne postaje učestalije, pod pretpostavkom kako se podrazumijeva koji alat pripada kojemu zanatu.

Primjerice u ugovorima iz Šibenika za razdoblje od 1449. – 1452. stoji kako naučnik dobiva *instrumentum artis predictae* ili *unum cuiuslibet instrumente artis predictae*⁴¹⁰ tek jedan ugovor navodi kako će dječak po kraju naukovanja dobiti jednu životinjsku kožu kao sirovinu

⁴⁰⁵ Ante Birin, *Šibenski bilježnici. Bonmatej iz Verone (1449-1452)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 65 - 66.

⁴⁰⁶ Ibid.

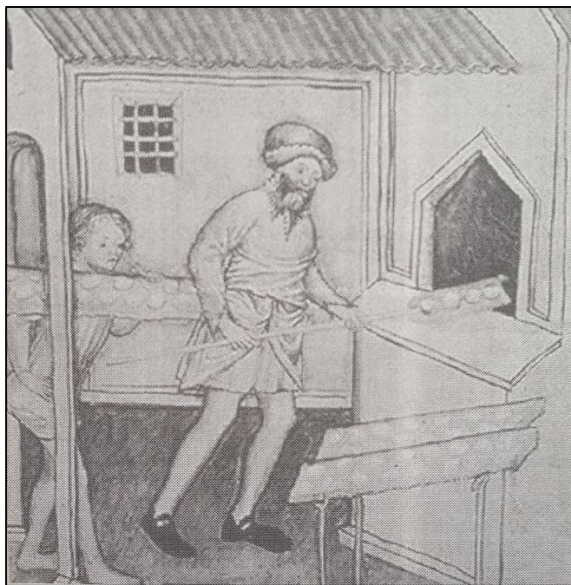
⁴⁰⁷ Ibid., 156.

⁴⁰⁸ Ibid., 205.

⁴⁰⁹ MSHSM, vol.44, ug. br. 390, 469 – 470; Nevenka Bezić-Božanić, "Arhivske vijesti o trogirskim zanatlijama u XIII. stoljeću", *Mogućnosti* 10. - 11. (1980): 1026 -1036, 1028.

⁴¹⁰ Birin, *Šibenski bilježnici. Bonmatej iz Verone (1449-1452)*, 65-66, 112-113, 118-119, 136, 150-151, 155-156, 204-205, 245-245, 254-255, 296-297, 318-319, 326-327.

za daljnju izradu.⁴¹¹ No, ono što nam može poslužiti kako bi dočarali izgled tog alata su srednjovjekovne ilustracije na marginama knjiga. Tako često susrećemo prizore iz primjerice pekarnice (Ilustracija 4; šegrt pomaže pekaru nositi kruh u peć), krojačke radionice (Ilustracija 5: dva šegrta sjede i šiju uz pomoć igle i konca gledajući majstora krojača u poslu, okruženi s nekoliko krojeva u procesu nastajanja i krojačkim škarama) i vidimo kako je izgledao taj dječji tj. naučnički svijet.

Ilustracija 4: pekarski šegrt⁴¹²

⁴¹¹ Ibid, 297.

⁴¹² *Albucasis Tacuinum sanitatis*, Milano 1390-1400. BN NAL 1673 f. 56 prema Florence Fabijanec, "Djeca pod okriljem odraslih. Odrastanje na istočnom Jadranu u srednjem vijeku," 143.

Ilustracija 5: krojački šegrti⁴¹³

Osim ilustracija u srednjovjekovnim knjigama koje prikazuju naučnike, djeca su vidljiva i u arheologiji, kao proizvođači i konzumenti materijalnih dobara o čemu je već pisano u poglavlju o dobi naučnika.

Unatoč tomu što nam izvori onemogućavaju komparaciju različitosti detalja naučničke materijalne kulture, upućuju na istovjetnost prakse sklapanja ugovora i potvrđuju kako naučnik dolazi bez osobnih stvari, osim odjeće koju nosi na sebi, a majstor mu sve potrebno za život omogućava za vrijeme trajanja naukovanja. Po završetku naukovanja, naučnik postaje djelomično bogatiji u aspektu materijalne kulture no što je bio prije stupanja u naukovanje.

Materijalna kultura koju naučnik ima reproducira i održava razliku među socijalnim grupama.⁴¹⁴ Jednom kada naučnik na ulici krene na put u svojoj sivoj odjeći od jednostavnog lana i jednostavnih cipela, s jednim alatom obješenim oko pojasa prepoznatljivo je kojoj društvenoj skupini pripada, kao što C. C. Richardson primjećuje: "Odjeća nudi način da kaže više od onog što je moguće prenijeti verbalno".⁴¹⁵ Pretpostavke o svakodnevnom iskustvu naučnika također se mogu kontekstualizirati unutar životnog prostora naučnika. Pitanja poput mjesta gdje je naučnik sjedio za vrijeme ručka i večere u kući majstora i gdje je spavao mogla

⁴¹³ *Albucasis Tacuinum sanitatis*, Milano 1390-1400. BN NAL 1673 fol. 105r <https://www.facsimiles.com/facsimiles/tacuinum-sanitatis-in-medicina> Pristupljeno 15.12.20.

⁴¹⁴ Ibid. 16-17.

⁴¹⁵ Richardson, "Having nothing upon hym saving onely his sherte": Event, Narrative and Material Culture in Early Modern England," 220.

bi se uklopiti u okvir kućnog reda koji je prikazala Katherine L. French, gdje ona ukazuje na poseban položaj za sjedenje i spavanje.⁴¹⁶

Repetitivne obveze tijekom naukovanja i po završetku istoga su alat pomoću kojeg su naučnici inkulturirani u materijalni svijet u kojemu žive. Analizirajući socijalni kontekst produkcije, mogu se izdvojiti načini učenja poput promatranja i imitacije, verbalnih instrukcija, vlastoručne demonstracije i samoučenja koji ujedno prenose kulturno znanje.⁴¹⁷ Na taj način dječje ponašanje je oblikovano onodobnim očekivanjima od djece različite dobi i spola, funkcionalnim i simboličkim asocijacijama u dječjem okružju, u obrtničkoj radionici, u kojoj se isprepliću socijalni utjecaji.⁴¹⁸ Dapače, već od antike imitiranje odraslih ohrabrialo se i kroz igru utkalo u dječje ponašanje.⁴¹⁹

Ukratko, "siromašna djeca trebaju biti naukovana⁴²⁰", na bilo koji način, ona nisu imala osobne stvari zabilježene u izvorima, osim onih direktno nošenih na sebi, a koju su im osigurali roditelji ili skrbnici. Hrana, prehrana i odijevanje bili su njihovi znakovi siromaštva⁴²¹, barem u ovim primjerima. Ulazak u naukovanje osiguravalo im je zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba kao što su mjesto za spavanje, hrana i odijevanje u okruženju zanatske radionice. Upitno je koliko slobodnog vremena je imao naučnik, računajući na obveze unutar i izvan zanatskog učenja, jer je iz izvora razumljivo kako je i on bio dužan pomagati unutar zanatske kuće. Stoga se, govoreći o materijalnoj kulturi naučnika, može pretpostaviti da je bio smješten u istom okruženju tijekom cijelog razdoblja naukovanja, uz neke iznimke ako se obrtnik preseli u drugi grad. Unatoč tome, promjena mjesta radionice ne podrazumijeva promjenu naučničke materijalne kulture jer obrtni materijal i alati radionice te njegov način odijevanja i društvo u kojem žive ostaju isti.

Na kraju naukovanja, pripravnik postaje "bogatiji" no na početku, budući da mu se u većini slučajeva daruju radni alati, međutim, to ne znači da će moći pokrenuti vlastitu radionicu, jer se mora natjecati s već poznatim i uglednim obrtnicima. Za samostalno otvaranje radionice nisu potrebne samo kvalifikacija i alat, već i velika količina kapitala za zakup radionice i njeno držanje u dobrom stanju, kao i sirovina potrebna za rad.⁴²² Posljedično, mnogi naučnici završe

⁴¹⁶ L. French, "Genders and Material Culture," 207-208.

⁴¹⁷ Baxter, "The Archeology of Childhood," 168.

⁴¹⁸ Ibid. 169.

⁴¹⁹ Horn, "Childrens play as social ritual," 112.

⁴²⁰ Austin, "The Presence of Poverty: Archeologies of Difference and Their Meaning," 28.

⁴²¹ Jaritz, "Poverty Constructions and Material Culture," 16-17.

⁴²² Andrić, "Položaj obrtničkih naučnika..." 131.

radeći kao pomoćna radna snaga ili se vrate tamo odakle su došli i pomažu raditi na očevoj zemlji. Ukoliko se nastave baviti izučavanim obrtom, njihova se materijalna kultura značajno ne mijenja ali ako u tomu ne uspiju, životni putevi takvih pojedinaca ostaju nepoznanica.

4. O obrtničkim naučnicama

Daljnja analiza ugovora i njihova komparacija s ugovorima iz drugih komunalnih gradova vodi do zanimljive činjenice kako u Trogiru nema ženske naučnice. Djevojčice su u izvorima označavane kao *puellae*, jednako su brojne kao i dječaci u trogirskim ugovorima, ali dječaćki poslovi su diferencirani na temelju obrta u koji dječak stupa u nauk, dok su djevojački ugovori definirani kao ugovori o stupanju u službu sluškinje. Lučić navodi kako u dubrovačkim ugovorima iz 13. stoljeća one nisu toliko brojne kao dječaci, navodi ih tek četiri koje su navedene samo kao *puelle*. Izvori o kojima se radi čak nisu ugovori o stupanju u službu već navodi o mirazu jedne, zajmu novca ili oporučnom ostavljanju novca od gospodara, iz čega zaključuje kako su služile u kućama.⁴²³

Osim navođenja djevojaka terminom *puellae* u izvorima nalazimo ugovore o stupanju u službu, čime djevojke postaju *ancille*, tj. sluškinje. Najveći broj djevojaka iz siromašnijih gradskih obitelji su zapravo radile kao sluškinje.

Obrazac njihovih ugovora o služenju je više-manje sličan ugovorima o naukovanju, ako je maloljetna, djevojčicu netko u službu predaje, ako je punoljetna ugovor sklapa sama, obvezuje se kako će vjerno čuvati i služiti gospodara i njegove stvari i izvršavati njegovu volju. Ako što ukrade, to ima nadoknaditi, netko od rodbine joj je jamac da neće pobjeći od službe a gospodar joj zauzvrat osigurava hranu, odjeću i obuću za vrijeme trajanja službe. Jedini drugačiji uvjet za razliku od naučničkog ugovora je klauzula o udaji, prema kojoj gospodar djevojku mora osloboditi ako se u međuvremenu uda jer tada ona postaje vlasništvo svog muža.⁴²⁴ Janeković Römer navodi kako su djevojke ponekada i po udaji živjele odvojeno od svojeg muža, iako se to većinom nastojalo izbjegavati, dok je u nekim ugovorima dogovoreno kako je gospodar obavezan na kraju njena službovanja djevojci isplatiti miraz kao plaću za rad.⁴²⁵

Dakle, po isteku službe djevojka dobiva određenu otpremninu, ako su se ugovorom tako dogovorili, dok neke služe doživotno samo za stan i hranu.⁴²⁶ Darovi gospodarica njihovim družbenicama ponekada su bili uvjetovani time da se djevojka prije smrti gospodarice ne smije

⁴²³ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 159.

⁴²⁴ Ibid., 230.

⁴²⁵ Janeković-Römer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, 41; 122. – 125.

⁴²⁶ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 230; Janeković-Römer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, 123.

udati, u tome se očituje naklonost gospodarica prema tim djevojkama ali i sredstva pritiska koja su bila u rukama gospodara.⁴²⁷

Navedeno svjedoči o tomu kako je odgoj dječaka bio nešto drukčiji. Oni su imali daleko veće mogućnosti za stjecanje znanja od djevojčica, zato je mali broj djevojaka koje su znale pisati, a još manje onih koje su znale talijanski ili latinski jezik. Djevojčice su bile poučavane o braku, djeci, domaćinstvu i osnovama kršćanske vjere. Vrhunac života i životnog napretka bila je udaja jer je samo tako djevojka mogla ostvariti svoju životnu funkciju – majčinstvo.⁴²⁸

S. Shahar navodi kako je njihova uloga bila značajna, iako uvijek ograničena.⁴²⁹ Tako Lučić govori o pekaricama tj. ženama koje su čuvale i ložile peći pazeći da se vatra ne ugasi. Isto su radili i pekari, ali za dubrovačke izvore iz 13. stoljeća nije pronašao zapis o pekarima, već upravo o pekaricama. O posebnom statusu pekarica govori i činjenica kako im se djeca nazivaju po njihovom zanimanju, primjerice zapis iz 1285. godine navodi imenuje Jurka kao sina pekarice (*Jurcus de fornaria*).⁴³⁰ Lučić također navodi kako budući da postoji krčmarica imenom Dominka i pekarica istog imena, možda bi se moglo zaključiti kako je to ista osoba, jer su krčmarice radi spremanja hrane gostima uvijek održavale vatru u ložištima peći radi spremanja hrane gostima.⁴³¹ Zabilježeni su ugovori u kojima su pekarice čak posjedovale ili kupovale kuću u gradu.⁴³² Ovi primjeri potvrđuju prisutnost žena u proizvodnji, međutim nijedan ugovor za proučavano razdoblje za dalmatinske komune ne donosi podatke o djevojčicama naučnicama.

Po udaji, žene siromašnijih pučana radile su u kući, u dućanu i na polju, prodavale su prehrambene proizvode na tržnici, time su imale malo veća prava u braku. Potreba za dodatnom zaradom tjerala ih je na obavljanje svakojakih poslova, često su tkale, šile i vezle za novac, a kada je u 15. stoljeću procvao suknarski obrt, u izvorima nalazimo kako su se pučanke u velikom broju uključile u taj posao kao predilje.⁴³³ Tek od tada možemo u izvorima pratiti i pojavu djevojčica naučnica u krojačica, međutim i tada u jako ograničenom obimu, izvori nam uistinu daju više podataka o gospodarskoj djelatnosti žena u 14. i 15. stoljeću u dalmatinskim

⁴²⁷ Janeković-Römer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, 125.

⁴²⁸ Ibid. 107.

⁴²⁹ Shahar, *The Fourth Estate*, 189.

⁴³⁰ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 127.

⁴³¹ Ibid.

⁴³² Primjerice Dobrača (*Dobracha fornaria*) 1287. kupuje polovicu kuće za 7 perpera; Dominka (*Domincha fornaria*) 1281. posjeduje kuću u gradu. Ibid., 126.

⁴³³ Janeković-Römer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, 131.

komunama, no to nije tema ovog rada,⁴³⁴ nažalost izvori ne donose puno podataka o ženskom naukovanju. Tek strana literatura ima navode o djevojčicama naučnicama, o čemu svjedoči i Ilustracija 6., međutim obzirom na nedostatak izvora, tema o obrtničkim naučnicama ostaje otvorena za istraživanje za neko kasnije razdoblje koje o tomu pruža više podataka.

Ilustracija 6: krojačke šegrtice⁴³⁵

⁴³⁴ Više o tomu u Sabine Florence Fabijanec, "Gospodarska aktivnost žena na dalmatinskom komunalnom području od 14. do 15. stoljeća", *Ženske skozi zgodovino, Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek (Celje: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004), 49-64.

⁴³⁵ *Albucasis Tacuinum sanitatis*, Milano 1390-1400. BN NAL 1673 f. 94 prema Florence Fabjanec, "Djeca pod okriljem odraslih. Odrastanje na istočnom Jadranu u srednjem vijeku", 142.

5. Zaključak

Na temelju analiziranih trogirskih ugovora o naukovanju moglo bi se zaključiti kako su naučnici slani u naukovanje iz nekoliko razloga. Prvi razlog bio bi egzistencijalne prirode zbrinjavanja djeteta i osiguravanja osnovnih uvjeta za život, u smislu da dijete – naučnik ima krov nad glavom, hranu, jelo, odjeću i obuću. Drugi razlog bio bi povezan sa prvim u slučaju da dijete nema roditelje, tada njegov skrbnik davanjem djeteta u nauk u jednu ruku zbrinjava dijete, a u drugu ispunjava kršćansku obvezu srednjovjekovnog dobročinstva i brige za siročad. Isto je u interesu same komune, čija se briga za djecu, stare i nemoćne očituje preko statutarnih odredaba u kojima se obavezno imenuje skrbnik djetetu ako ostane bez roditelja koji se dalje mora pobrinuti za njegovu sudbinu. Kao treći razlog bio bi mogući društveni uspon, kada roditelj iz zaleđa, prvenstveno poljoprivrednik, šalje svoje dijete u grad kako bi izučio neki zanat i time mu osigurao bolju budućnost od njegove vlastite. Četvrti, ujedno i posljednji razlog bio bi nastavljanje zanata u krugu obitelji, kada otac izučava svojega sina u svrhu nastavljanja tradicije, osiguravanja opstanka obrta u budućnosti.

Dob naukovanja je ovisila o navedenim razlozima slanja u nauk, uz to je ovisila o osobnoj procjeni roditelja ili skrbnika i majstora o fizičkoj spremi i motoričkim sposobnostima djeteta. Trogirskim Statutom bilo je određeno ako dječak nema 14 godina, ne može se sam zastupati, niti sklopiti neki pravni ugovor već sve odluke umjesto njih donose njihovi roditelji ili skrbnici, tako u svim ugovorima roditelj ili skrbnik daje dijete u nauk. Uzevši u obzir početak spolne zrelosti i potrebu početka obrazovanja, dolazi se do zaključka kako su svi dječaci u obrađenim ugovorima zasigurno mlađi od 14 godina.

Za razliku od dobi stupanja u službu, u ugovorima o uzimanju naučnika uvijek je točno određeno vrijeme trajanja naukovanja. Premda ni ono nije bilo pravno regulirano, kako u trogirskoj, tako ni u drugim dalmatinskim komunama, iz analize trogirskih ugovora moglo bi se izvesti nekoliko zaključaka o duljini trajanja naukovanja. Prvi je da mlađi dječaci dulje ostaju na obuci kod majstora za razliku od starijih koji će brže postati punoljetni. Drugi je da je na odluku o duljini trajanja naukovanja mogla utjecati i osobna procjena majstora o fizičkim i intelektualnim sposobnostima dječaka, isto tako treba imati u vidu kako su pojedini zanati zahtijevali više vremena za izučavanje, ovisno o njihovoj složenosti i prirodi samog posla. Treći je da duljina službe isto tako ovisi i o dogovoru majstora i roditelja / skrbnika dječaka koji je stupao u službu i usko je povezana s egzistencijalnim razlozima. Naime, dječaci koji nisu imali

oca, slani su ranije u nauk, jednako tomu roditelji koji daju dijete na duži rok su siromašniji i na taj način na duže vrijeme osiguravaju egzistenciju svojeg djeteta uz izučavanje struke.

Postojali su slučajevi kada je služba bila prekinuta i prije isteka ugovorenog roka. Razlozi tomu bili su iskorištavanje naučnika od strane majstora, ili u slučaju odlaska majstora iz komune, ako prema ugovoru naučnik nema obvezu pratiti majstora gdje god on išao. Prema trogirskim izvorima, nije poznato je li postojala mogućnost produljenja ugovora jer za to nema primjera u sačuvanim izvorima, iako se takvi slučajevi mogu naći za druge dalmatinske komunalne gradove. Zaključno trajanje naukovanja čak i kod istog majstora je varijabilno po svim gore navedenim faktorima, može se govoriti tek o gornjoj granici trajanja naukovanja koja bi podudarajući se sa gradskim Statutom bila stjecanje punoljetnosti.

Obaveze naučnika prema majstoru iste su u svim ugovorima, naime naučnik ne smije majstora prevariti ili nešto uništiti, a u slučaju da se takvo što dogodi onaj koji dijete daje u nauk ima obvezu štetu nadoknaditi pod jamstvom svoje imovine. Isto tako se događalo da naučnici ponekada bježe s posla, mogu se pretpostaviti različiti razlozi bijega od promašenosti struke, zbog obiteljskog pritiska, siromaštva, čežnje za starim zavičajem, domom, selom, nesnalaženja u gradu, gradskom životu ili zbog teških uvjeta rada kod majstora ili loših odnosa s majstorom ili ako ga je majstor tukao. Majstor je uglavnom nalazio načina da putem suda ili jamca vrati odbjeglog naučnika putem suda ili jamca. Naučnik je također imao obvezu nadoknaditi svoj rad za vrijeme kada je bio bolestan, imao je zadatak čuvati trgovinu u majstorovoj odsutnosti ili majstora pratiti u njegovim aktivnostima. U pravilu, naučnik je morao majstora poštovati, slušati i biti mu pokoran, izvršavati sve druge zapovijedi i službe koje mu majstor povjeri, tako je sudjelovao i u poslovima u kućanstvu.

Majstor obrtnik u većini ugovora ima obavezu osigurati naučniku hranu, odjeću i obuću, ukoliko ugovorom nije drugačije određeno da se o tomu ima brinuti onaj koji dijete daje u nauk. Na temelju analize trogirskih ugovora i njihove usporedbe s ugovorima 14. i 15. stoljeća vidljiva je velika razlika u naučnikovoj naknadi po završetku naukovanja. Naime, za 13. i 14. stoljeće je jako malena, ako je uopće ima, nije bila pravno regulirana i ovisila je isključivo o dobroj volji i materijalnom stanju majstora dok za kasnije vrijeme ona čak biva izražena u novcu ili svaki naučnik neovisno o obrtu, osim samog znanja, dobiva i radni alat.

Što se tiče međusobnog odnosa majstora i naučnika, ulaskom u naukovanje autoritet s oca prelazi na majstora, naučnik postaje dio majstorova kućanstva i majstorov autoritet nad naučnikom postaje neupitan, naučnik prema njemu ima obvezu poslušnosti kao prema vlastitom

ocu, sve metode odgoja, poput šibanja, su pravno dopuštene i opravdane. Osim strogog odnosa temeljenog na poslušnosti i obavezama, u drugim dalmatinskim komunama postojali su slučajevi dobrih odnosa između majstora i naučnika, primjerice, sklapanja obiteljskih veza poput domazetstva. Radilo se o posvojenju zeta, bivšeg naučnika, kojim je on stjecao prava na imovini tasta i punice, dok bude čuvao vjernost ženinoj postelji, pri čemu je zakon štitio prvenstvo njegove žene kao biološke nasljednice, ili se dobar odnos majstora i naučnika mogao ogledati u činjenici ako bi mu majstor oporučno ostavljao neka dobra. Zanimljiv primjer odnosa navedeni u stranoj historiografiji su slučajevi ljubavnih veza između dječaka koji bi došli u novu kuću s majkama tamošnjih obitelji.

Što se tiče broja naučnika u jednog majstora moglo bi se reći kako gospodarska situacija utječe na zastupljenost profesija, tj. prosperitet i potražnja za određenim obrtima utječe na potrebu uzimanja naučnika, u pravilu radi se o jednom ili dva naučnika po majstoru. Porijeklo naučnika je teško rekonstruirati jer nije naznačeno, ukoliko usporedimo način bilježenja notara moglo bi se zaključiti kako nenavođenje porijekla naučnika govori o tomu da su svi bili iz njemu poznatih obitelji, da tomu nije tako, vjerojatno bi ih naveo drugačije kao što su navedeni majstori koji nisu iz grada. Tek se može reći kako su bili siromašnijeg porijekla jer davanjem djeteta u nauk imaju jedna usta manje za prehraniti. Pokušajem lingvističke analize u svrhu otkrivanja porijekla dobiven je jedino rezultat kako je jednaka zastupljenost narodnih, kršćanskih i stranih imena, prema čemu se iz analize naučničkih ugovora trogirskog notarijata ne može zaključiti kako je prevladavalo određeno pravilo davanja imena u 13. i 14. st već je vladala "simbioza jezičnog izričaja".

Daljnju sudbinu naučnika analiziranih ovim radom nije moguće dalje pratiti zbog nedostatka tj. nesačuvanosti izvora. Ista se na temelju generalnih podataka o obrtu može pretpostaviti. Za pokretanje obrta, kupovinu ili najam kuće u kojoj bi se nalazila radionica po završetku naukovanja postojala su dva načina a to je ili kreditiranje ili posudba i obje su u jednako malom broju slučajeva zabilježene za obrt generalno. Tek nekolicina naučnika dosta kasnije, nakon brojnih ugovora o pomoćnoj radnoj snazi, po stjecanju iskustva, poznanstava i kapitala možda otvara svoj vlastiti obrt ili preuzima majstorov po njegovoj smrti.

Zaključno, naukovanje je bilo jedan od glavnih oblika inkulturacije u kojemu se naučnika repetitivnim obvezama pripremalo za odrasli život, u određenom prostoru i vremenu, okružen materijalnom kulturom tj. radnim alatima u ambijentu obrtničke radionice, kao dio majstorove obiteljske zajednice od samog početka do kraja naukovanja. Formiralo ga se kao

ličnost, koja pripada određenom društvenom sloju, njegova materijalna kultura reproducira i održava razliku među socijalnim grupama koja se raspoznavala kroz odjeću koju je nosio, obaveze koje je vršio po postulatu poslušnosti koji s oca prelazi na majstora, kroz mjesto koje mu je pripadalo u sklopu majstorova kućanstva, u okvirima normi i pravila srednjovjekovnog društva prožetog kršćanskim idejama na prostoru srednjovjekovnih dalmatinskih komuna. Po izlasku iz naukovanja naučnik postaje djelomično bogatiji u aspektu materijalne kulture no što je bio prije stupanja u naukovanje.

Za kraj potrebno je navesti kako je analizom trogirskih naučničkih ugovora dobiveno kako nema ženske naučnice, što svjedoči o tomu kako je odgoj dječaka bio nešto drukčiji. Oni su imali daleko veće mogućnosti za stjecanje znanja od djevojčica, djevojčice su bile poučavane o braku, djeci, domaćinstvu i osnovama kršćanske vjere. Vrhunac života i životnog napretka bila je udaja jer je samo tako djevojka mogla ostvariti svoju životnu funkciju – majčinstvo. Jedini zabilježeni ugovori za djevojčice su ugovori o stupanju u službu. Tek od 15. stoljeća na dalje moguće je pratiti pojavu djevojčica naučnica u krojačica, međutim i tada u jako ograničenom obimu, strana literatura o djevojčicama naučnicama donosi više informacija, i ta tema ostaje kao potencijal za daljnja istraživanja u hrvatskoj historiografiji ovisno o dostupnosti izvora za 15. i 16. stoljeće.

6. Sažetak

Položaj obrtničkih naučnika u Trogiru od druge polovine 13. do druge polovine 14. stoljeća u ovom je diplomskom radu analiziran na temelju sačuvanih naučničkih ugovora iz razdoblja 1263. - 1294. godine. Prema ugovorima, naučnici šegrta su se morali obvezati da će, osim stjecanja znanja i vještina pojedinih obrta, vjerno služiti svojim majstorima, dok su njihovi majstori, pak, bili dužni svoje šegrte uzdržavati i podučavati ih zanatu, brinuti se o njima, a povremeno im na kraju naukovanja dati neke radne alate kao otpremninu. Na temelju kvantitativne i kvalitativne analize notarskih isprava, uspoređujući podatke iz trogirskih naučničkih ugovora s postojećim hrvatskim i europskim historiografskim spoznajama o temi, posebno komunalnim Statutima i javnobilježničkim ispravama iz komunalnih srednjovjekovnih gradova Dubrovnika, Šibenika, Zadra i Raba, analizirana je dob, trajanje naukovanja, obveze i emocionalni odnos između naučnika i majstora, broj naučnika po majstoru, porijeklo naučnika, daljnja sudbina i materijalna kultura naučnika. Istraživanje je pokazalo kako u analiziranom razdoblju nije bilo djevojčica šegrtica i kako naučnički ugovori pružaju vrlo malo podataka o emocionalnom odnosu i materijalnoj kulturi naučnika, za razliku od ostatka gore spomenutih istraživačkih pitanja koja su pružila bogata saznanja o položaju naučnika.

Ključne riječi: obrtnički naučnici, majstori, naukovanje, Trogir, srednji vijek

7. Summary

The position of craftsman apprentices in Trogir in the second half of the thirteenth century and the second half of the fourteenth century in this Master thesis has been analyzed based on saved notary records of apprenticeship contracts from the period of 1263. - 1294. Upon entering their apprenticeship, apprentices had to commit that they would faithfully serve their masters in all licit services while acquiring the knowledge and skills of particular crafts. On another hand, their masters, in turn, were obliged to maintain their apprentices and teach them their craft, take care of them, and occasionally at the end of the apprenticeship give them some working tools. Apprentices age, the duration of the apprenticeship, commitments, and emotional relationship between the apprentice, and the master, a number of apprentices per master, apprentices origin, further destiny, and material culture have been examined based on the quantitative and content analysis of the records. The data from these records were compared against the existing Croatian and European historiographical research findings of the subject, particularly the communal statute laws and notary records from the communal medieval cities of Dubrovnik, Šibenik, Zadar, and Rab. Research showed that there were no girl apprentices in the analyzed period. Furthermore, the records provide very little pieces of information about the emotional relationship and material culture of the apprentices. On the other hand, the aforementioned research questions provided rich findings about the position of apprentices.

Key words: craftsman apprentices, craftsmans, apprenticeship, Trogir, the Middle Ages

8. Bibliografija

8. 1. Izvori

8. 1. 1. Neobjavljeni izvori:

DAZD, Bilježnici Šibenika. Karatus Vitale (1451-1470), kut. 18, vol 15, sv. 1a1 i 1a2.

DAZD, Rabski bilježnici. Andrija Fajeta, kut. 1, vol. IX, fol. 17; kut. 2, vol VI., fol. 15a.

8. 1. 2. Objavljeni izvori:

Andreis, Pavao. *Povijest grada Trogira*. Preveo i uredio Vladimir Risomondo. Split: Čakavski sabor, 1977.

Barada, Miho. *Monumenta Traguriensia – Trogirski spomenici. Zapisci pisarne općine trogirske od 21. X. 1263. – 22. V. 1273*. Dio prvi, sv. 1. *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* vol. 44. Zagreb: JAZU, 1948.

_____. *Monumenta Traguriensia – Trogirski spomenici. Zapisci pisarne općine trogirske od 31. I. 1274. – 1. IV. 1294*. Dio prvi, sv. 2. *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* vol. 45. Zagreb: JAZU, 1950.

Barada, Miho. *Acta curiae comunis Tragurii*. Dio 2, sv. 1. *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* vol. 46. Zagreb: JAZU, 1951.

Berket, Marin - Antun Cvitanić - Vedran Gligo. *Statut grada Trogira*. Split: Književni krug, 1988.

Birin, Ante. *Šibenski bilježnici. Bonmatej iz Verone (1449-1452)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

Cvitanić, Antun prir., *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo*. Split, 1988.

Farlati, Daniele. *Život sv. Ivana Trogirskog*. Split: Književni krug, 1998.

Gučetić, Nikola. *Upravljanje obitelji*. Zagreb: Biblioteka Scopus, 1998.

Karbić, Marija i Zoran Ladić. "Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU." *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru* 43 (2001): 161 - 254.

Kotrulj, Benedikt. *Knjiga o vještini upravljanja – Knjiga četvrta*. Priredila i prevela Zdenka Janeković Romer. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009.

Križman, Mate - Josip Kolanović. *Statut grada Dubrovnika*. Karlovac: Historijski arhiv, 1990.

Lucić, Ivan. *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv I., prev. i ur. Jakov Stipišić. Split: Čakavski sabor, 1979.

Margetić, Lujo - Petar Strčić. *Statut Rapske Komune - Statutum Communis Arbae*. Grad Rab, Adamić, 2004.

Stipišić, Jakov. „Regesta pergamena iz zbirke Fonfogna Garagnin u muzeju Grada Trogira (Dio prvi – Isprave XIII., XIV. I XV. stoljeća).“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 20 (2002): 289-321.

8. 2. Literatura

Andreis, Mladen, Irena Benyovsky, Ana Plosnić. “Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću.” *Povijesni prilozi*, sv. 25 (2003): 37 – 93.

Andreis, Mladen, Irena Benyovsky Latin, Ana Plosnić Škarić. “Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću.” *Povijesni prilozi*, sv. 33 (2007): 103 – 193.

Andrić, Tonija. “Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća.” *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 29 (2011): 127 – 147.

_____. *Život u srednjovjekovnom Splitu. Svakodnevica obrtnika u 14. i 15. stoljeću*. Zagreb - Split: Hrvatski institut za povijest, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, 2018.

_____. “Prilog metodologiji istraživanja obrtničke svakodnevice: primjer Splita u kasnom srednjem vijeku.” U *Zbornik radova s prve medievističke znanstvene radionice u Rijeci*, ur. Kosana Jovanović i Suzana Miljan, 31-54. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2014.

_____. “Štovanje svetaca i pobožnost splitskih obrtnika prema oporukama 15. stoljeća”. U *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. rujna 2011.*, ur. Joško Belamarić,

- Bratislav Lučin, Marko Trogrlić, Josip Vrandečić, 451 – 478. Split: Književni krug, Odsjek za povijest Filozofskog Fakulteta u Splitu, 2014.
- _____. "Dopuna saznanja o pobožnosti splitskih obrtnika u 15. stoljeću." *Croatica Christiana Periodica*. Časopis instituta za crkvenu povijest Katoličkoga bogoslovnog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. God. XXXVIII. Br. 74 (2014): 1 - 21.
- Aries, Philippe. *Vekovi detinjstva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989.
- Ariès, Philippe, Georges Duby. *A history of private life II. Revelations of medieval world*. London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999.
- Baxter, Jane Eva. "The Archeology of Childhood", *Annual Review of Antropology* 37 (2008): 159-175.
- Benyovsky Latin, Irena. *Srednjovjekovni Trogir. Prostor i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.
- _____. "Društvena uvjetovanost razvoja gradskog prostora — Trogir 1250 – 1450", Doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002.
- _____. "Gospodarska topografija Trogira u srednjem vijeku". *Povijesni prilozi* 28 (2005): 23 – 45.
- _____. "Uloga bratovštine sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku". *Povijesni prilozi* 32 (2007): 25-63.
- Bežić Božanić, Nevenka. "Arhivske vijesti o trogirskim zanatlijama". *Mogućnosti* 10. - 11. (1980): 1026 -1036.
- Bidon, Daniele Alexandre, Didier Lett. *Children in the Middle Ages*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1999.
- Budak, Neven. "Struktura i uloga serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu." *Starohrvatska prosvjeta* 14 (1985): 347 – 360.
- _____. "Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj." *Historijski zbornik* (1984): 129-137.

_____. "Oslobađanje serva i ancila i napuštanje upotrebe njihove radne snage na istočnom Jadranu." *Historijski zbornik* (1985): 115 – 130.

Cerovečki, Tea. "Slika djeteta u narativnim vrelima hrvatskog srednjovjekovlja". Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.

Cossar, Roisin. *Clerical Households in Late Medieval Italy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2017.

Cvitanović, Monika. "Život žena u Rijeci u 15. stoljeću". Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.

Čoralić, Lovorka. "Literatura o agrarno – proizvodnim odnosima u Dalmaciji u srednjem vijeku." *Historijski zbornik* god. XLIV., I (1991): 211 – 232.

Epstein, Steven A. *An Economic and Social History of Later Medieval Europe (1000 – 1500)*. United Kingdom, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Fabijanec, Sabine Florence. "Djeca pod okriljem odraslih. Odrastanje na istočnom Jadranu u srednjem vijeku". U *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru, Zbornik radova s četvrtog istarskog povijesnog biennalea*, sv. 4., ur. Marija Mogorović Crljenko, 131 – 145. Poreč: Zavičajni Muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2011.

_____. "Gospodarska aktivnost žena na dalmatinskom komunalnom području od 14. do 15. stoljeća". *Ženske skozi zgodovino, Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek, 49 – 64. Celje: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

_____. "Prilog poznavanju uloge vode u svakodnevnom životu srednjovjekovne Hrvatske", *Bibe aquam de cisterna tua et fluenta putei tui (Prov. 5:15). Voda i njezina uloga kroz povijest*, ur. Filip Novosel, 17 – 47. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru, ur. Marija Mogorović Crljenko. Poreč: Zavičajni Muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2011.

- Fisković, Cvito. "Dva pravilnika trogirskih bratovština na hrvatskom jeziku", *Čakavska rič*, sv. 1 (1971): 99 – 122.
- Gilchrist, Roberta. *Gender and the Material Culture. The archaeology of religious women*. London: Routledge, 1997: 197-212.
- Hanawalt, Barbara. "Medievalists and the Study of Childhood." *Speculum*, Vol. 77, No. 2., April (2002): 440 - 46.
- Herlihy, David. "Medieval Children". U: *Women, Family and Society in Medieval Europe: Historical Essays, 1978 – 1991*, 215-243. Providence - Oxford: Berghahn Books, 1995.
- Herlihy, David. *Medieval Households*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.
- Horn, Cornelia B. "Childrens play as social ritual". U *Late Ancient Christianity*, ur. Virginia Burrus, 95 – 117. Minneapolis: Fortress Press, 2010.
- Jakić Cestarić, Vesna. "Nastajanje hrvatskoga (čakavskog) Splita i Trogira u svjetlu antroponimima XI. stoljeća". *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5 (1981): 93-112.
- Janeković Römer, Zdenka. *Rod i grad: Dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 1994.
- Jaritz, Gerhard . "Poverty Constructions and Material Culture," u *The Sign Languages of Poverty*, ed. Gerhard Jaritz, 7 – 17. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007.
- Jelaska Marijan, Zdravka. "Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII – XIV)." *Povijesni prilozi* 18 (1999): 9 – 51.
- Karbić, Marija. „Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave”. *Scrinia Slavonica* 3 (2003): 57-69.
- _____. "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka". *Scrinia Slavonica* 2 (2002): 168-177.
- _____. "Položaj djece u Rijeci u kasnom srednjem vijeku". U *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, Zbornik radova s četvrtog istarskog povijesnog

- biennalea, sv. 4. , ur. Marija Mogorović Crljenko, 114 – 130. Poreč: Zavičajni Muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2011.
- _____. "Položaj djeteta u srednjovjekovnom društvu" . U *Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom muzeju u Zagrebu povodom 1130. obljetnice od godine uklesane uz ime kneza Branimira na oltarnu gredu iz Gornjeg Muća*, ur. Maja Bunčić – Anita Dugonjić, 82-89. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu 2019.
- Klaić, Nada. *Trogir u srednjem vijeku - Javni život grada i njegovih ljudi*. Trogir: Muzej grada Trogira, 1985.
- Klaić Nada – Ivo Petricioli. *Zadar u srednjem vijeku*. Zadar: Filozofski fakultet, 1976.
- Kolanović, Josip. *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Kosanović, Ozren. "Obrtnički šegrti i pomoćnici te služinčad u Rijeci prve polovice 15. stoljeća". *Povijesni prilozi* 46 (2014): 47-66.
- Kunčić, Meri. "Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u Rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća." Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet, 2011.
- Ladić, Zoran. "O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku." *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 20 (2002): 1 – 27.
- _____. "Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna." *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 17 (1999): 22 – 28.
- _____. "Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama". U *Filii, filiae...*: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru, *Zbornik radova s četvrtog istarskog povijesnog biennalea*, sv. 4., ur. Marija Mogorović Crljenko, 69 – 96. Poreč: Zavičajni Muzej Poreštine; Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2011.
- Lučić, Josip. *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka 14. stoljeća*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1979.

- L. French, Katherine. "Genders and Material Culture" U *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe*, ed. ?, 197-212. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Medved, Jasmin. "Obrtništvo grada Varaždina u XV. stoljeću". *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU* 24 (2013): 423 – 456.
- Mitchel, Linda Elisabeth. *Family Life in the Middle Ages*. Westport-London: Greenwood Publishing Group, 2007.
- Nikolić Jakus, Zrinka. „Ramljaci i Bosanci u dalmatinskim gradovima u četrnaestom i petnaestom stoljeću." U *Bosanski ban Tvrtko "pod Prozorom u Rami"*, ur. Tomislav Brković, 347-373. Prozor: Općina Prozor-Rama, Sarajevo: Synopsis d.o.o. Sarajevo, Zagreb: Synopsis d.o.o. Zagreb, 2016.
- _____. "Povijest djetinjstva u srednjem vijeku i povijest emocija: osjećaji roditelja prema djeci kao primjer istraživačkog pristupa temi osjećaja u prošlosti". *Historijski zbornik* 68/ 2 (2016): 377 - 381.
- _____. *Rođaci i bližnji: dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Matica hrvatska, 2003.
- Orme, Nicholas. *Medieval Children*. New Haven: Yale University Press, 2001.
- _____. *English Schools in The Middle Ages*. London: Methuen & Co. Ltd., 1973.
- Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: ljudi, prostor, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- _____. *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*. Split: Književni krug, 2007.
- _____. "Komunalna društva u Dalmaciji u 14.stoljeću." *Historijski zbornik* 33-34 (1980-1981): 183-193.
- _____. "O nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku. U povodu priloga M. M. Frajdenberga, Srednjovjekovna trgovina u Dalmaciji – problemi i argumenti." *Historijski zbornik* 23-24 (1970-1971): 411-442.
- _____. "Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u 14. stoljeću". *Historijski zbornik* 21-22 (1968-1969): 343-370.

_____. "Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima".
Historijski zbornik 29 – 30 (1977): 139 - 149.

Richardson, Catherine, ed. *Clothing Culture 1350-1650*. London: Routledge, 2017: 1-21.

Roller, Dragan. *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.

Ross, James Bruce. "Dijete iz srednje klase u urbanoj Italiji (od 14. do ranog 16. stoljeća).
Lucius 6-7 (2005): 259-298.

Shahar, Shulamith. *Childhood in the Middle Ages*. Abingdon-on-Thames: Routledge, 1990.

Stearns, Peter N. *Childhood in World History*. London: Routledge, 2006.

Tomašević, Mirna. "Obitelj i djeca u Statutu Dubrovačke Republike: osvrt na čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece". *Pravnik*, vol. 47, br. 95 (2015): 73-98.

Tompkins McLaughlin, Edwarda. *Studies in Medieval Life and Literature*. New York – London: Putnam`s Sons, 1894.

Vodopija, Marko. "Skica gradskog društva: zadarski obrtnici u polovici 14. stoljeća", diplomski rad. Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište, 2018.

Vujić, Perica. "Dubrovačko (ne)prihvatanje stranaca." *Rostra*, Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru, Vol. 3. No. 3. (2010): 19-38.